

Buda Ferenc

12 haiku

(Perspektíva)

*Az égre láttam
Ázsia–széli tanyám
ajtaja mellől.*

(Idő I.)

*Csönd–szilánk pattan,
csattogó csizmák vernek
kődbe vasszőget.*

(Idő II.)

*Telem közelít
tollpuha, könyörtelen
hózuhogással.*

(Élet I.)

*Sziporka szikra,
rőzse roppan, lángra kap,
lobog, lehamvad.*

(Élet II.)

*El–eltűnődöm
keserű csillag alatt:
mivégre éltem?*

(Ráolvasás)

*Kakukkfű, zsálya,
vérehulló fecskefű,
hársvirág, menta...*

(Rabság)

*Repülni – hová?
Riadt madár kuporog
repedt tojáson.*

(Optimizmus I.)

*Gyér lámpafényben
szúnyogok gyülekeznek:
lesz társaságom.*

(Optimizmus II.)

*Szakadó zápor
tetőmon át becsurog:
tűzbiztos hajlék.*

(Optimizmus III.)

*Szorgos egerek
motoznak a kosárban –
nincs gond kenyérre.*

(Optimizmus IV.)

*Szál tulipánnal
ujjaim melegítem –
füst nélkül lángol.*

(Dialógus)

*Tücsök felelget
mozdonyzakatolásra.
Tereferélünk.*

Bálint Péter

Alföldi portré

(regényrészlet)

“Csellengő mihasznák és javíthatatlan borisszák tanyája a kocsmá. Én ugyan el sem tudom képzelni, miről is pusmoghatnak, mivel heccelik egymást, de az én Gyulámra időnként rá sem ismerek, ha hazajön”, fakadt ki a körorvos Kárpáthy felesége nagyanyám előtt. “Jobban tenné a sok semmirekellő, ha otthon ülne és hallgatna hitvese szavára. Vagy, ha már mindenáron inni akarnak, vennének egy üveg bort és otthon poharazgatnának”, vélekedett hozzá hasonlóan nagyanyám, aki a *Víg halászt* kivéve a kocsmát általában nagyon közönséges helynek, amolyan “proli büntanyának” tartotta, ahol egyébként sem lehet tanúja másnak az ember, mint trágár beszédnek, uszításnak, durva erőszakosságnak, alja nővel bratyizásnak, egyszóval minden olyan érdem és erény, mely egy tisztességes polgár szemében szent, sárba tiprásának. “Az én Gyulám mindig azt mondja, egyedül a kocsmában tud teljesen kikapcsolódni az egész napos lóvás-futás után. Én azt sem bánám, ha vénséges fejjel rászokna a horgászásra vagy a kertészkedésre, s abban lelné maradéktalan örömét, de ő váltig kitar a kocsmá mellett. Néha már azt mondom magamban, inkább hal- vagy permellé szagú volna a ruhája, mintsem dohányfüstös. Az embernek háborog a gyomra, ha az áporodott és füstös inget fehéríti a mosóteknőben”, sópáncodott Kárpáthyé, s egy feltűnő kézmozdulattal igazította meg a varrónőnél csak az imént készült ruháján a keskeny övet, nehogy véletlenül is elkerülje nagyanyám figyelmét a tengerké selyemruha, mely telt idomaihoz tapadt, s bár a színe fiatalította a hatvanas éveiben járó nőt, kinek még mindig csinos alakja és filigrán járása valósággal delejezte a férfiakat, ám mindezek ellenére sem keltette senkiben sem azt a benyomást, mintha lánya kicsit idősebb barátnője lenne, noha erre lett volna a legbüszkébb a körorvosné. “Tudja kedvesem, én csak azokon a csemendéken csodálkozom, akik képesek oly mélyre süllyedni, hogy a kocsmában isszák le magukat. Még otthon is izléstelen sokat innia egy tisztességes nőnek. Nem gondolja? Az én apám legalábbis nem tűrte volna el szegény jó anyámnak, hogy igyon és feltűnően viselkedjék”, s nagyanyám hangjában amolyan célzásféle rejtezt, mintha azt feltételezte volna a körorvosné, hogy titokban iszogatni szokott egyedül, mivel úgy vélekedett – s mennyire jellemző volt ez is rá –, aki meglelt korában elköveti az egyik bűnt, a szem- és hajfestéssel hivatkozást, az bizonyára más bűnöktől sem lehet mentes. De, ha bárki is hasonló gyanúsítással illette volna őt, felháborodva utasítja vissza, “ugyan, ugyan, legfeljebb ha hébe-hóba izsom egy korty szíverősítőt a vérnyomásom miatt, azt is a férjem unszolására”.

Egyébként tagadhatatlanul vannak a mi városunkban is koszos lebujszók és rossz hírű késdobálók, lepusztult ivók és sarki kricsmik, ahova valóban jobb be sem tennie a lábát annak, aki nem törzsvendég, vagy nem környékbeli, s nyugodtan akarja meginni azt, amit szokott; viszont némelyik kocsmá úgy működik, akár az agora, ahol bizonyos dolgokat adnak-vesznek, szenvedélyesen politizálnak és erkölcsi kérdéseken vitatkoznak, ráérősen pletykálnak és időszakos szövetséget kötnek, egyeseket elárulnak, másokat pedig tisztelettel öveznek (olykor nem feltétlenül azokért az erényeikért, melyeket máshol is kamatoztathatna, gondoljunk csak azokra, akik szójátékokkal, epés közbeszólásokkal, szemérmetlen nagyotmondásokkal, hitvesük szapulásával, mindenki másnál jobban tájékozottságukkal vagy önpusztító dévajságukkal vívják ki a söröző vendégeinek megbecsülését). Ilyen volt a *Víg halász* is, ahova gyermekkoromban vasárnaponta délután nagyapám, apám és én, egy-két alkalommal az egész család átruccant birkapörköltet enni és csapolt sört inni, az ismerősökkel tekézni vagy biliárdozni, mintha a világ legtermészetesebb dolga lett volna a családi szórakozásnak ez a formája.

Kétségteljesen a régi polgári szokáshoz tartozott mifelénk, hogy a mesteremberek és a köztisztviselők is, ki-ki a maga sörözőjébe rándult át vasárnap délutáni sziesztájára, s ha a családdal együtt érkeztek, a felszolgáló nyomban összetolt két kerti vasasztalt, s a baráti családok körülöttük trafikáltak fesztelenül, mialatt a gyerekek kugliztak hátul vagy a porba rajzolt négyzetekben ugrálva cicáztak. A hatvanas években még nem sikerült kioltni bizonyos polgári szokásokat a családokból. S noha a börtönökben sokan ültek még a forradalomban részvételük miatt, sőt egyeseket még akkoriban fogtak le és ítélték el, másokat pedig akkortájt engedtek szabadon a legnagyobb titoktartást követelve a börtön-letről, és az emberek nem feledhették a félelmükben kivándorolt családtagokat és barátokat, mégis levegőhöz jutni és egy kicsit élni akartak, ezért hát úgy tettek, mint akik elfogadják bizonyos játékszabályokat. Emlékezetemben még elevenen él, hogy nagyanyám is hagyta magát, egy kis kérés árán persze, rábeszélni a békebeli szórakozás e meghitt formájára, s hajlandó volt meginni egy kupica bonbon likórt, meg egy pohár sört; sőt, ilyenkor még a régi barátnőit sem szurkapiszkalta maliciózus megjegyzéseivel, mérges fullánkjaikat az új rendszer képviselőinek és hasznélvezőinek tartogatta, s efféle bírálatokat engedett meg magának römizés közben, “na hiszen, szép kis rendszer az, amelyikben minden léhűtőnek egyenlő joga van, s tanácselnök lehet bárki nyolc elemivel”, vagy “micsoda közbiztonságról papolnak ezek, ha az ember végig sem mer menni a főútcán sötétedés után. Bezzeg van annyi rendőr, ha a megyei párttitkár elvtárs nagygyűlést tart, vagy a forradalom évfordulója közeleg, akárha József főherceg érkezett volna a városba”, s elégedetten nyugtázta, hogy kártyapartnerei egyetértően bólogatnak, csupán az aggasztotta, hogy a néma fejbólogatás vajon nem azt jelenti-e, hogy a szemközti ülőnek handrómije van.

Am a hetvenes évekre a jobb hírű sörözők és éttermek is feltartóztathatatlanul megindultak a lecsúszás útján; például az állomás restijét is csak batyus vásárolók, libatollat begyűjtő cigányok és ingázó falusiak látogatták, noha valamikor izléses berendezése és kiváló konyhája miatt kedvelték a régi törzsvendégek és az átutazók. “Aggyon naccsád két forintot, oszt megmondom a sorsát”, “Ágya meg a Jóisten, nyomorult két pénzért jövőt mondok az úrnak”, szóltatták le lépten-nyomon trampli cigányasszonyok a resti előtti peronon az utazókat és járókat, s ha valakinek nem akaródzott megnyitni a bugyellárisát, goromba átkot szórtak rá, s ha némiképp babonás is volt az illető, dűnnyöghetett az orra alatt, hogy félelme okán kihívta maga ellen a sorsot, hiszen ki tudja, nem az igazat olvasta volna-e ki tenyeréből a kéretlen jóvendőmondó, s nem csupán képzelgett, hogy far- vagy mellényzsebében lapuló pénztárcája elcsenése állt szándékában. Bár nem is egyszer voltam szemtanúja olyan kínos jelenetnek, amikor egy-egy kótyagos falusi embert, aki ingadozva-danászva támogatta a falat, vagy a peronkörtől a vonatindulásig, hasonló trükkkel fosztottak meg maradék pénzétől és karójától, s az artikulátlanul háborgó áldozatnak senki sem sietett védelmére, mert féltek a háttérben falazóktól, akik hol a kéregetők pártját fogták, hol pedig megugrottak, ha a rendőr közeledett, s magukra hagyták a nőket a mezítlás gyermekekkel együtt, merthiszen tudták, úgysem kíséri be őket a járőr, legfeljebb az adataikat jegyzi föl noteszébe. “Oláh cigányok ezek a tolvajok, uram, javíthatatlan kóbor népség, dutyiba kéne zárni valamennyit. Mi, magyar cigányok magunk közé sem engedjük egyiket sem, bármennyi pénze legyen is a kupecdokásból”, mondta a resti primása egy öltönyös idegennek, aki riadtan pislogott a peronon óbégató részeg irányába, miközben korszó söréből nagyot kortyolt.

Márpedig kupecokból felénk akadt bőven, ugyanis nagy ló- és marhavásárokat tartottak a Debrecen felé vezető úton, a város külső

legelőjén, s időről időre feltűntek azok a bizonyos román cigányok is, akik nagy szegélyű, fekete kalapot viseltek, mélyen a homlokukba nyomva, úgyhogy jószerével csak az orruk alatt ijesztően hosszú, szálkás, sűrű bajuszuk látszott; bőr zekét vagy mellényt viseltek csiricsaré ingük fölött, s a parasztoktól eltérően nem csizmában, hanem félcipőben jártak, melynek hegyes orra volt és a sarka is hangosan kopogott, ha végigmentek az utcák téglából kirakott járdáján. Kiválóan értettek a lovakhoz, talán még az állatorvosnál is élesebb szemmel állapították meg rejtett betegségeiket, fogazatuk állapotát, s munkabírásukat. Bármennyire is ijesztőnek tűntek, ha bandába verődve románul vagy cigány nyelven diskuráltak egymás közt, vagy olykor hangosabban veszekedtek is, mégsem félték attól a gazdák, hogy nem kapják meg tőlük a pénzt, amelyben kézfogással megállapodtak, mert ha egyszer is becsapták volna őket, többé be sem tehetik a lábukat a vásártérre, úgyhogy bármelyikük is megpróbált lökötő módjára viselkedni, a bandafőnök alaposan helybenhagyta, előbb, mint a rendőrség.

Viszont ébernek kellett lenni velük, mert az alkudozáshoz és a mustra közbeni fortélyokhoz roppant módon értettek; hol elképesztően felverték egy ló árát, s a gazda már dörzsölte is a tenyerét, hogy milyen jó vásárt csinált, ám váratlanul odalépett az egyezkedőkhöz egy kupec – akiről senki sem sejtette, hogy bandabéli –, megveregette a ló hátsó lábát, néhány lépésre ösztökélve, majd váltig az állította, hogy sántít, talán mert túlerőltették a fuvarosok, mire a biztosnak látszó vevők visszaléptek, s örülhetett a hangosan szentségtelő gazda, ha a korábban ígért összeg feléért elvitték a nap végén, mert többször mondanom sem kell, rá sem néztek a kiszemelt lóra. Hol pedig összebeszéltek s oly makacsul ragaszkodtak az elsőként kimondott ajánlathoz, hogy hiába is tartotta ki lova árát a gazda, biztos lehetett abban, hogy egyetlen bandabeli sem merészel ráigérni, s inkább otthagyják, semmint megváltoztassák ígéretüket, s a konok gazda, hacsak nem talált egy balek falusit, várhatott a következő vásárig, amikor is kénytelen-kelletlen beadta a derekát. Egyszer-kétszer persze előfordult, hogy a vásárban feltűnt egy másik banda is, vagy a szomszéd faluból jöttek idegen kupecok, akik iparkodtak a maguk javára billenteni a mérleg nyelvét egyezkedéskor, s a már kialakított ár felé ígértek, vagy kegyetlen licitálásba kezdtek, vigyázva arra, hogy az utolsó előtti kedvező ajánlat a részükről hangozzék el, s egy záró licittel lehetetlenné tették a további versenyfutást, ám amikor szétszórt a vevősereg, a végösszeg kifizetése előtt visszalépett az új tulajdonos, hogy a gazda végül is kénytelen legyen olcsóbban eladni a lovát. Ilyenkor persze ribillió és veszekedés, nem ritkán még bicskázás is támadt a vásár hátsó részében, ezért a rendőrség is jobbnak látta a régi kupecbandával kiegyezni és segítségükkel kiűzni a szerencsevadászokat a vásár területéről.

A román kupecok a vásár végén kibérelték az állomási restit, s hajnalig mulattak, addig húzták a nótáikat az őket megvető muzikusokkal, míg nem a prímás kezéből kiesett a vonó, a cimbalmos a húrokra bukva elaludt, s ámbár busásan fizették meg a zenészeket, távozáskor csúfondáros megjegyzéseket tettek játéuk stílusára, nehogy adósok maradjanak.

*

A "mi sörözőnkben" (mindenki így hívta a *Víg halászt*), nem kellett kifüggeszteni a falra efféle feliratos táblákat: "a földre köpni tilos!", vagy "hitel csak száz év felett", mindenki tisztességesen viselkedett, már csak amiatt is, hogy asszonyok és gyerekek is gyakorta megfordultak. Kalapos Vilmos, a kocsmáros, rendet tartott saját háza táján, "Jobb a csendesen poharazgató és visszatérő vendég, mint egy dévaj részeg, aki akár az egész havi fizetését elinná egy este s csinálná a ribilliót", állította klienseinek. Ha valaki többet ivott a kelleténél, lehetett az illető akár törzsvendég is, ajtót mutatott neki, s harag nélkül tette ki a szűrét; viszont, ha a régiek közül valaki átmenetileg pénzzavarba került, tartozását felírta egy cédulára, melyet a pénztárgépbe csúsztatott és poharazgatható tovább, persze csak addig volt hitele, amíg a törlesztés során vissza nem élt Kalapos türelmével. Aki ezt megtette, a későbbiekben nem számíthatott sem irgalomra, sem megbecsülésre, mert bármilyen kevesen hiszik is, a kocsmáros egyik legfőbb erénye, hogy tiszteli, s nem megveti a vendégeit, akik a megértés és néhány közvetlen szóért járnak vissza egy helyre, mert inni, csak úgy búfelejtésképpen, bárhol máshol is lehet.

Kalapos azért is szerették, mert sosem követte volna el azt a hibát, hogy kioktassa a vendégeit (egyszer meghűlt ereimben a vér, amikor egy idősebb szőlősgazdával, aki többször is megjárta a Bordeaux környéki falvak pincéit, s a hazai borvidékeket, betértem egy borharapóba, s a fiatal pultoslány gátlástalan merészséggel oktatta ki őt arról, miként is illik kézbe venni a talpas poharat, s büszkén mondta, most nemrégien járt életében először a villányi borvidéken, ahol ezt a fogást megtanították neki); esetleg erkölcsi prédikációba kezdjen az italozás következményeiről, megszólja bármelyik vendégét annak távollétében, vagy hogy együtt sakkozzon és kártyázzon az asztalnál ülökkel.

Kalapos Vilmos egyébként kiválóan főzött, ez pedig tudvalevőleg elegendő reklámnak és ahhoz, hogy megtalálja a számítását, hiszen a *Víg halász* konyhája egyben kifőzdeként is működött. Delente a környékbeli idős asszonyok ételhordóban vitték haza az ebédet, melyhez járt valamilyen házias sütemény is, mondjuk egy ízes palacsinta, vagy egy almás rétes; s jó néhány iskolás gyermek is itt étkezett, mert ehetetlennek tartották a menzán főzött pocsek kosztot, vagy nem kaptak támogatást az ebédjegyhez, s ily módon Kalapos kifőzdéje, mely változatos menüjével kedvezett is a gyerekeknek, elnyerte tetszésüket. Kalapos pedig örömet lelte kosztosaiban, még az időnkénti lármát és diákos csínyeket is elviselte, mert emlékezetébe idézték azt az időt, amikor a város színe-java megtöltötte az éttermet. Magam is jártam egy időben hozzá, nehezen viseltem ugyanis, hogy a napközis tanárnő folyton egreciroztatott, s elegendő lett a példálózgatásokból és a fenyegetőzésekből, mert amint kiléptem az iskolakapun, egy vadcsikó száguldásvágóját éreztem a zsigereimben, s hát olykor öklözni és valamelyik társamat a táskámmal hátba vágni és nagyokat óbégatni is kedvem támadt, amit egyáltalán nem nézett jó szemmel a tanárnő, de azt sem, ha a menzához vezető úton fagyit vettünk a tilalma ellenére. Emlékszem az egyik komisz társam, akit már egy iskolából eltanácsoltak gonosz csínytevései miatt, oly annyira megorrolt a rigorózus tanárnőnkre, amiért elvette tőle és a szemetesbe dobta a fagyiját, hogy még aznap délután lehúzta az árnyékszéken a "banya" hasított bőrkesztyűjét.

Kalaposnak egyébként már az apja is vendéglátósként kereste a kenyerét, s a fő utcán lévő egyetlen elegáns, szecessziós oromzatú étterem képezte a család vagyoni forrását; s mi sem bizonyítja jobban, hogy az öreg értett az emberek nyelvén és ismerte ízlésüket, minthogy az államotás után is bőven maradt mit aprítaniuk a tejbe. Nagypám szerint, Kalaposéknak a prészázuk pincéjében volt egy rejtett raktár, ahova már az oroszok bejövetelekor és a rákövetkező években is eldugták az értékesebb festményeiket és az aranyékszereiket. Így csak némi ingóságuktól és éttermük tulajdonjától foszthatták meg a családot, mely továbbra is bérelte a *Víg halászt*, a családias, mások szerint paternális helyet, ahol mindenki kedvére élhette ki kulináris szenvedélyét. Mert azt is tudni kell, hogy az alföldiek módfelett szeretnek enni, s hát nem is könnyű ételeket; "etetni kell az oroszánt, hogy ne bőgjön", hallottam nem egyszer az asszonyoktól, a piacról tele szatyrokkal hazafelé cipekedve, amikor is arról faggatták egymást, mi jót főz egyikük s másikuk a hét végére. A marhanyakból és velőscsontból készült, csigatésztával és zöldségekkel teli húsleves, még nyaranta is az asztal egyik ékessége volt nálunk, irigykedve néztem, amint apám késével a hegyes paprikából karikákat vág az aranyzínú és zsíros lébe, s ahogy kanalazta, szinte gyöngyözött a homloka a verítéktől; a tányérban maradt főtt marhahúst meghintette borssal, paprikával, megkente egy kis mustárral s a rezgőjével-inásával együtt ette meg. Ősztől tavaszig éppily

gyakorta főzték felénk a Jókai-bablevest is, füstölt csülökkel és oldalassal, némely helyen még száraz kolbászt is karikáztak bele, s a tányérba kimerve egy-két kanál tejfölt is kevert hozzá édesanyám.

A *Víg halász*ban természetesen mindig volt harcsából és pontyból készült halászlé; roston sült fogas, szétfeszített szájában citromkarikával, húsa megtűzdelve szalonnadarabkákkal; rácos ponty krumplival; régebben még békacomb is rántva, amitől ódzkodtam egészen addig, míg apám tányérjából elcsenve egyet, elnyerte tetszésemet, s ízéről azok a fiatal galambból főzött levesek jutottak eszembe, melyekkel anyám lepelt meg, ha beteg voltam. De a törzsvendégek esküdtek a Pékné módra készített csülökre is, jó sok hagymával és frissen reszelt tormával ették a fatálon eléjük tett "cubákok" (ahogy apám nevezte az egész csülköt), és sok borral igyekeztek megkönnyíteni az emésztésüket. Az átutazók kedvelték a hús- és hentesüzleteket is, majd mindegyikben sütöttek kolbászt vagy hurkát, tojásos disznóagyvelőt és vesepecsenyét, úgyhogy ha sietős volt az ember dolga, betért egy ilyen üzletbe s egy pultnál megállva csillapíthatta éhségét. "De hol van már a tavalyi hó?" –, kérdezik sokan, ha ma errefelé vetődnek, mert nyomát sem lelik ennek az egyszerű, gyors és izletes kosztolásnak a henteseknél.

A *Víg halász* vendégei tisztelték egymást, s ha valamelyik férfi valami oknál fogva meg is sértette a másikat, nem tartottak sokáig haragot, a társaság amúgy is kibékítette az egymásra duzzogókat. "A harag rossz tanácsadó, a gyűlölködés pedig rettenetesen fárasztó tud lenni. Az embernek akkor is morcos képet kell vágnia valakire, ha éppen máshogy tartja a kedve", szokta volt mondani Kárpáthy Gyula, aki imádta, ha lesik a szavát, s talán emiatt sem szerette, ha a marakodás eltereli a figyelmet a jó kedélyű adomázásokról és tréfákról. Az öregekbe sem fojtották bele a szót, még ha sületlenségeket beszéltek is, ilyenkor a fiatalabbak összekacsintottak, mintha azt akarnák mondani: "mesélj csak, öreg, régen volt, talán igaz sem volt, s ugyan kit érdekel ma már az első világháború, Isonzó meg a bosnyákok". Annál inkább vágtak egymás szavába a kártyások, amikor az ütésekre került sor; olykor, ha nagyobb tét halmozódott fel az asztalon lévő bankban, szinte izzott a levegő, a játékosok mögött álló gibicek püsszegtek és csöndre intették a vidám sörözőket, még a kocsmáros is halkabbra fogta a szavát, vagy maga is a bámészkodók közé állt.

A pénzre való kártyázást persze tiltotta a törvény, de a törvény képviselője, a körzeti rendőrmegbízott maga is ott ült a "szenedélyes zslugások" kis csoportjában, s nem rettent vissza egy-egy komolyabb tét esetén sem. "Zsiga jól nőszült", mondták róla; apósa az egyik élelmiszerbolt beszerzője és raktárosa volt, kiterjedt kapcsolatokkal; rendszeresen seftelt a románokkal is, s hol teherautónyi szílvát hozott át Erdélyből, amikor nálunk az időjárás viszontagságai miatt alig maradt a termésből, hol gázolajat csempészték be hordószámra, persze a vámosok közreműködésével. Nem kellett hát félnie senkinek attól, hogy Zsiga nem tudja kiegyenlíteni az adósságát. Egyébként Mohai Zsigát hamar befogadták a régi vendégek, különben is a horgászok ajánlották; "nem játszotta meg a fejét", s elnézőnek igyekezett mutatkozni bizonyos büntetések terén is, ha valaki szabálytalanul parkolt vagy átlépte a sebességhatárt, nem úgy, mint az elődje, akinek sorsát ma is homály fedi.

Történt ugyanis, hogy ötvenhárom nyarán, az egyik fuvaros, aki fizetésnapon alaposan felöntött a garatra és dévajul hangoskodott is, ezért Kalapos Vilmos kitessekelte, nótázva megállt a *Víg halász* falánál vizelni. Az akkori körzeti megbízott váratlanul termett mögötte és felszólította, hogy igazolja magát, mert szabálysértést követett el; a fuvaros gondolkodás nélkül legyintett hátra lapátnyi tenyerével és oly szerencsétlenül ütötte meg az alacsony termetű rendőrt, hogy az hanyatt vágódott és fejsérüléssel került a kórházba. Öt és fél évre zárták be a fuvarost hivatalos személy ellen elkövetett garázdaságért. Ám ötvenhat októberének végén, halva találták a körzeti megbízottat egy dűlőben, saját apjának traktora ment át rajta, csak azt nem tudták megállapítani, hogy ki vezette; apám szerint szörnyű látványt nyújtott az agyonlapított s kifordult szemű tetem, mely beleágyazódott a térdig érő sárba. A forradalom vérbefojtása után mindenki rettegett a következményektől; hónapokig folyt a nyomozás az ügyben, ám a rendőrség kénytelen volt eredmény nélkül lezárni az esetet, mert megállapították, hogy a rendőr erősen ittas állapotban került a kerekek alá, a felkelők által kiszabadított dromedár fuvarosnak pedig kikezdetetlen alibije volt a gyilkosság idejére, nem is ezért vitték vissza a börtönbe, hanem hogy letöltse büntetéséből, ami még hátra volt. A nyomozás egy szakaszában még a rendőr apját is hajlandók lettek volna gyilkossággal vádolni, ám egy féllábú hadirokkantról, aki vizelni is csak ágytálba tudott, mégsem lehetett azt állítani, hogy fizikailag képes lett volna e tett elkövetésére. Az emberek sosem beszéltek többet a pórul járt rendőről; apámból is csak annyit tudtam kicsikarni évtizedekkel később, hogy sok haragost szerzett magának az a mitugrász alak, hol a kisiparosokat jelentette föl, hol pedig a házuknál bort kimérő, vagy feketén vágott disznót árusító gazdákat, úgyhogy sokaknak lehetett indoka a bosszúra. Pedig gyanítom, apám mégiscsak tudott valamit, akárcsak az idősebbek közül sokan, csakhát ha az alföldi ember fejébe veszi, hogy hallgat, olyan konokul tartja meg a titkát, hogy akkor sem lehetne kiszedni belőle, ha megkínózzák, vagy félholtra verik.

Mohai Zsiga egyik állandó kártyapartnere az általános iskola igazgatója, Rapcsák Bandi volt; "snájdig emberként" emlegették, aki öltönye alatt mindig vasalt inget hordott nyakkendővel, melyet akár kétszer is cserélt naponta (ami azért is tűnt föl a helybelieknek, mert a templomjáró idősebbeket leszámítva, a férfiak vagy garbót hordtak, vagy ha inget is vettek, nem gombolták be a nyakánál, így sem nem szorított, sem nem piszkolódott a gallér az izzadságtól); s ha lezserebbül is jelent meg valahol, "sportosan" öltözött, norvég mintás gyapjúpulóvert húzott kockás flanel inge fölé, kordbársony nadrágján mindig jól látszott az él. Korábban testnevelő volt az iskolában, kicsit bohém és szertelen figura hírében állt, s nem sokat adott megjelenésére, ennek ellenére a fiatal kolleginák kedveltjének számított, akit igyekeztek elcsábítani és behálózni. Egy kisvárosban nem túl sok lehetőségük van a magányos tanítónőnek, hogy kedvükre válogassanak a férjelöltek között, s bármennyire is tudták, hamar szájukra veszik a helybeliek azt, aki a csábítás vagy a család ősrégi trükkjeivel él, mégis szinte versengtek a "tesitanárért", aki Debrecenből került hozzánk, s "nagyvárosi ficsúr" lévén, élvezte kiváltságait, melyeket éppen azoktól kapott, akik e kiváltságoktól akarták megfosztani a házasság révén. Rapcsák szívesen fogadta el az ebéd- és vacsorameghívásokat, gondolkodás nélkül bűjt össze bármelyik kolléganővel, s még csak nem is csinált belőle titkot, hogy mikor ki a szeretője, s miként halmozza el őt kéjjel; ám valahányszor színvallásra kényszerítette volna valamelyik nő, egyszerűben odébb állt s egy másikkal kezdett flörtölni nyilvánosan. Bár a faképnél hagyott haragosan fúj rá és időnként féltékenységi jeleneteket is rendezett, amin jó nevettek a kívülállók, vagy az éppen soros szerető igyekezett eláztatni Rapcsákot, ám a birtoklási vágy és a hiúság erősebben munkálkodott valamennyi szeretőjében, mint az éberség és józan belátás, s abban reménykedett egyik is, másik is, hogy ami nem sikerült oly sokaknak, neki biztosan sikerülni fog. Próbálkoztak hát mindenféle trükkel, teherbe eséssel és öngyilkossági kísérlettel, hozomány ígérettel és az akkori igazgatónál feljelentéssel, de Rapcsák nem engedte törbe csalni magát és cinkosan kacshintott össze barátaival, ha csapodársággal vagy kujonkodással vádolták.

Ám az egyik elvált, felső tagozatos tanárnő, aki idősebb is volt néhány évvel Rapcsáknál és egyedül nevelte elemista fiát, rátapintott a gyengéjére, s csakhamar elorozta mások elől. Ettől kezdve még bőszebben fújta a hoppon maradtak, de most már nem is Rapcsákra, hanem újdonsült nejeire, akiről fel sem tételezték, hogy vetélytársuk lehet, s fogalmuk sem volt, miként is tudta "bepalizni" a testnevelőt, hiába is tanakodtak rajta sokáig, egyébként leginkább azt sérelmezték, hogy elvált asszonyt választott, holott ők, ha nem is voltak érintetlenek és világszűcsök, fiatalságuk és mohó kéjvágyuk mégiscsak mellettük szólt. "Még a tompora is olyan lapos Rapcsáknénak, mint a deszka, lecsúsznak róla a férfiak", "A hasán csüngnek a mellei, el sem képzelhetem, mit tudhat az ágyban, amivel megőrjítette ezt a belámit", "Pedig én mindenre hajlandó voltam, akármit is kért tőlem ez a disznó, hogy száradjon le a farka", morogtak egymás között, s hogy valójában mi mindenre voltak kaphatók, talán csak Mohai Zsiga lett volna a megmondhatója, aki

kártázás közben gyakran faggatta Rapcsákot: "hogya is volt azzal a begyes kis napközis tanítónővel a vízparton?". Ha eddig számításból bújtak össze a fiatal tanítónők a testnevelővel, ezentúl inkább a bosszúvágy vezette őket, hogy nevetségessé tegyék és megalázzák hitvesét, aki egy ideig tűrte ezt a szemérmetlen felkínálkozást és bujálkodásra ösztönzést, ami egészen odáig fajult, hogy hol az egyikük, hol a másikuk somfordált be az iskolába a délutáni edzés alatt, s az ugróbakon kínálta fel magát, vagy a szertárban tartotta oda a farát Rapcsáknak, aki persze nem utasította vissza a lehetőségeket. Ám az új asszony csírájában fojtotta el kolléganői becstelen szándékát; az egyik korábban viselt dolgait kibeszélte a szülőknek, úgyhogy nem sokáig volt maradása az iskolában, a másikat lejáratva a vőlegénye előtt azzal, hogy nem éppen makulátlan az előélete, nézzen csak utána a megyei nemigondozóban, a harmadikról bebizonyította, hogy az osztálypénzből kölcsönzött magának fodrászra –; nem sokáig volt hát kedvük ujjat húzni Rapcsáknéval.

Hogy csak mifelénk ilyen ostobák-e a tanítónők, vagy másutt is, meg nem mondhatom, mindenesetre ez a "társas játék" egyesekből derűltséget, másokban visszatetszést váltott ki, s hát nem használt sem az iskola hírnevének, sem a tanítónők tekintélyének. Lényeg az, hogy a csapodár és hetyke nemtörődomséggel öltözködő Rapcsákból, az esküvője után másfél évvel, az igazgató nyugdíjaztatását követően, iskolaiigazgató lett, s oly büszkén járt a folyosón, akár kakas a szemétdombon a tojók között. S ha nyughatatlan vérét nehezen is tudta megfékezni, titkos kis üzelmeit nem otthon folytatta – talán ez volt megegyezésük egyik pontja –, hanem Debrecenben, ahova igazgatói gyűlésekre járt; bár az igazat megvallva, erről senki sem tudott semmi bizonyosat, mivelhogy volt szeretői – akiket előntött a pulykaméreg, ha látták Rapcsákot kézen fogva sétálni feleségével a főutcán – pletykáltak ugyan egy főiskolás tornászánnyal való viszonyáról, mely igen sokáig tartott, mégsem merték továbbra is nyíltan támadni az igazgatójukat.

"Amilyen nagy kujon volt ez a Rapcsák Bandi, olyan határozottan és céltudatosan igazgatja az iskolát", beszélt róla elismerően a korábbi igazgató, aki sok mindent tudott róla, viszont kiváló szakembernek tartotta testnevelőjét, ezért mindvégig igyekezett elsimítani afférajait, ami nem ment mindig könnyen, mert például helyettesnője is kivetette rá hálóját, hogy megfogja a lányának, s matrónák dühével tombolt, amikor kútba esett a terve, s lánya megbecstelenítéséről és házasságszédelgésről szónokolt a tanári szobában, észre sem véve, hogy szájalommal és kárörömmel nevetnek rajta. "Jól áll a szénája a megyei oktatási központban is, hiszen érti a nők nyelvét, márpedig a hivatalokban mindenütt nők ülnek a bársonyszékekben", ismerték el mások is. Az örökké elégedetlenkedők és irigyek persze másképpen beszéltek, "megtalálta zsák a foltját, Klári csinált embert és igazgatót ebből a szoknyavadászból. Csak nehogy megszedítse egy másik asszony, s faképnél hagyja Klárikáját. Tudjuk mi jól, hogy szokott az ilyen lenni", "Badarság, nincs az a ravasz nő, aki képes volna rávenni Rapcsákot, hogy felrúgjon mindent: karriert, pénzt, házat, amit egyszer megszerzett magának a házassággal. Ezt akarta, semmi más". Talán nem is tévedtek nagyot mindazok, akik ez utóbbi véleményen voltak, Rapcsákban ugyanis egyre erősebb lett a becs- és bírvágy, s idővel minél tekintélyesebb pocakot eresztett, annál kevésbé izgatták már a nők, viszont minden lehetőséget megragadott a pénzszerzésre, ezért hát különböző városi és megyei bizottságokban, egyesületekben vállalt elnöki funkciót, együtt "feketézt" Mohaival és az apósával, hogy telente síelni mehessenek a Magas-Tátrába, vagy valamelyik tengerparton nyaralhassanak. A rossz nyelvek szerint annyi funkciója volt már Rapcsáknak, hogy felesége irányította helyette az iskolát.

*

De térjünk csak vissza Kalaposékhoz (akikről a pápaszemes Várhegyi egy csütörtök esti bibliaórán azt állította, hogy "zsidók, mégpedig abból a fajtából, akik hitelekkel zsigerelik ki a szorgos, de csekély jövedelemből élők, vagyis parazitaként szívják az emberek vérét az utolsó cseppig"), abban is elűtöttek a helybeliektől, hogy szenvedélyesen gyűjtötték a festményeket és rajzokat. Azt hiszem, Várhegyiből, ebből a "bethanista baromból", miként Kárpáthy bácsi titulálta ősellenségét, az irigység és valami kellőképpen nem tisztázott bibliai rész mondatta ezt az ítéletet. "Ugyan kérem, Krisztus is zsidó volt, vagy nem" vetette ellen egy másik presbiter, s egy időre elfoglalták magukat a teológiai vitával, mely megosztotta őket az üdvözülés kérdésében. Később egyik kedvelt írónál olvastam: "minden zsidó lelke mélyén ott bujkál az antiszemita, akinek hízeleg, hogy minden hibájával együtt kereszténynek fogadják el" –; efféle bölcsességre az öreg Várhegyi persze képtelen lett volna, de ha ismeri e finom lélektani megfigyelést, minden bizonnyal egyet is ért vele.

Sokféle kálvinistával találkoztam életemben; tagadhatatlanul voltak közöttük antiszemiták, akik nem politikai vagy történelmi okokból kárhoztatták az "elátkozott fajt", inkább csak elfogadták azt a hittételt, miszerint Krisztus nyomán valamennyi zsidónak keresztyénné kell válnia, ha üdvözülni akarnak; akadtak katolikusgyűlölők, akik nem feledték a pápai kiátkozást és az évszázados üldöztetést, s azt, hogy a klérus nem tett le arról a szándékáról, hogy visszatérítse az anyaszentegyház kebelébe az elbitangolt heretikusokat; s akadtak bizony ateisták és saját hitük gyökereit hírből sem ismerők. Ám a legtöbb kálvinista inkább csak megszokásból szólja meg a más felekezetekhez tartozókat; megszokásból, ami védelmet nyújt az önálló véleményformálásra képtelenség vádjá ellen, s még csak arra sem ösztönöz, hogy elmerengjünk bizonyos hittételek helytállóságán; megszokásból, ami elrejtí egyéniségünket, már ha egyáltalán van, s megóvjá a bátortalanokat a világos és nyílt beszédétől.

Kalaposék, noha évtizedek óta gyűjtötték a képeket, nem voltak szakértők, de még csak képzetek sem. Bár jóval többen szeretik azt állítani magukról, hogy értenek a művészethez (amin gyakorta nem is az irodalmat vagy a klasszikus zenét kell érteni, inkább csak az ábrázoló művészetet, melynek vizuális befogadásához – különösen, ha realista, vagyis "szemmel is jól kivehető, mit akart ábrázolni a kép vagy a szobor" –, nem szükséges megerőltetni sem a képzeletet, sem az agyunkat, merthiszen "magától megadja mondanivalóját, nem kell hozzá semmiféle kiagyalt értelmezést vagy kétes értékű kommentárt fűzni"), mint ahányan valóban értenek is hozzá, s nem csupán "jó ízlésűkre" és "csalhatatlan szeműkre" hagyatkoznak ítéletük kimondásakor, mégsem árt óvatosan bánnunk sem a hivatásos műtészekkel, sem az amatőr szakértőkkel, mert egyikükről-másikukról mégiscsak kiderülhet, hogy ért a műalkotáshoz. Ha azt állítottam, s jó okom van kitartani e vélemény mellett, hogy Kalaposék sem szakértők, de még csak képzetek sem voltak, ezzel csupán azt szándékoztam jelezni, hogy egyikük sem "tanulta" e hivatást, s még csak a "vérükben" sem volt, miként Shylocknak a pénzcsinálás. Viszont a gyűjtési mániában valóban az öreg Kalapos vérében volt, s az étteremmel keresett pénz egy nem is jelentéktelen részét árverésen költötte el a fővárosban, s mindig csak olyan képeket vagy rajzokat vásárolt, amelyek az első pillanatban elnyerték a tetszését ("amelyek láttán fura remegést éreztem a gerincemben", szokta volt mondani, ha ízléséről faggatták), akár realista vagy más stílusban készültek. Az pedig, hogy gyűjteményének zöme valóban időtállóan bizonyult, sokkal inkább a század eleji és az azt követő nemzedék tehetségének és a galériatulajdonosok jó szimatának, semmint az öreg Kalapos "szemének" köszönhető.

A sors keserű fintora folytán – másfél évtizeddel később, hogy hazakerültem tanítani szülővárosomba –, Kalapos Vilmos felesége szélütés következtében lebénult; kórházi kezeltetése és otthoni gondozása lassan kezdte felemészteni a családi vagyont. A kocsmáros előbb csak azt a tőkét élte fel, melyet a *Víg halász* átadásakor kapott, majd nem lévén más forrás, sort kerített a képekre is. Nem boldogult már úgy a gyűjtők körében, mint valaha, s nejét sem hagyhatta magára, amíg Pestre utazott volna a kereskedőkhöz, így hát engem hívott segíteni. Ha csak szerény életet is biztosított a gimnáziumi tanárság, melyből persze annyi

jövedelmet sem húztam, hogy agglegényként megengedjek magamnak némi fényűzést, mindig vágytam arra, hogy műtárgyak vegyenek körül; persze nem másolatokra és posztterekre gondolok. Igaz, némiképp messzire kerültem az eredeti hivatásomtól, művészettörténészként végeztem, az évek során mégis megőriztem az egykori barátokat, művészeket és kritikusokat egyaránt, akikkel rendszeresen leveleztem, és néhány komoly gyűjtőt is ismertem még személyesen. Nem riadtam hát vissza a feladattól, s egy este hozzákezdünk kiválogatni azokat a műveket, melyekről úgy gondoltuk, az elsők között kerülnek terítékre. Izgatott voltam magam is, akár egyetemistaként, ha valamelyik híres mester műtermében járhattam, vagy amikor a Picasso és Chagall életművet bemutató vándorkiállításon a képek közt böklásztam, többször is visszatérve, hogy memorizáljam az apró részleteket is. Egymás után akasztgattuk le Kalapos Vilmossal a falról a képeket, s órákon át tanakodtunk, melyiket is vessük rögtön ebek harmincadjára, s melyiket tartogassuk még; a magam részéről nem akartam a legjobbakkal kezdeni, nehogy érdektelenséget mutassanak később a vevők, akiknek a vásárlási kedvét a tekintélyes alkotók nem mindennapi névsorával igyekeztem felcsigázni.

Láttam Kalapos Vilmos arcán, irgalmatlanul szenved, amikor szürke csomagolópapírba tekerte az aranykeretes képeket és erősen kötötte át valamennyit zsineggel, nehogy megsérüljenek; tömzsi tenyerével megsimogatta ráámjukát, s ha nem restelli, tán meg is ölelte volna őket. "Szegény apám, mennyit lótot-futott azért, hogy megvásárolhassa e képeket. Emlékszem, a legnagyobb fagyban is kiment a prэшázba a lakatokat ellenőrizni. Micsoda tél volt negyvenháromban! Szörnyű. S csak ketten jöttünk vissza, nem egyszerre és nem ugyanonnan. Akkor is tél volt. Igaz, a front átvonult a városon, a pincében a hordókat összetörték és az üvegszilánkok vastagon fedték a döngölt homokot, de ezek a képek megmaradtak. S anyám, aki az étterem konyháját vezette, többé nem volt velünk. Apám eladta az ékszereit és újabb festményeket vett az árukért. Szinte csak köztük és általuk élt. Időnként beszámolt halott anyámnak a szerzeményeiről".

Napokig vártam, amíg elszánta magát, hogy megváljon az első tucat képtől; addigra körbetelefonáltam az ismerősöket és a galériai árakat is megtudakoltam. Őszintén szólva a részvét és az önzetlen segítő szándék nem talált egymásra bennem. Sajnáltam, hogy meg kell válnia élete értelmétől, a gyűjteményétől, de hát Istenem, a tárgyak és az álmok esendőek, ez a természetük. Nem akartam eljátszani az irgalmas samaritanust. Szent meggyőződésem, hogy Kalapos Vilmos sem hagyott volna ki egyetlen kínálkozó alkalmat sem, hogy gyarapítsa kincseit, ha teheti. Én sem tettem. Hiszen mindaz, ami hosszú-hosszú éveken át csak álomnak tűnt számomra, harminckilenc évesen megvalósulni látszott. Az öreg Kalapos ugyanis meghatározta az árat, amennyit kapni szeretett volna egy-egy képért (sohasem akartam befolyásolni döntésében, nehogy utólag szó érje a ház elejét), én pedig olykor ötven-hatvan, de esetenként két-háromszáz százalékos haszonnal adtam túl az olajfestményeken, s mindenki boldognak érezhette magát, az eladó és vevő egyaránt. De kiváltképpen persze én, aki két-három eladott festmény hasznából mindig vehettem egy képet vagy rajtot, ráadásul az általam kiválasztott legjobbat.

Csakhamar komoly kis gyűjteményem lett, s újból fellángolt bennem a hivatásom iránti szenvedély; pontosabban ebből a hirtelen éledt gyűjtési mániából az öregedés kezdődő jeleire ismertem. "Hiéna vagy fiam", mondta egyszer az apám, kinek egy gyenge pillanatomban elmeséltem képtáram létrejöttének történetét, s csak mosolyogtam rajta, hiszen mit tudhatott szegény apám arról, hogy a tehetős gyűjtők honnan szerezték a pénzt a magánkincsvásárlásra. "Tudja apám, azok a hiénák, akik mások egészségének visszaadásáért, vagy jogainak a védelméért egész kis vagyont csalnak ki a klienseiktől. Az orvosok és az ügyvédek veszik a legtöbb festményt, én pedig nem teszek mást, mint igyekszem valamennyit visszavenni tőlük a magam hasznára. Azt hiszi, apám, ha ezektől az uraktól szívességet kérek, nem szednének rá örömmel engem? Hát téved". Úgy láttam, nem sikerült meggyőződnöm apámat; régivágású szivar volt, aki bár ismert néhány fortélyt az adóhatóság megtévesztésére, de sosem viselte volna még csak a gondolatát sem annak, hogy munka nélkül szerezzen pénzt, mások rovására. Nekem pedig cseppet sem fűlött ahhoz a fogam, hogy az "új világról" papoljak neki. Mérhetetlenül ügyes kézzel áldotta meg az Istent, s hozzá a munka szeretetét és becsületét párosította; mégsem vitte sokra, az is szent.

Noha nem messze laktam szüleimtől, mindössze két utcányi távolság választott el bennünket egymástól, az ötvennégyszáz méteres lakásom ablakából házunkra láttam, ennek ellenére még vasárnaponta sem szerettem hazajárni ebédelni. Olykor ugyanis fagyos léghőmérséklet telepedett ránk, olykor pedig hallgattam a kérdőrevonásokat, kioktatásokat és azokat a régről ismert erkölcsi elveket, melyek egykori családi nevelésemhez tartoztak. Egyre nehezebben viseltem anyám örökös szemrehányásait agglegény életformám miatt, miként azt is, hogy folyton a fülemet rágta egy unokáért. Mondtam volna meg neki kerekperccel, hogy nem bírnék elviselni egy gonosz, örökké követelőző és süvöltöző kis csibészt, akiért le kéne mondanom kialakult szokásaimról és rögeszméimről, melyeket még a nők is alig tűrnek? Nem is beszélve egy feleségről, aki hol azért nyűstölne, ugyan miért is nem sietek haza, hol meg a kölykökért szalasztana épp akkor, amikor nekem olvasni vagy pihenni lenne kedvem. Őszintén megvallva, nem akartam megismételni azokat a feledhetetlen és "meghitt" estéket, melyeknek emléke ma is feldereng emlékezetemből; hiába is dűnyögte apám szemérmesen az orra alatt "én sem így vélekedtem a családról meg rólad", kötöttem az ebet a karóhoz. Anyám sírdogált, de tudtam, csak azért teszi, mert egyre inkább vágyott a nagymama szerepre. Azt persze, hogy valójában mennyit segített volna, ha szükség úgy kívánja, bajosan tudtam volna megjósolni. "Mindenesetre köszönöm szépen, nem kérek az egészségből. Ellátom magam s nincs gondom senkire", s éppúgy az asztalra csaptam, akár apám, ha felbőszítették.

Vannak persze alkalmi barátnőim. Akad, aki hetente ugrik fel hozzám egy kis gondúzó szeretkezésre, mint például a mostani fiatal óvónő is; Uram Isten, szinte a megszólalásig hasonlít Fleurhöz, úgyhogy néha kedvem volna ott folytatni vele a beszélgetést, ahol francia barátnőmmel valaha félbeszakítottuk; ám nem titkolom, egy nyomós indok visszatart attól, hogy huzamosabb ideig együtt éljek vele, mégpedig az, hogy állandóan át akarja alakítani a lakásomat, s valahányszor csak takarít, semmit sem találok másnap a megszokott helyén, ilyenkor hangosan szentségelek dühömben. S olyan is van, aki csak hébe-hóba tud elszökni a férje mellől, hogy felfokozott étvágyát csillapítsa; vele kevesebb szóból is megértjük egymást, hiszen amint átlépi a küszöbömet, máris anyaszült meztelenre vetkőzik, s addig úzi-sokkolja magát kéljlopásban, amíg erejét vesztve rám borul; néhány percnyi szusszanást követően azonnal csipkés alsóneműje után nyúl és sietősen öltözködik; ám szokása szerint búcsúzkodáskor még egyszer a nadrágomba túrja a kezét és újfent ágaskodó vesszőmet markolássza, míg a lift fel nem ér az emeletre, aztán kámforrá változik egy időre.

Sokszor tündöttem már el azon, meddig bírom még egyedül, mint ahogy azon is, vajon egykor szeretőimnek, Zsuzsának és Fleurnek milyen szerepe lehet abban, hogy bár ezidáig nem nősültem meg, mégis mindig olyan típusú nőket engedek magamhoz közel, akik valamelyikükre hasonlítanak. Egy híres filmrendező utolsó filmjében hallottam, "*arra törekszünk, hogy mások emlékezetében éljünk, ez a szerelem titka*". Az enyémben mind a mai napig él Zsuzsa és Fleur is; s hát ki tudja, hogy én vajon melyikükében élek. Talán egy napon kapok tőlük egy levelet, abból kiderül minden. El ne feledjem ugyanis megemlíteni, Zsuzsa újabb gyermeket szült a férjének azalatt, míg én egyetemista voltam, s egy Pest melletti faluba költöztek, ahol egy régi kovácsműhelyben csodaszép dolgokat készített Súlyom András, még az egyik művészeti folyóirat is írt kapiról.

Nem jártam hát szüleimhez sokat, inkább a *Víg halászbán* étkeztem, noha közel sem volt már oly családi hangulat, mint azelőtt. Ma már némi nosztalgiaival gondolok vissza a régi "kocsmánkra", amikor még apámék nem ismerték a gépzenét, a hangzatos és méregdrága italokat, a nevékből kikövetkeztethetetlen és ehetetlen ételeket. A kártyások is tízszor akkora tétre játszanak, mint a

régiek; de a fiatalabbak már a nyerőgéppel küzdenek, és ha veszítenek, attól sem riadnak vissza, hogy belerúgjanak. S hát a birkapörkölt sem szerepel az étlapon, helyette a hangzatos nevű "cordon bleut" és a hamburgert választhatja, akinek étvágya van hozzá. Egyébiránt az Amstelt sem szeretem, a Heineken pedig olyan híg, akár a mosogatólé, még szerencse, hogy csapolnak hazai világos sört is, ezért az egyért szoktam betérni a régi "törzshelyemre", ahol alig is ismerek néhány visszajáró vendéget. Csöndesen olvasgatom a hírlapokat, s amióta már a templomból is "elmenekültem" Jánossy lelkipásztor áldásos ténykedése miatt, egyedül a festményeim között találok menedéket. A nagyapai örökségemet gyűjtőszervezetem kiélésére költöttem, miként a szülői örökséget is arra fogom, s egyáltalán nem izgat, hogy nincs kire hagynom képtáramat. Az egyházra biztos nem, de a művelődési házra sem. Majd meglátjuk. Bár egy biztosítási ügynök barátom azt mondta a minap, hogy a "halandó férfiak" táborába léptem, mert a negyvenes és dohányos férfiak gyakran kapnak ebben az életkorban szívinfarktust, ezért nem ártana valamiféle végrendeletet írnom. Ugyan kinek? Az óvónő biztosan azonnal elkótyavetyélné az egészet, s a váratlan ajándékból néhány hónapig a Cote d'Azur-ön sütkérezne egy nálam fiatalabb pasas oldalán. Igaz, az enyém mellett is sütkérezhetne, ha egy bolond pillanatomban pénzzé tennék egy-két értékesebb olajfestményt, de annyit egyetlen nő sem ér meg, magam is itthon nyaralok, legfeljebb ha egy-egy hétvégen utazom a hegyekbe az erdőket bebarangolni.

Géczi János

(a hasonlat talapzata)

260.

*belépsz a kertbe s a kert rád dől
nem vagy többől mint h-ból és hősből
belépsz s oda a hőstett
a hősből kilépő hősnek lóttek*

*ragrím félszeme néz rád
meglát s torkodon ragad
a zöld kert hezitál
egy lábad ott marad
egy lábad itt marad*

*a képzavarban képzavar hintál
a kertben rom nő és zsámoly
félszemmel figyel a ráspoly*

*ámulás
árulás vagy
és számadás*

*a kertben megbútt az isten
vagy ami belőle istenként játszik
a játszamához nincs közöd
a kert a fél szem a ragrím
– hát nem meglökött
nem ellökött –*

*egy szó mindig
istenből kilátszik*

170.

*kölyök gaztett játszik a fűben
amikorra felnő*

*körmein elforog húsz éjszakai hold
de az marad aminek született*

*két év se kell saját kölyköket szül
a gaztettek húsevőek (ragadozóak)
a kölykök tarajos zápfogúak
szemfogaik porcelánzászlók*

*– kezdte a borús reggel
fejezi be magát nyolc sorban hagyva
a játékos jószág oda térhet vissza ott az alma
szakértő szemmel onnan szemléz jós szaga máris
bontja dúti a köréje épült ólat*

215.

*a kerítéstől lefelé kutya és kutyaürülék
de fölötte a kert kékcinege
fölér addig egy-két bokor is
ha csak zöldkérgű ágként*

*sosem beszéltem erről magának
a felemás helyzet nyilvánvaló
ettől borzalmas*

*egy ember írja
a rózsabokros kertjét a vár alján*

*hogy kerítéstől lefelé kutya kutyaürülék
de fölötte kékcinege*

*én vagyok az ember aki a szavaihoz úgy ragaszkodik
mintha a jelentésük lenne*

136.

*a régiek tudták
hogyan kell vonítani
papírszélről papírszélre
oldalanként 32 soron át
hogyan szabad üvöltve
vergődni káromkodni
elkárhozni a káromlásban
szemlélteni elátkozni
a hétrőfős világokat
tudni azt amit a régiek
élni halni
mennyi méz van belegyúrva
a méregdús főnévi igenevekbe*

71.

*találjuk ki ezt
mert kitalálható a történet
csak vissza
lépésre lépés
kézfogásra kézfogás
ha lesz történetünk
mert mi kitaláljuk
akkor lesz múlt
lesz történet
hamvas rügpikkelyekkel
a lengő bükkágon
avas fűszálakkal
erdő ahol eltévedhetünk
olyan jó annak aki eltéved*

123.

*milyen volt
vagy
milyen másnak lenni
pl. amikor a kert ugyanaz
ugyanaz a hold fog fölédbe keveredni
miközben (egyébként) pedig laza szél
lágydróton ingó idő
ez-az ami az emberrel megeshet
a két lehetőség két strófa
egymásba nem dobozolható
mégis (megpróbálni s elhagyni gyorsan
mint a helyszínt robbantás előtt)
végső(ül is) változatok vagyunk*

124.

*a kert alatt kutya jár
a kertben néprajztudók
nincs esély
nincs esély hogy maradj
járkáld körbe a szavakat
a szavak savtócsáit
talán a köpenyszegély
talán a cipősarok beragad*

*lennél írástudatlan
változnál kerítéssé kúttá stb.
de zsákmányra várva*

*a hely szelleme a kertben
hintáz a hintaágyban*

218.

*a mondatban lakik valaki
négy napja moco rog neszez
rá-rágyújt hangosan felolvas
nincs szó amelyet ne hangsúlyozna agyon*

*a vesztett helyzet úgy jött létre
amikor rájöttem ki a lakója
miféle alku köti a világhoz
fekete pléh zörög villámol a névelőkben
akkor lett (lettem) végképpen az övé*

*mindenhol van egy szem
áttetsző fehérselyem gyep
bőszült utas az aritmetikában*

*úgy közelítéd meg
ő/az ígyen közelít meg*

*a mutatványos tudományban ismétlődik
mutató
bárköltészet ahogyan átformáz
a figyelt mondat
a nyugágy támláját nyekergető isten
mégis tükörterem vagy valami vérhó*

*isten isten minek szóltál közbe
málnát szemezz vagy nevelj epret
főzz a 12-es bélyegeknék enyvet
a napban a nap megint elmúlik
nem látszott benne ami bent volt
úgy jöttek megelőzte őket az ének
csiz-itt csiz-itt vagy hasonló
aztán testükben megjelentek
benéztek a sziklarepedésekbe farakásba
épületrésbe belebiccentve*

talapzatot keresnek a hasonlatnak

*egy n hiányzik belőlük
ahhoz hogy angyalok legyenek
a karcsú test a kecses mozgás
a minta nélküli szárny azonos*

*terepgyakorlat szünetlen
érkeznek újra
motancillává bővülve
lesz majd: fakó összetett mondat
látópont a vaslakaton
ragyogó szűkölés*

223.

*főszerepben a szerepköltészet
a kertben puskin és ovid
ahogyan egymásba átjátszanak
ahogyan egymáshoz odaémelek:
itt a száműzetés a rózsa
az egyetlen hús homlokú papír
vagy fűrészélű
amelyben egészen hazalátni*

*– a peremnél a kerti
rozsdásfarkú törtüveg-hangja
az azonban telten
csörren a sekély oldalszélben*

nincs múltja

256.

a kapuőr rózsza tövéhez
guggolt a kő ott maradt
négy hét ül rajta vagy öt
a fűvek befogadták
körüállják hullámzó zöld hasonlatok
hasonlat akarna maradni mind
a guggolás körén kívül
a sok tüskés rózsza hatályában
a követ szétsatírozzák
szétmossák az átlós és piros eret belőle
szét a csiszolt fedőlapot
a rajta ülő négy (vagy öt) hetet

217.

pompeiben vagy pompeii egyik házfalán
van – és virágozik a rózsabokor
abból ahogy el-elmozdul
vagy behúzza magát a fénybe
tudható éhes apró mítoszok laknak benne

tártkarú bronzszobor illeszkedik hozzá
amely szobor egyszer (majd) leomlik
rámásznak s befödik a zöldhúsú férgek
addig azonban ő

ha letépnéd a rózsát akkor is
ő a mítoszokkal körbeállt
szákszirmú piros üreg mellett

addig őrzője annak is ami az ő

209.

a rózsza csupa forma
s a kert tőle csupa forma lesz
elfogadva a neszeket
a levélrések finom szerkezetét
a szikár naplementét

ha árnyékba csomagolja magát
az amúgy hajlékony faág
vagy úgy araszol át a kő résén a bogár
hogy belőle semmi sem marad
hiába állsz fölé
óbégatsz
belőled sem marad több annál
mint ami néhány mondatba belefért

csepp vízzel a peremén
vagy átbökve a jáspishegyű főnévi igenéssel
mint fenyőtűvel a lágy testű gomba
amely amúgy a rózsához tartozik
a virághoz amely a forma
hiába carmenlelkű ma
hiába százlevelű holnap

211.

képzeld el: egy rózsát
bokáig áll a fűben
mégis léket kap

süllyed a kertben
nem marad belőle több
szirmoknál a kertben

*pamutmalacok
rózsaszín fülei
hervadt rózsafülek*

*álljunk meg itt
a rózsza él és fél és ijedt
ágaskodik*

*torlaszokat csinál a fűben
elkerüli a képzeletemet
beleszagul a könyvembe*

213.

*majd ha hajnali kettő körül távozik
visszaérkezik-e reggelre
mint máshol a másik*

*indulása idejét égitest szabályozza
a halott bolygó amely
kizárólag neki létezik*

*hiába növény nyaranta csurig lélek
mindegyre emberhez hasonlatos
a tömörsége az ásványokhoz*

*mintha erőtlenebb lenne a szív
újabbán és a körülmények a stíl
a havazás a szélvihar a fagyok*

*van alakja amelyet önmagának nevez
hajnali kettő körül ha olvad a hold
az amely leginkább a rózsáé*

*kevés illattal s plasztikával
máskor ugyanez a gyilkosa lesz
ritmuszavaros mondatú üzenet*

*felriad negyed három
tapasztalja a vonzást
a bolygó kitaró erejét miként húzza*

*miként nevezi át mássá
ami se a rózsza se a rózsza gazdája
ritka levegő vagy az sem*

214.

*magába fogad minden szót
ami reá vonatkozott
vagy feléje irányulhatott volna
ettől olyan mint az isten
közönyös szép néma*

*holott rózsza
az előmlött vér helyén nőtt virág ő
könyvek harcok szerelmi találkák lakója*

*tagadhatatlan ahol ül
ott kell az istennek lennie
rímtelen jambustalan szonettként
(elmetszett tizenhárom sorban)
vagy abban az igeidőben amelyben felejteth*

*mint kutyában emberlélek
járkál a kertfal tövében
a rózsában a szintiszta piros
a fűrészetű élet*

*virág amely nem érti a kertet
de méri s az értékét adja*

*szívósan szétnövi
ahogyan a zizegés a selymet*

*ha maradna öröksége
szár levélpálha néhány tűske
nem több persze kevesebb se
ami a volt ami a lehetne*

*komor vár ül felette
kékszejkó a hársfa és a kőris közén
a két rózsaeív roncsa
amely soha nincs benőve
sehogyan nincs megnevezve*

206.

*a rózsza az rózsza
hiába mutat rá
saját nevét mondva
annyi forma*

*vérrel telt üvegpalack
csupa hús idom múzsza
majd lehámlik róla
szeretője ruhája*

*emberszagú
hajnalban szorong
másban szintén
emberhez hasonlatos*

a rózsza az rózsza

130.

*e félhosszú futó sárgarózsza
bakára fog emlékeztetni
ő nem a rózsza hanem baka lelke
nem emlékeztet nem emlékezik
bontja-csukja szirmait
szorgos lélek
matat a leningrádi KÉKben
nem szenved
haragban van istennel
nem készít magának többé testet
nem talál alakot
figyel hogyan változik át a többi
hogyan lesz belőlük igen vagy nem*

*a kapu kövén macska ül
théseust nézi s a hangos madarat
nem érti hogyan lépkednek
egy ember
egy zsákmány
úgy mintha labirintusban lennének
és ott: együtt*

*a macska dolga az hogy macska
még ha veres is a kő
amelynek a tövén ámyék hízik
hol belefér a moha sarlójában
hol kilóg
elnyúlik egészen a fényig*

*théseus nem tud az lenni aki
a csipogó madárhoz sajátos a viszonya
tetszik neki a dal
nem éhes
nem akar falni
a tollba belelátja a repülést*

*a repülésbe a pályát
pályában a szakadást*

*a macska csupa fondorlat
soronként egyre súlyosabb
belelapul a gyilkosságba
amely zsupán zsákmányszerzés*

*théseus ott marad a labirintusában
daltalan macskátlan kapukőtlen
két percre még csupa kő a hegyoldal
ágbogas a kökénybokor
vezekel a tűztorony harangja
aztán e néhány kelléket
olvasztja magába a naplemente*

173.

*akár a magban a hasadás
a zöld kőben macskalélek lakik
lusta tájbámuló
nem érti de nézi a tájgyaloglókat*

*a macskalélek alkonykor éber
karmait párnába visszavonva
kislángú lidércként
lopva kúszik a sziklaperemre
zsákmányát kiszemeli
akinek egy teljes éjszaka világít*

*a hasadásban testvérfény éled
kedveli s játszik véle a macskalélek*

*a harsonában dallam ébred
lassúsan köröz
mielőtt a helyszínre érkezik
a magban a hasadást
rézhajú angyalok figyelik*

*lesz pillanat amikor
minden jade pisztácia malachit
ami zöld kő az a talpára esik
menekülnének a tájlakók
de nem tehetik*

*a macskalélek a kőbe visszatér
a zöld kőbe zárkózik lakója
az álom hosszúselymét magára tekerve
hol veritékezik
hol tejről álmodik*

224.

*a rózsában benne fekvő rózsát
kell-e felgyújtanod
hogya a kettő közül
valamelyikhez érhess
vagy a rózsát (a rózsát (a rózsát))*

*a valóság s a képzelt közül
melyik omlik szét előbb
hogya széthasonlítod*

216.

*végül megjönnek a cs-s hangok
csöpögő orral szuszogva
belökik a kapuszármát
listát vesznek a kerti ámyakról
kiszereleik a diófából*

a hosszú nyarak zöld motorját

*a kisebb cs-k a kőpárnákat
a nagyobbak a mondatokat*

*bármelyik cs-vel ha találkozol
láthatod nincs bennük elevátor
jobb markukban kalapács
a másokban csavarhúzó
szétmatatják együtt a kertet*

180.

*a reggeli ködkürtben benne él
szólít parancsol máris
vonatkozzunk
egymást átszimfóniázzuk*

*a kertben a gazdahang
rongyait összefogva
nyakig merül az ollóban*

*de mint kígyólétű utasítás
bárhonnan előbukkan*

*megmondja nevét
átmászik a nyelv roncsain
meztelen odaáll eléd
a dolgok alatti beomlott
másik életről beszél*

46.

*napsütötte szó pirul az ágvégen
édesedik s a húsa puhul
látod radnóti reá mutatott volna
egyetlen vers ezüst terébe állítaná
ilyen az ősz a ködök előtt
léha színekkel fényesedik
mint kövön ülő vérpettyes bodobács
két centivel tömörebbre húzza magát
mind aki él még egyszer beleforog
a fűszagú az októberi mézpuha fénybe
ez az ősz zöldüveg áttetsző
szélkikezdte gyenge szerkezetét mutatja
a helyet ahol állhatott volna a költő*

230.

*megnevezem – mégsem lesz az enyém
addig mondogatnám a nevét
amíg megjelenik átadja magát
magamat átadom neki
hiszen engem megnevezett
üres a kert a délelőtt
október matt kódébe a növények
a szajkók beleoldódnak
a vároldalban két pulikutya kóborol
csörgetik a hegyoldal hársas avarját
szimatolják az ősz nem találják
halvány napkorong úszik
érezem valaki néz motoz
helyzetet rögzít
tudom – nem ő mégsem ő
s nem valamelyik isten*

231.

*mint tulajdonos megtelt
nehéz gyöngyökkel szarral könyvvel*

*óvatos napokkal amelyek
(éppen) a tulajdonlástól óvatosak
hazatalált a csenddel dús házba*

*látja
nincs tűznyom a kazánban
döglött legyek fekszenek a párkányon
a villanykörtén légypiszok
penészbundában a hosszú évszak*

*bezuhan az éles peremű üvegdarabba
ahol két egymásba nyílt üreg
egymást visszhangozza*

233.

*a szélverés elmaradt
tovább nőnek a bodor petrezselymek
a dús pompejiveres okarinák
tettenérhető a veszteség
érinthető az ősz a hegyfal*

*a hársnak nekidűl értelmezi
a mondat s elmenekül
lármás rigót riaszt
merev figyelmes origó-szeműt
nem kívánja tudni
miként óvatoskodik egyre közelebb
a kőomlás a házhoz
lassú nagytestű ragadozóként*

234.

*a nyerskőből összeállt résben hever
a csupasz surlófényben sincs neve
plasztikus test hiányos szabály
két szemgödrébe
ólomcseppet helyeztek bele*

*néz s ahogyan néz amilyen fehér
a kertét ott áttolja
hol egymáshoz ér a falon
az ő iszonyata
az én iszonyatom*

*a kert elhagyja a kertét
miként lélek a testet
s kertté válik a másik oldalon*

235.

*a félhomály a világító birslevelek
az ősz lassan ellobban a terek
begöngyölődnek a reménytelen évbe
dörmögve jön át a hegyen valaki
háttal áll az ablakomba hadonászik
nincs idője ismét nem ér rá
pipájával szörcsög ráismerek
istennel vitázik madarakkal
fekete szakállát kapdossa a szél
megfordul átnyúl a puha üvegen
benevet a saját naptól fénylő könyvbe
kicsíppenti levegőbe veti a mondatot
amely még emlékezni tudott
az őszi napfényből egy foltnyi
befekszik a hársak közé s oldalára dől
az átló mögött azonban ott a rom
a romlás ott könyököl a várfalon*

megrítkult a tegnapi lomb

a króm tömény színét elfogadja
a november a függőkertben
matat hosszú árnyakat rajzol
a földre s a fehér falat
egy elhajlott fénypálca tartja

feszes bőrű birsalma gurul
az őszön át az alma és a csönd
mint sárga kövét a gyűrű befoglalja

237.

csend lesz végleg szomorú ősz
rom amely a tér közepén guggol
nem marad más mint a guggolás
nem nem marad végül több mint egy és
mint a mint mint a hegyes könyökű névszavak
szél se jár a mondatos boltívek alatt
csupa halott csupa törmelék csupa üreg
aztán a csönd a vasládában elhasal
ujjai között sárga dolmányos cinege
körmei átnőnek
mint mondat hátán miért
majd ősz sem ő sem az sem sem se
m és

238.

a bodzánál jelenik meg ta
rt az orgonához amely csak a ta
vaszban létezik e megformált déle
lőttön valamit akarnak mondani

a bodzánál a bodza a csap
da az orgonában a halk lila orgon
a közte a hegyomlás az i
bolya fejtörőcsős hava közte a halál
kövekből rakott amfiteátruma

üvegdarab jelzi az indulás
át a szikra amely az omlásba szalad a
ztán a hang a hangfal a hangf
alak

239.

küszködik a köddel a fa
az erdőt már feladta
a lombját nem akarja
sápadva tartja minden egyes levelét
hull belőle a ritmus a rím a mondat
elvesztek az egymást követő évszakok
az isten nincs nem jelent meg
nincs jelentése

a magasban kék ágyútorok
a nap stronciumos ragyogásából ez maradt

vadlibahangban a láthatatlan
vadlibák

a színpadi szív meghasad
hosszú taps sodorja a híg selymű
rongyot

240.

az erdő az ősz szerkezete
bonyolult de átlátható
tanúk és vádaskodások

a fekete fészekhagyó rigó

*énekéből a novemberi maradék
a szemvörös somlevél
az ág csúcsán is az
a szélviharból e hétfői szél*

*mely megbúni futott ide
csapdába esett állat
tetszhalott dermedő szíve*

*a kerti kanna bádoggjára csap
veri a szélestenyérű fagy*

52.

*ahogy potyogtatja színfoljtait
a páva az erdőn
úgy
az óra elindul parlamenten
széles köröket sétál
betalál a szívpitvarba*

*levetkőzi magáról
kényes gyöngytollát
torkáról az arab karmazsint
nem lesz már
ősz csereerdő
se havazásban a zongora
zongorában denevér röpülése*

53.

*találkozunk a hullt levél színében
vagy a fűzgally szomorú sikátorában*

47.

*megáll a harangszó harmadik
negyedik félhangja közében
a fényképes égre pillant
meghajol – szép és teátrális –
átlép a röpke zsoltárba
jobban illik a templomármény
ahhoz a hulló szilfalevélhez
a lány a fakópiros ruhában
eltűnik a lépcső alján
mielőtt a szilfa fénye kihuny
a harangszó visszaszívja
mint a látványt az éj
a zsoltárt a zsoltárlakót*

250.

*a madár amely átrepült a kerten
nem hiszi hogy isten
rajzolta meg a röppályáját
nem hiszi hogy a szárnya
a romlott szonettbe beleér*

*nem tud mégsem visszavetkőzni
akár a hárs
oda ahol nincs folytatása
ahol tolla hullva
a vastag avarra perdül
ha énekel a hangját nem fogja el
az illatba bezárult fa*

225.

ha hiányozni kezd egy sor
vagy feltételes módban érkezik
akit fekete angyalnak vártak
ugyan mit kezd a szoborfej
a kertet mereven néző

részt vesz-e a suhogásban
a havas leplekkel
kockavetésbe hull avagy
vékony szoprán hangon énekel
dalt pl. a geyerflórist

ugyan mit tesz
hogyan szakad mellette a cinkeszámű
szétszalad alóla a párkányon a fény
közömbös marad-e
tapinthatatlan

ha nem hiányzik soha
se belőle se általa
maradhat-e a tömbös reneszánsz
szilárd szemöldökdarab
légyszáros száj vagy az sem

177.

(vagy helyzet) érkezett fehér kócsag
nagyszámű jött és leszállt
nem hívtam nem vártam
elég nekem a nevemben elférni

a (vagy helyzet) valakit keres
segítek neki a kutatásban
hosszú lábbal iszapot kavarva
erős csőrrel törekvőlgatva

vihar előtt a (vagy helyzet)
miért leskelődik a táj alá
miért mondja annyit a nevemet
miért kiabálja azt hogy géczy jános

51.

lehull a pehely
elül a billentyűn
elefántcsont repedt á-n
a kotta hangjegyes ablakán

mint pehely mint billentyű mint kotta
fölcsendül és rögvést visszahal
akár a boldogság a boldogságtanba
a pirosba a pirosban szétázott alma

a téli kertben a hópehely
aki most magára talál
billentyűt s hangot eltalál
kitart és vétkezik és fehér

(hol vagy halál)

54.

a tényezők és tények között
miközben mint a viccben lőnek
rohanva egyiktől a másikhoz
mikulássapkában fulladozva
kísér a sokkos taps
utolér a tenyerek hangja
aktuális lettem mint a tapsmester
ha hasonlatként

*bekotorok hegyes pálcámmal
a helyzet odújába*

*ez nem a látvány
nincs az égeresnek vége
fuss a mondat torka véres*

251.

*a hóban vagy egy veled
ahogy én és te veled velem
vele a hegyoldal lejtős havában
amelyben ott fekszik a tél*

*a télutó a cseresznyefa-suháng
amelyben ő a fehér*

*egyéb évszakokhoz nincs közünk
most majd talán így marad
becézve kemény
érzéki február a látvány alatt*

*egy semmi kis madár
ahogy a saját nevén mint alagúton
áthalad*

252.

*összezavarta most magát
boróka lett majd kóbor eb
széthulltak benne majd egybeálltak
akárha liftben a fel-lejárás
a vasámapi részletek*

*zörgő papír hintás birs-ág
a légszomj kéken átszalad
hogyan megnevezzed megnevez
felsorol történik részletez*

*betöltött mindent
képzeled
képzeli
mindent betöltött veled*

207.

*ilyenkor az istennő fázik
a rózsavényigében nem tud aludni
nézi a havazást
a kertet ahogyan alámerül a télben
nem kapkod
tűri
hogyan vész el a zöldlángú boróka
miként alvad a dió törzsére a borostyán*

*képtelen átfordulni másik oldalára
kutyaszórt lebegtet a tüskén a szél ott
jégfényű perceket hegyez
egyébként nem láthatná a lugast onnan
amelyen majd a szőlő kivirágzik*

*vak januári madár rikolt
az erdő visszakergeti a fák közé a hangot
a róka színe tükrözési pontját keresi
az istennőben
nem tudni még
ki az aki hó nyarat rajzol
vagy csupán egy kora júniust a másiknak
az állat fut el
nem elég odú neki a*

*nem elég anapesztus
a heverő nő a venyigében
(és már kimondtam ki az
aki a térbe betolakszik
nem tudom ezt az istennőt se elmondani
csak bele a -be
magammal vonszolom
hogy aztán ellépjek tőlük vagy ki- belőlük
mondom
mint aki nem tud a történetvégre állni)*

*ilyenkor az istennő fázik
a rózsavenyigében nem tud aludni
nézi a havazást
a havazás mozgékony állatait
mozdulatlanul eldőlve a rózsáágban
nézi aki nézi őt a havazásban*

(1983-1988)

“Nekem a haza tágabb értelmű képzetet jelent. Látomást.”

Beszélgetés Szócs Gézával

Szócs Géza költészete az avantgárd jegyében indult az 1970-es években. Erdélyben akkoriban kevés hagyománya volt ennek. *Így lehet azt állítani, hogy a Forrás-nemzedék teremtette meg az avantgárdot az erdélyi magyar irodalomban?*

– A nagyon pedáns irodalomtörténészek a Forrás-nemzedéknek több vonulatát különítik el. Az kétségtelen, hogy a 70-es években az egyik legjelentősebb előzménye a szó mai értelmében vett avantgárdnak Szilágyi Domokos, részben pedig az akkori Lászlóffy Aladár és Palocsay Zsigmond nevéhez volt köthető. Úgy, hogy ez mindenképpen egy honi és erőteljes hagyománya, de e helyett a szó helyett talán azt használom, hogy előkészítése volt a 70-es évek közepén egy új, akkor talán a nyugati avantgárd formákhoz már inkább közelítő avantgárd megjelenésének. Ha megpróbáljuk mégis kitapogatni, hogy ennek a fordulathoz (az irodalomkritika szerint ugyanis a 70-es évek közepén fordulat állott be) melyek voltak az előzményei, meg kell említenem azt, hogy ilyen-olyan csatornákon beszivárgott Erdélybe az Új Symposion és a párizsi Magyar Műhely jó néhány példánya, amelyek ott aztán revelatív erővel hatottak. Sokkal nagyobb élmény és izgalom volt egy Szimpóhoz jutni, mint mondjuk – most nem akarok gonosz lenni, mikor azt mondom, hogy – egy Új Íráshoz, vagy Kortárshoz, vagy És-hez. Akkor erről különböző elméletek is születtek, hogy a perifériák egymás között hogyan kommunikálnak, meg hogy az új mindig valahol a periférián jelenik meg, nagyon ritkán a centrumban.

– *Szócs Géza a nagyszámú erdélyi irodalmi lapok közül többnek szervezője, szerkesztője volt, így a kolozsvári egyetemi lapnak, az Echinonak, illetve az Igazság irodalmi mellékleteként megjelenő Fellegvárnak is (ez a 99-ik szám után megszűnt), amely Balla Zsófia szerint “nem csupán a Kolozsvár fölött magasodó dombot kívánta jelteni, hanem szellemi fellegvárat is”. Hol torpant meg a lapszerkesztő “fellegvárépítő” szándéka?*

– Az Echinon diáklapként talán kevésbé volt a figyelem homlokterében. Hogy a diákok mit csinálnak, az egy időben talán nem volt annyira fontos, mert úgy ítélték meg, hogy a diákság úgysem rendelkezik komoly társadalmi befolyással, hogy ne mondjam, veszélyességgel. De az, hogy a kolozsvári pártlap harmadik oldalán minden szombaton megjelenjen egy soha nem hallott hang, egy, az uralkodó esztétikai és politikai doktrínáknak láthatóan ellentmondó, azzal üzenetében, tartalmában, formájában szögesen ellenséges hangvétel, ez tényleg elképesztő volt, és mindez csak azzal magyarázható, hogy oly nehézkesen működött a cenzúra meg az egész államgépezet, hogy idő telt el, amikor a lomhaságával oda tudott fordulni, ahonnan végül is veszélyt érzékelt. A receptorai be voltak állítva bizonyos kulcsszavak és fogalmak irányába. Ha egy versben az szerepelt, hogy “magyar” vagy “szülőföld”, vagy mit tudom én, micsoda, “Rákóczi”, akkor arra azonnal rámozdult. De közben, miután ezek a cenzorok intellektuálisan nyilvánvalóan nem túlképzett emberek voltak, nem dolgozták fel azt, hogy itt egy új beszédmód jelent meg, amin hajmeresztő dolgok jönnek keresztül. De nem volt vitás, hogy előbb-utóbb rájönnek, föl fogják dolgozni, hogy itt mi van, és agyon fognak csapni bennünket. Ilyen értelemben az nem volt kérdéses, hogy meg fog ez szűnni, de meglepően sokáig talpon tudott maradni ez a lap, (nevezzük most így a Fellegvárat), és komoly nemzedékszervező erőnek, illetve keretlehetőségnek bizonyult. Aztán 1980-81 után már nagyon beborult az ég. Hangsúlyozom: abban, hogy a Fellegvár addig is megjelent, megjelenhetett, nagyon nagy szerepe volt Keszthelyi Gyulának, aki az Igazság akkori főszerkesztője volt. Ő tartotta a hátát sok mindenért. Volt egy orvosnő a szomszédunkban, aki már a legelső Fellegvár után azt mondta, ennek az lesz a vége, hogy Keszthelyt leváltják, Géza pedig börtönbe kerül. Ez nagyjából így is lett. Tehát egy egyszerű olvasó sokkal jobban érzékelté azt, hogy itt nagyon veszélyes dolog indult meg, mint a cenzúra. És ez végül valóban egyenesen elvezetett valahova. De ez már egy más kérdéskör. Azt hiszem, hogy a Fellegvár '81-ben szűnt meg, én még néhány hónapig tovább léteztem a lapnál, az Igazságnál, de aztán onnan is elbocsájtottak, utána aztán jött a letartóztatás és minden egyéb.

– *Az Ön költészete erősen politikai töltésű: “amit nekünk a politizálás jelent, az nem egyéb, mint megkerülhetetlen, folytonos válasz a nap mint nap egyfolytában és állandóan adódó kérdésekre” – írja Az uniformis látogatása című kötetében, amelynek műfaji meghatározása: versek, politikai dokumentumok. A direkt politizálás egyetlen költőnek sem tett még jót, és mintha az Ön művésze is megrettent volna a “fegyverpogás”-tól.*

– Máshonnan kezdem. Először is vitatnám azt, hogy az én költészetem jellegzetesen politikai költészet lenne. Az első versköteteimben nem is lehetett nyoma a direkt politizálásnak, hiszen azt nem tűrte volna senki: sem a cenzor, sem a kiadó, tehát meg sem jelenhettek volna. Azt gondolom, hogy a ma írott verseimben sincs nyoma direkt politizálásnak. De vannak olyan helyzetek, amikor az embert – és ez alól nem kivétel a költő sem – olyan morális, vagy esztétikai, vagy biológiai, vagy a természettel összefüggő kérdések foglalkoztatják, amelyek hirtelen megjelennek politizált köntösben is. Most mondok egy légből kapott példát: tegyük föl, hogy valakit a magzat foglalkoztat, vagy mondjuk úgy, hogy az abortusz. Ez nem politikai kérdés. Ezt mondhatjuk morális kérdésnek, etikai kérdésnek, többféleképpen meghatározható. És akkor egyik nap megjelenik egy párt, és a zászlajára tüzi az abortuszkérdést. Abban a pillanatban ez politikai kérdéssé vált. És azok a versek, amelyeket a költő vagy költőnő írt, politikai kérdéssé válnak. Mert itt nem is az a kérdés, hogy mi válik a napi politizálás témájává, hanem az, hogy a bennünket körülvevő valóságban mikor jelennek meg azok az ingerek, amelyekre a válasz mint politikai válasz is értelmezhető. Tehát ha valaki éhezik, mondjuk, vagy fázik, ez a lehető legszubjektívebb kérdés. A költő miért ne írhatna arról, hogy éhezik? Nagyon sok költő írt erről, és ez nem politikai költészet. De abban a pillanatban, amikor egy társadalomban tilos arról beszélni, hogy valaki éhezik, ez rögtön politikai költészetként jelenik meg, holott valójában nem az. Legalábbis a költő szándéka szerint nem az. Versét nem mint propagandaanyagot írta, hanem azért, mert éhezett, vagy fázott, vagy valami baja volt. De ki kell ezt egészítenem még valamivel. Az én politikai töltésűnek tűnő szövegeim mindig egyfajta önvédelemből születtek. Tehát amikor valami nagyon nehezen elviselhetővé válik, akkor a költészet képes talán olyan pszichés erőtartalmat biztosítani a költő számára, amelyik segíti őt a túlélésben. Most hadd hivatkozzam Az uniformis látogatása című kötet egyik versére. Éntőlem rengeteg kéziratomat kobozták el úgy, hogy azt soha több nem láttam. Ez – azt hiszem – bármelyik költő számára csapás. Állítom, hogy életművemnek jelentős részét, legalább feleannyit, amennyi megjelent a 80-as években tőlem, örökre elsüllyesztették az elvtársak. Ez rettenetes. Van egy kisregényem, amely megmaradt töredékekből állt össze, megjelent a Farkas Péterék kölni-budapesti kiadójánál '89-ben az *Irodalmi levelek* sorozatban, abban több szó esik erről. Hát kit nem háborít fel az, hogy elkobozták a kéziratait? Ez emberi, személyes történés, egy költő számára drámai történés. Nem politikai. De amikor mindezt leírom, akkor már politikai tette válik. Ugyanakkor nekem mégiscsak egyfajta elégtétel, segíti annak a traumának a feldolgozását, hogy hiába írtam le több száz vagy több ezer oldalt, mert most vége, eltűnt. Ezt pszichésen csak úgy lehet feldolgozni, hogy gyorsan írok helyette valamit. És abban esetleg erről is szó van, hogy mi történt. Na, de ezek az extrém helyzetek az életemben, az életünkben, hál Istennek,

megszűntek, ugyanakkor megszűnt az az állandó ingereltség is, amely ezeket az úgymond politikai verseket eredményezte, amelyekről állítom, hogy elsődlegesen nem politikai költészetnek születtek.

– *De vajon megszűnt-e az az indulatosság a költészetében, amely jellemezte ezeket a műveket, és nemcsak a verseket, hanem még a pamfleteket, műfordításokat is. Feltételezhető, hogy Önnek elsősülőt műzsája az indulat?*

– Hát most Füst Milánra hivatkozzak? *Látomás és indulat a művészetben.* Nincs művészet látomás és indulat nélkül.

– *Ha már a látomásról beszélünk; 1991-ben Finnországban egy előadásában mondta: "minden nyelv külön látomás a világról". Elegendő-e a nyelv a látomáshoz, tehát hogy egy látomást kifejezzen, vagy szükséges ehhez még a művészi fantázia, vagy mondjuk úgy, hogy az ihlet is?*

– Természetesen. Bármely nyelv látomásossága a világról akkor válik evidenssé, amikor ezt a költők fogalmazzák meg. Én nem tudom a két dolgot elválasztani. De hát a költő a mai világban meglehetősen lesajnált figura. Eszembe jut, hogy Svájcban él egy képzőművész barátom, aki nem is rossz képzőművész, mégis ide-oda hányódott egy darabig. Munkát keresett. Végül fölvilágosították a szociális segélyek hivatalában, hogy minden ilyen irányú igyekezete fölösleges. Svájcban szükség van reklámgrafikusra, alkalmazott képzőművészre, de nincs szükség képzőművészetre. A költészet is ugyanilyen avított dolog. Ki a csudának van szüksége rá? Én pedig azt gondolom, hogy igenis, a költők hordozták mindig is azt a nyelven létező legbelső erőt, amely a nyelvnek, hogy úgy mondjuk, az első mozgatója. Tehát az a dinamikus princípium, amitől működik a nyelvi struktúra. És ez a költő beszédében érhető tetten. A költő azáltal válik fontossá, hogy beszédének köszönhetően kerül közel a nyelv az univerzum valós tényeihez.

– *De ha egy képzőművész nem kell Svájcban, akkor hogyan él meg ott egy magyar költő?*

– Hát abból, hogy magyar költő, biztosan nem él meg. Erről az az oroszországi népszámlálás jut eszembe, amikor II. Miklós beírta a "foglalkozása" rovatba: minden oroszok cárja. Azt nem tudom elképzelni, hogy Svájcban népszámláláskor vagy bármilyen úrlapon azt írnia be valaki, hogy magyar költő. Ezt még Szentjóbó Tamás sem csinálta. A kérdés más vonatkozásban is fölvetődött nem is egyszer. Például még a 80-as években, tehát a fordulat, a rendszerváltozások előtt készített velem Tarjáni Eszter egy interjúját, amely, ha jól emlékszem, a Hittelben jelent meg. Abban az egyik kérdés az volt, hogy van-e honvágyam? És azt mondtam, hogy persze hogy van, de ha belegondolok, az a város, amely iránt bennem honvágy él, már réges-régen nem létezik. Azóta átépítették, telerakták mindenféle idegen objektummal. A kedves épületeket, helyszíneket vagy lerombolták, vagy megváltoztatták, vagy ezután fogják. De Kézdi Kovács Zsolt példáját is idézhetnénk, aki már a fordulat után, '90-ben Kolozsváron le akarta filmezni Bocskai fejedelem szülőházát, amely érdekes módon éppen Mátyás király szülőháza mellett van, de nem engedték be. Felvetődik tehát a kérdés: vajon hol érzi magát inkább otthon az ember: egy olyan Kolozsváron, ahol nem léphet be Bocskai szülőházába, vagy egy olyan Genfben, ahol Bocskai Istvánnak ott a szobra, és bármikor elsétálhat előtte, és le is fényképezgetheti vele magát, ha akarja.

– *Amikor Svájcban, ahol 1986 óta élt, elutazik Kolozsvárra, akkor odamegy, visszamegy, vagy hazamegy?*

– Az egyik szövegemre utalnék, amely óriási polémiákat váltott ki, s amely a mai átértelmezésben úgy nevezhető meg, mint a planetáris magyar falu eszménye. Abból kell kiindulnunk, hogy a magyar nemzet és a magyar állam a történelemben nagyon sajátos viszonyban volt egymással, ugyanis a magyar nemzet nem a magyar állam körvonalain belül keresendő csupán – és itt nem csak a mai magyar államra gondolok. Evidens, hogy a mai magyar nemzet jóval nagyobb területen helyezkedik el, mint a trianoni Magyarország. Sőt továbbmenve: egy planetáris magyar hazának Rodostó is jelentős városa. De jelentős városa Genf is. Tehát bárhol, ahol magyarok éltek, vagy a magyar történelemhez kötődő fontos esemény történt, vagy a magyar történelemben szerepet játszó alakok, személyiségek megfordultak, ott valamit tettek, írtak, mondtak, vagy valami történt velük, az az én számomra hozzátartozik ehhez a glóbuszos, planetáris nemzethez, a globális gömbön, a földgömbön elhelyezkedő magyar hazához. Nekem az a kisázsiai Kütahya, ahol megszületett a szerintem legmodernebb magyar alkotmánytervezet Kossuth Lajos tollából, ez a Kütahya ehhez a hazához tartozik. Soha nem jártam ott, számomra mégis sokkal inkább hozzá tartozik, mint mondjuk ki tudja melyik város, ahol többször is megfordultam. De most nem az a fontos, hogy mi tartozik hozzá és mi nem, arról sincs szó, hogy Rodostót elmagyarosítsuk, vagy hogy Torinót a magyar államhoz csatoljuk. A következő évezred talán megcáfolja azt a hamis tételt, hogy a haza csak ott van, ahol a szülőföld van. Nekem a haza egy tágabb értelmű képzetet jelent. Látomást. És ebben a térben a szakasostól egészen eltérő helyszínek is megjelennek.

– *Művei groteszk lírából, fanyarul ironikus "játékokból" és a tények áruhájába bújtatott prózai szövegekből épülnek, még az úgynevezett "gyermekversei"-re is a hátborzongató könnyedség jellemző. Mi integrálja egységes költészeté a sokszor stílusbravúmak ható sokszínűséget?*

– Ezek a rendkívül eltérő származású, ha úgy tetszik, heterogén elemek egy szervező látomás darabjaiként kerülnek együvé. Ha ez a látomás sikerült nyelvi eszközökkel fogalmazódik meg, akkor eredményes volt. A kulcsszó, azt hiszem, a perspektíva. Szentkuthy írja a *Præ* című zseniális regényében, hogy a legnagyobb hatalom a perspektíva hatalma, amely, ha úgy tetszik, egy fűszalat nagyobbakat mutat, mint egy várbástyát. És az, hogy mi kerül egymás mellé egy perspektívában, és hogy érdekes-e egy ilyen perspektíva másoknak is, jellegzetesen költői feladat.

– *Mintha ebben a sokszínűségben, stílusbravúrban egy másik erdélyi költő, Kovács András Ferenc alkotói módszerére is ráismernék. Véletlen egybeesésről van szó, vagy közös gyökerek, barátság, esetleg valami más motiváció húzódik a háttérben?*

– Nem tudnék rá választ adni. Vannak olyan költők Erdélyben, de Erdélyen kívül is, akikkel hosszú időn keresztül nagyon szoros szellemi kapcsolatban álltam vagy állok. Ezek esetében úgy memnék válaszolni erre a kérdésre, hogy az együttgondolkodás, a közös élmények, a napi konzultáció, a szövegek megbeszélése esetleg mintaként szolgálhatott, vagy az egy műhelyben kialakult költészettfilozófia megjelenéseként értelmezhető. Kovács András Ferenc nem tartozik ezek közé, soha nem volt semmilyen közvetlen személyes kapcsolat közöttük. Erre a kérdésre legfeljebb ő tudna válaszolni. Arra tehát, hogy – jó értelemben használom a szót – szolgált-e mintaként vagy előzményként az, amit én írtam, vagy pedig nem, hanem egyszerűen a levegőben lóg, és onnan jelenik meg az én verseimben és az övében is, egymástól függetlenül, de nem függetlenül attól, ami a levegőben lóg, erre a kérdésre nem tudnék válaszolni.

– *Az eklekticizmus, amit sokan pejoratív értelemben használnak, összefoglaló jelleget is kölcsönöz a művészetének?*

– Is. Ugyanakkor az eltérő származású elemek óhatatlanul olyan feszültséget hoznak a szövegbe, amely jó értelemben, mint esztétikai izgalom jelenik meg. Hogy egy példát mondjak: a *Ki cserélte el a népet?* című drámámban megjelenik a feltámadt Árpád vezér, aki egyazon monológon belül a magyar nyelv különböző korszakaiból, illetve az ezeknek megfelelő nyelvváltozatból származó szavakat keveri, mondjuk a múlt századi nyelvet a 200 évvel azelőttivel. Ez eklektikus dolognak látszik, mert ki beszél úgy, hogy szavaiban 100-200 éves eltérések vannak? Senki. De, ha valaki így szólal meg, az én értelemezésemben ez nem eklektikus. Tehát ő nem ötvözi és nem is integrálja a millenium nyelvváltozatát egy korabarrokk nyelvváltozattal, hanem külön-külön él velük, és ebből olyan feszültség keletkezik, olyan furcsa nyelvhelyzet, amely jóval túlmege azon, mintha azt mondom, hogy igen, ez eklektikus, és kész.

– *A Mi villog ott? egy borkabát című versét így fejezi be: "különítményes, az vagyok, / jövőkülönítményes, ős- / huszonegyedik-*

százados”. Mit takar ez a furcsa és egyéni kijelentés?

– Emlékeket a jövőről. Én már akkor ahhoz a századhoz tartoztam, amikor az a század még nem is létezett. Tehát olyan értékek szerint próbálok élni, amelyek reményeim szerint meghatározzák majd a következő évszázadot. Egy sor egyébként sajnálatosan kimaradt a vers megjelent változatából. Az a sor, hogy “különítményes, költeményes”.

– *József Attila-reminiszcenciákra épülő Születésnapomra című versében “Azokhoz szól / akik remélnek / s hisznek a költő / ének-ének”. És kikben hisz a költő?*

– Az idézett verssor megmondja. Azon közösség szolidaritásában, megértésében hisz, amely egy rettenetesen kilátástalan helyzetben is, pusztán annak az ismeretnek a birtokában, hogy a magyar költők mindig is képesek voltak hordozni olyan erkölcsi igazságokat, amelyek túléltek a még oly sötét diktatúrákat is, bíznak a költőben. Kölcsönös bizalom ez.

– *Eddigi költészetének mintegy summázata az 1992-es A vendégszerető avagy Szindbád Marienbadban. Azt írta a cím alá, hogy ez “Sz. G. utolsó verseskötönyve”. Azóta tanúi lehetünk a műfajváltás kísérleteinek, hiszen '94-ben és '96-ban két színjátéka jelent meg, s az ígéretek között színjátékok, hangjátékok, filmnovellák, forgatókönyvek, operalibrettók, dokumentumok, visszaemlékezések, interjúk szerepelnek. Minden afelé mutat, mintha a költészetet végleg leszámolt volna. Miért?*

– Ezt a kérdést már sokan fölítették. Nemrégiben egy interjúban, melyet Kisgyörgy Réka készített, és a *Romániai Magyar Szóban* jelent meg, válaszoltam is rá. Először is leszögezném, hogy az azóta eltelt hat évben nem írtam kevesebb verset, mint megelőzően. Én nem azt állítottam, hogy nem írok több verset. Azt állítottam, hogy több verseskötönyvet nem adok ki. Ez, azt hiszem, lényeges differencia, és több lehetséges magyarázata van. Végző fokon az idézet egy verssor. A költőnek nem feladata, hogy értelmezze saját verssorait. Lehetséges értelmezést persze én is fölvehetek. Jelzésértéke mindenképpen van egy ilyen versornak. Gondolkozzunk együtt. Például az egyik jelzés az: lehet, hogy a költő ki akar szabadulni abból a fiókból, hogy ő költő. Lehet, hogy sokkal egyetemesebben fogja föl a hivatását vagy a küldetését. Lehet, hogy úgy gondolja: nyelvnek, képnek, történetnek szervezőjeként, filmesként, drámaíróként, költőként, politikusként együtt, tehát értékek megjelenítőjeként van inkább missziója, mint csak költőként. Akkor őt csak költőként megnevezni lehet, hogy beszűkítés. Nem állítom, hogy erről van szó. Azt sem állítom, mintha arról lenne szó, hogy a költő megsértődött, mert nyilvánvalóan politikai megfontolásokból a személyét, költészetét zárójelbe tették az összes létező elismerési fórumon, kiszorították, és akkor azt mondta, hogy ha így van, akkor nem publikál többet. Ez nyilván nem valós magyarázat, mert a költő nemcsak saját korának ír, hanem az utókornak is. Tehát az, hogy különböző politikai megfontolásokból őt, mint költőt leértékelik, az lehet egy jelen idejű tény, de nyilvánvalóan nem jövő idejű. De talán ez is egy jelzés, mint minden. Lehet, hogy közelebb jutunk az igazsághoz, ha arról beszélünk, hogy '90-től megváltozott mind a magyar költészetnek, mind a magyar költőnek a helye a magyar társadalomban és általában a kelet-európai társadalmakban. Más volt a költői szónak a súlya, másképp jelent meg mint tett. Emlékezzünk vissza arra, hogy '88-ban mennyire odafigyeltek egy költő szavára, és '98-ban mennyire nem figyelnek. Egy olyan költő számára, aki abban a tudatban nőtt föl, hogy minden egyes leírt szava olyan horderejű lehet, olyan súllyal jelenik meg, mint ahogy ez történt a '70-es évek közepétől errefele, talán egyfajta leértékelődés. Egy más gravitációs térben kénytelen beszélni, ahol szavainak jóval kevesebb a társadalmi súlya, ez kétségtelen új helyzetet teremt. S ha nem is hallgat el, érzi, hogy valami megváltozott. De hogy ettől kezdve ő ne lenne magyar költő, azt csak a *Szép versek* című antológia szerkesztői gondolják, akik például az utóbbi években – most nem tudom, hogy tudatosan, vagy nem tudatosan kapcsolódva a magyar irodalomtörténetből történő kiretusálásomnak a kísérletéhez – egész egyszerűen nem vesznek arról tudomást, hogy élek, és még mindig írok verseket.

– *Őn nagyon sok jó kritikát kapott, mégsem élt vissza ezekkel. Nehéz volt megállni azt, hogy ne kényeztessék el a dicséretet?*

– Van egy metafora a korai versesköteteim egyikében, ez a “hattyú-álarc”. A hattyúé, amely haldoklik, de mégsem képes a hattyúdalra, és akkor valaki megszólal helyette. És itt ez egy szerepbe való beugrás metaforája – ez idézet egy Csiki László-novellából –, és én azt hiszem, itt arról van szó, hogy én soha nem akartam költő lenni, mint ahogy politikus sem. És ha már így, 45 évesen fölteszük a kérdést, mi akarok lenni, ha megnövök és nagy leszek, akkor még mindig úgy érzem, hogy életem mostanig csak az előszobája volt valaminek. Előtörténet csupán, mert nem azt valósítottam meg, amit szerettem volna, sőt azt talán meg sem közelítettem. Egyéb dolgokkal foglalkoztam. Tehát most nem azt akarom mondani, hogy mellékesnek tekintem a költőként való életemet, ez nem lenne igaz, de az biztos, hogy nem is tekintettem úgy, mint azt, amire én születtem. Azt, amire én születtem, úgy érzem, még mindig nem valósítottam meg, az még előttem áll, és az nem köthető műfajokhoz és skatulyákhoz.

– *A műnemváltás tehát elkerülhetetlen?*

– Majdnem közhelyszámba megy, hogy valaki lírikusként indul, majd megállapodik a személyisége, és akkor epikus lesz, és amikor már elég bölcs, akkor drámákat is ír. De nem innen közelítek, hanem onnan, hogy életemben elég sokszor alanya, tárgya, tanúja voltam kiélezett helyzeteknek. Ezek aztán összeadódtak, és kialakították bennem a drámai helyzetek iránti érzékenységet vagy figyelmet. Az életet úgy éltem át – és nemcsak a való életet, hanem a történelmet is –, mint lehetséges konfliktusok sorozatát, amelyeknek aztán nagyon sok szinten történik a földolgozása. Ez kiegészíti a képet, azt, hogy egyre több drámát írok, de hogy visszaütöljenek, ez a történet nem arról szól, hogy én igazából nem költő akartam lenni, hanem drámaíró. Szó sincs erről.

– *Mi készült el már a terveiből?*

– *Nem készült el semmi. De minden készül.*

Budapest, 1998. november 16.

Az interjút készítette: Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván

Szikra János

Szeretni!

*A jegenyék már nem suhognak
és tegnap egy kóbor eb is elkerült –
most vigyázz nagyon magadra,
ennyire még sosem voltál egyedül,
ellobbant a Csillag benned,
szemed fázik,
emlékeid dideregnek –
most kell megtanulni újra
szeretni, ki megtagadott,
akit a magány gödrébe löktél,
s nevetni, kinevetni, lekacagni
mindent, amitől féltél,
most kell megtanulni jámi,
dolgozni,
ölelni,
élni,
meghalni
még fényűzés volna –
hát élj, élj, élj! – –
vagy törd be lelked
ürességtől roskadozó kirakatát.*

Madarászi Lászlónak

*...Szabad-e holtig látszani,
carpe diem-et játszani,
kegyetlen, konok tetszhalott,
mímelni azt, ki nem vagyok,*

*lehet-e élni – léttelen
talonolva az értelem
törvényeit, parancsait –*

*hajítsam sutba álmait
annak, ki voltam, életem
folytatódjék, de nélkülem,*

*barbárok rúgjanak szíven,
mint Ilcsit Szentendrén, hiszen
előbb-utóbb és így vagy úgy
kirobbantod a háborút.*

Fehér szél

*Születésnapomon, pár törökszegfű-szál
közt írom e verset, június hatodikán.
Úgy ülök itt most: el nem ereszt,
magnetizál a múlt s földre szögez.*

*Kecses kis kancák forró nyakába
s nagy-néha sóvár női ölekbe –
beleszomjaztam a semmit
lágy, sápadt hársfa-kezekbe.*

*Makón, Bokodon, Gödöllőn vagy Pesten
egyetlen leánder-ágot kerestem.
Boldog álmom: életfogytig borzong bennem
a bácskai csitri lányok elbűvölő mosolya.*

*Még hittem: nem múlhat el a világ,
egyetlen perc se nélkülem –
ami a szívemben zakatolt egykor,
nem múlhat el soha. Létezik végérvényesen.*

*Szög-hajú lányt és könnyező sziklát – szerettem
Isten-gyalázó szentet, siratóasszonyos föltámadást.
Ámyukat bottal ütöttem s békém nem találtam.
Fehér szél zörren. Senki se sírjon utánam.*

Lomb zúg

*Jegenyét zengető hónap,
június! Mindenható vagy.*

*Lomb zúg, a régi árnyakban
mítikus múlt leng, ág pattan,*

*illatok sörénye reszket,
tűnődő gólyák kerengnek*

*némán a bácskai égen,
magányuk bűvöletében.*

*Örvénylő, démoni nyár van.
Izzom a búzakalászbán,*

*villámlok vad viharokban,
nem kell az Éden, mert itt van:*

*szemükben mosolyszilánkok,
elringnak lassan a lányok,*

*ők jönnek mégis mögöttem,
emlékük bozótja zörren,*

*lábukkal virágot lépnek,
fölmuzsikálnak a térdek,*

*tulipán-tölcsért kavarnak –
halál! Hol a hatalmad?!*

Eleven fejfák közt

*Hová tűntek a vagány taxisofőrök?
A pepita Moszkvicson suhanó bőrzakós
Czibor- és Beatles-imádók?
Más fiúk jöttek divatba,
egészen más fiúk.*

*Fülüknél bunkofon,
revolver sandít a hónuk alatt,
hallgatni sem tudnak magyarul –
ezek már nincsenek itthon.
Szívükben kutya ugat.*

*Más fiúk jöttek divatba –
egészen más lányok ezek már.
Tizenegy Oscarral élvezik
össze a széket a Titanic
nyálas moslékmozijában.*

*Róma és Bizánc, New York és Moszkva
véres műtétje bevégeztetett.
Európa ganédombján,
lélegző fejfák közt, kiszáradt
szemmel járom a temetőt.*

Gomb

*Szép az ing – ha levetik,
szerelem, ha temetik,
lány, ha másra mosolyog,*

eskü, ha megtagadod.

*Csók akkor, ha nem enyém,
szó, ha nem lesz költemény –
ha mégis, csak úgy legyen:
babrálhasson ingeden.*

Búcsú Czine Mihálytól

Még nem szeretünk eleget

Czine Mihály emlék-érem

Czine Mihály hetvenéves lenne. Barátkozom az izgalom nélküli feltételes móddal. Smint valami filmet, ha visszafelé pörgetünk, úgy szeretnék felidézni néhány emléket. A legújabbal kezdvén, s az elején befejezén.

Czine Mihály apám, édesapám generációja, apám, ha élne, most lenne hetvennégy éves, de nem él. 1972 fagyos decemberében földbedöngölte a rák. Csontigtható hideg volt, az egyetemről, ahol különben épp Czine Mihály volt a professzorom, mentem haza a temetésére. Emlékszem, a temetés előtt otthon ittam egy pohárka pálinkát, hogy melegítsen, hogy meg ne fagyjak. Utána a temetésen végig rázott a sírás, a lélek is, a pálinka is sirt bennem.

Apám generációja, a halott Grezsa Ferenc, Németh László tudós kutatója, és a hetvenöt felé ballagó Vekkerdi Laci bácsi, és Domokos Mátyás, aki Illyés igazát vigyázza. Magam, afféle félárva, talán érthető, hogy generációjukat annyira szeretem.

Induljon tehát az a film, de induljon visszafelé. Czine Mihállyal legutóbb betegágyánál találkoztam. Kecskemét határában érte agyvérzés. Betegágyához mindennap odaültem. Néztam, ahogy borzongva issza meg pohárnyi hófehér gyógyszerét, undorodva, mint rossz gyógyszerétől egy gyerek. A betegség árnyékában is tanár volt, rögtön faggatni, kérdezni, mondhatni vizsgáztatni kezdett: ezt olvastam-e? erről mi a véleményem? – müről, tanulmányról, versről, s erről mi a véleményem – eszméről, emberről. Megizzadva jöttem el a látogatásról. S magamban mosolyogtam, mondván: Mihály, örök tanár. Mint Iliá Mihály, aki meg Szegedről küldi elmaradhatatlan lapjait. Ha Hódmezővásárhelyen, ha Marosvásárhelyen, ha Szegeden, ha Pesten is vigyázzák, ha Kecskeméten is, itt kézközelben, Orosz Laci bácsi, akkor csak megmarad itt s ott az a bizonyos "haza a magasban".

Egyik kórházi látogatás alkalmával összefutottam az ügyeletes orvossal. Megállítottam, és Mihály egészsége felől érdeklődtem. Tömondatokban válaszolt: nincs mese, meg fog gyógyulni. Tűnődöm rajta: az orvos ezt mondta, ellentmondást nem tűrő hangján.

S most egy kicsit menjünk vissza az időben, talán huszonöt évecskét. Pesti egyetemista voltam, Czine Mihály professzorom, Gion Nándor pedig úvidéki barátom, kinek akkor jelent meg új könyve, a Virágos katona. Hárman háromfelől érkezvén, összetalálkoztunk a könyvhéten. Mihály meghívott bennünket magához. Gion, ahogy illik, dedikálva átadta a kötetét. Majd hajnalig beszélgettünk, poharazgattunk a Szabó Ilonka utcai lakásban. Gondolom fehérbort, gondolom, Szürkebarátot. Hajnalra Gionnal mindketten nagyon elfáradtunk. Mihály viszont alig engedett el bennünket, mondván: de reggel újra várlak benneteket, nálam reggeliztek. Három-négy órára szabadultunk el. Gion a rádió vendégházában, én az Eötvös Kollégiumban, pihentünk kicsikét. De a parancs szerint reggelire Czine Miskánál voltunk. Miska az asztalnál ülve fogadott bennünket, s Giont máris megszólította: Végigolvastam a regényed. S a reggeli előtt már mondta is a gyors véleményét. Munkabírásának jellemzésére, irodalomszeretetének, olvasás szeretetének jellemzésére mondom e példát.

S most menjünk legtávolabb az időben. Egyik sebünk a Cédruson: Nagy László. Szerettem volna, ha Miska megírja oly sokszor elmesélt történetét. Nem írta meg, így megírom – tudom, szíves engedélyével – helyette. Úgy gondolom, a hetvenes évek legelején vagyunk. Korán reggel Nagy László hívja telefonon Czinét. Feltétlenül és sürgősen találkozunk kell, mondja a telefonba. Miskának kilenckor órája van az egyetemen, előtte találkoznak, félúton kettejük között, a Lánchíd budai hídfőjénél, egy presszóban. Isznak egy pohárka konyakot. Nagy László hallgat. Czine Mihály várja, hogy a költő gondjával előálljon, amiért feltétlenül és sürgősen találkozniuk kell. De nem szól, nézi csak az óráját, a mutatók közelítenek a kilenchez, kezdődik vagy kezdődne az egyetemi óra. Nagy László csak hallgat, isznak még egy-egy konyakot. Kilenc óra lesz pár perc múlva. A hallgatást Mihály csak megtöri és óvatosan megkérdezi a költőt, hogy miért is kereste.

Nagy László cigarettára gyújt, s a cigaretta ködfüggőnye mögül lassan, tagoltan mondani kezdi. Egész éjjel tűnődtem, Mihály, egész éjjel tűnődtem, s arra jutottam: még nem szeretünk eleget!

Mihály, kedves tanár úr, élők és holtak, apám és a magam nevében abortált születésnapodon mit is üzenhetnék. Egész éjjel tűnődtem, s magam is arra jutottam: még nem szeretünk eleget.

Pintér Lajos

Peter R. Holm*

A vak

*Megáll. Olyan közelség
szárnycsapásaira figyel,
ami a látók arcát
soha nem sötétíti el.*

*Áll csendben és figyel.
A vak. A tengerparton.*

*Hirtelen egy távoli múltban
egy másik tengerparton áll,
hol só-rózsák szikráznak
fehéren a csend útjain,
mik minden új hullámverésre
lemerülnek a vízbe.*

*A pillanat nő s minden felelet
benne összegeződik, s köntörfalazás
nélkül észleli a világot,
gondolatai lesznek szemei:
Mélyebbre nem hatol be senki
a nappal szikrázó hevébe.*

Nyilatkozat

*Nem a szavak, a mondatokhoz csüggedten odafordulók,
ahogy orvostól vár beteg megnyugtatót, jól tudva bár,
baját lebírní nem lehet, s hogy az, amit
egészségnek hívunk, várakozás csupán egy eddig ismeretlen, új
erejű s fajú betegségre...*

*Nem, nem ez, hanem a közös álomból józanodni, hogy
megkülönböztethessük a kétségbeesés tájait
a szikrázó szavaktól, úgy, ahogy téveteg-pontosan
a villám is kitágítja sóvárgón a pillanatot,
míg a világot fényei körberohanják...*

Mikor az alkony fénye lassanként eltűnik

*Mikor az alkony fénye lassanként eltűnik
az éj bizonytalan tája mögött s a hold
nagy némasága már mindenre ráterül*

*rájössz arra: a fák között a levegő
csak azért létezik hogy az ágak egymásban
megértsék önmaguk s közelíthessenek
egymáshoz mind a fák feledve önmaguk
a föld az ég az ágak bensőbb együttesében
nyújtózkodva kinyúlva a csillagok felé...*

*S olyanná válik minden hogy önmagad megérted
a tájban míg az éj áthatol rajtad fényét
az alkony legyezőjét pazarul szórva szét*

Meghalni Amerikában

*Drága mulatság meghalni Amerikában.
S hozzá még mind drágább lesz évről évre,
Már egyre több amerikai kérdezi meg magától,
megengedheti-e, hogy meghaljon, és halálát
anyagilag bírják-e hozzátartozói. Ámbár meghalást
ki mond Amerikában! Gyilkosságok és kivégzések
s szerencsétlenségek előadódnak persze, s nyomorultul
pusztulnak ott is, ámde rendszerint az ember*

*nem meghal ott, hanem csupán címet cserél.
Ez a luxus-halál pedig, melyik tehát nem is halál
s pénzben kiértékelni éppen ezért nem is lehet,
olyan kísértést képvisel, amelynek
senki sem kíván ellenállni. Amerikában
ezért legtöbbször nem-halált hal az ember,
odaadó rendezői kíséret mellett:*

*Tompított megvilágítás, zajokat elnyelő
puha szőnyeg. Sötétruhás, disztingvált férfi,
arca együttérzőn redőzve, bátorítón
fogja meg az özvegy kezét: Megteszünk mindent,
hogy mély gyászán enyhítsünk. Bizalommal
hagyatkozzon ránk. Nézze itt e
gyönyörű vörösréz koporsót, a fém fénylő
csillanását, anyaga legalább oly
örök, mint férje emléke, tartós védelmet
fog neki nyújtani! Tapintsa meg
duplavastag paradicsomi matracunkat. Majdnem
úgy nyújtóztat ezen ki, miként odahaza!
Úgy véljük, akit bebalzsamozunk,
dupla kényelmet kell az kapjon. A fedél belső
oldalára kék kék eget festettünk, beleillesztve
egy szárnyas Cadillacet láthat, férje
ugyebár a Cadillacért rajongott?*

*Férje körmeit lakkal látjuk el és befestjük
szempilláit, orcáinak meg enyhe pirt
kölcsozunk vagy tetszetős napbarnítottságot.
S ha foga hiányozna, kaphat természetesen
újat, arany fogat, mit életében
nem kaphatott meg. Örömmel intézkedünk
a sírhelyről is. Ön bizonytalán azt kívánja,
férje napos kriptában szenderegjen,
szívmagasságban kilátással a tengerre, s közben
hangja nyájasan szóljon egy magnószalagról
tompított zene-kísérettel. s hadd említsem,
hogy ide idegen népfajt be nem bocsátunk.
Ez persze a legdrágább kriptafeleségünk,
igaz. De el tud képzelni Magának
szenderülésre szebb helyet? Megteszünk mindent,
hogy gyászán enyhítsünk. Csak bízva ránk!*

Éjszakai utazás

*Veled megesett, de rég elfeledett
történetek tolnak elő
akár magányos házak a sötétből,
foglyául ejtve
az autólámpák fénykörének.*

*Történetek, amiket elfedtél,
de mik nem feledtek el téged.
Sulyok Vince fordításai*

* Peter R. Holm (sz. 1931-ben). Norvég költő, közgazdász. Az irodalmi életben 1955-ben tűnt föl *Árnyak egy valóság körül* című kötetével, amelyik már címével is a költői modernizmus melletti elkötelezettségéről vall. A versművészet, a művészet öröme azonban nem idegen tőle, s szabad verselési technikájában is könnyű észrevenni a csiszoltságot és műgondot. Az üres mindenáron-modemkedőktől abban is különbözik, hogy az intellektus mellett szerephez jutnak nála az érzelmek is. Költészete egyébként tipikusan elmélkedő jellegű. Ő is osztja nemzedékének intenzív érdeklődését az iránt, hogy az elfogadott vélekedéseket és igazságokat a maga saját és sajátos filozófiai segédeszközeivel vizsgálja és értékelje újra. Verseiben azonkívül jelentős helyet kap a táj és a természet is, képeinek és szimbólumainak szinte kimeríthetetlenül gazdag tárházaként. Talán nincs is olyan verse, amelyikben ne lehetnének tanúi lélek és természet termékeny összjátékának: a táj mintegy tolmácsává válik a létnek. Kötetei közül az 1960-as *Beavatás a tengerrel*, az 1962-es *Kökor* és a rákövetkező évben megjelent *Hirtelen táj* tűnnek ki leginkább.

Nagy Pál

Béládi Miklós és a nyugati magyar irodalom

(Bruno Schulz összegyűjtött elbeszélései)

“Gyönyörködni és itélni két dolog: akad olyasmi, amit nem túlzottan szeretek, de elismerem róla, hogy fontos és szükséges lépése az irodalmi fejlődésnek.”

(Béládi Miklós)

Béládi Miklós jól ismerte a nyugati magyar irodalom nagy öregjeit: Márai Sándort, Cs. Szabó Lászlót, Szabó Zoltánt. Fiala irodalmár-irodalomtörténész korában olvasta őket, könyveik megvoltak könyvtárában, amely Budapest egyik leggazdagabb irodalmi, irodalomtörténeti jellegű magánkönyvtára volt. A hatvanas-hetvenes években személyesen alig-alig találkozhattak: Béládi Miklós ritkán utazhatott Nyugatra; Márai Sándor és Szabó Zoltán haláláig nem látogatott haza; Cs. Szabó László a rendszerváltás előtt egyszer vagy kétszer tartózkodott rövid ideig Magyarországon, a halálát megelőző esztendőben.

A szívéhez közelálló, a nemzeti-népi hagyományokra jobban építő (de legalábbis többet hivatkozó), magakorabeli írók nyugatra szakadt képviselőivel (Borbándi Gyulával, Molnár Józseffel stb.) tudomásom szerint 1971-ben, a Németországi Magyar Diákszövetség Bad Marienberg-i összejövetelén találkozott először.

A *Magyar Műhely* munkatársainak a Párizs melletti Marly-le-Roi-ban rendezett összejövetelén 1974-ben vett részt első ízben. Ez volt a 2. Magyar Műhely Találkozó, s egyúttal a Magyar Műhely Munkaközössége első összejövetele. Előre bejelentett témája is volt: “korszerűség/kortárs irodalom”.

Ezután – haláláig – szinte minden Műhely-találkozóra eljött, egyedül, vagy feleségével, Béládiné Hajtó Zsófia bibliográfussal. A találkozókra igen aktív volt: előadást tartott, vitatkozott, s örömmel vett részt az esti borozásokban, beszélgetésekben is, akár Marlyban, akár a Bécs melletti Hadersdorfben rendeztük összejövetelünket. Ezekon természetesen nemcsak a *Magyar Műhely* radikális avantgárd szellemében tevékenykedő “kemény magja” vett részt, hanem mindazok az idősebb és fiatalabb nyugaton élő magyar írók és képzőművészek, akik valamiféle affinitást éreztek a Magyar Műhellyel. Az már a sors iróniája, hogy Béládi Miklós külföldön, a Műhely-találkozókra ismerkedhetett meg, cserélhetett eszmét a hazai magyar avantgárd jeles képviselőivel is, Erdély Miklóssal, Haraszty Istvánnal és másokkal.

Ezen túlmenően: a Szabad Európa könyvásárlási és adományozási programjának jóvoltából Béládi Miklós és Magyarországról érkező írói társai szinte minden Nyugaton élő magyar szerző könyvéhez hozzájutottak. (A könyverakat Párizsban például Sipos Gyula – Albert Pál – lakásán volt.) A könyveket – ha megtalálták – a magyar határon gyakran elkobozták, hiába tiltakozott ez ellen akár Béládi Miklós, akár Pomogáts Béla vagy más irodalomtörténész, s hiába bizonygatta, hogy a könyvek munkájához kellene, a vámok éber őrök voltak.

A nyugati utazásoknak, összejövetelnek, könyvcsomagoknak köszönhetően Béládi Miklós (és társai) viszonylag pontos képet alkothattak a nyugati magyar irodalomról. Megszerették a szerzőket, a legjobb műveket, és természetes gesztusként megpróbálták azokat a hazai olvasókkal is megismertetni. Nem volt könnyű dolguk. Ebbéli törekvésüket ugyanis a hatalom kezdetben nemcsak akadályozta, hanem büntette is; később limitálni próbálta, s csak hosszú évek után kezdte értékelni, illetve támogatni.

A kezdeti “beszámolókat” a kényszerűség jellemezte. Béládi Miklósnak – mint minden Nyugatra kiengedett rangosabb magyar értelmiséginek – jelentést kellett írnia útjáról, találkozásairól. Béládi ezt soha nem is titkolta, s lassan barátságos alakulóját az is erősítette, hogy tudtuk: Miklós a Magyar Műhely összejövetelekről a legpozitívabb hangnemben számol be.

Még első összejöveteli részvétele előtt, vagy nagyjából azzal egyidőben – néhány cikket, tanulmányt közölt az Anyanyelvi Konferencia (főként külföldön terjesztett) folyóiratában, a *Nyelvünk és Kultúránkban*. (“A nyugati magyar irodalomról”, NYÉK, 1973; Bakucz József és Dedinszky Erika verseskötetéről, az *Ótágú Síp* című folyóiratról, NYÉK, 1974), sőt sikerült az értelmiségi nagyközönség elé is kivinni a nyugati magyar irodalom ügyét. (“Szempontok a nyugati magyar emigráció irodalmához”, Kritika, 1973.)

Ezek után nekünk természetesnek tűnt, hogy Béládi Miklóst meghívjuk a *Magyar Műhely* 1974. évi találkozására, s amennyire erőnkben volt, támogassuk a nyugati magyar irodalom megismertetését és elfogadását célzó törekvését. Meghívásunk ugyanakkor serkentőleg hathatott Béládi Miklós ilyen vonatkozású irodalomtörténeti munkásságára. A személyes kapcsolat is fontos volt: nemcsak Béládi Miklóssal és szívélyes vendéglátó hírében álló feleségével, hanem a magyar irodalomtörténet-írás – nagyjából Béládi korosztályához tartozó – kiváló képviselőivel is: Bodnár Györggyel, Kenyeres Zoltánnal, Rónay Lászlóval és másokkal is az Ady Endre utcai lakásban ismerkedtünk meg.

Béládi Miklós 1981-ben a Szépirodalmi Könyvkiadónál *Vándorérek* címmel megjelentette a nyugat-európai és tengerentúli magyar költők antológiáját (az “emigráns” epitheton tehát hamar eltűnik!), melynek anyagát Béládi a Magyar Műhely találkozókon is szorgalmasan gyűjtötte. A kötetet ő maga szerkesztette, s utószavát és jegyzeteit is ő írta. Az antológia az akkor még élő Cs. Szabó Lászlótól (1905) Dedinszky Erikáig (1943) 38 magyar költőt mutat be. A könyv ma már irodalomtörténeti kuriózum. A tömör utószóból érdemes idézni, annál is inkább, mivel a nyugati magyar irodalom még ma sem került méltó helyére a magyar irodalom egészén belül. “A nyugaton élő magyar író – írja Béládi – nem magyar nyelvű közegben alkot, ritkábban érezheti a feléje áramló olvasói megbízatás ösztönző hatását, gyakran dolgozik magányosságra kárhózzátva, elszigetelten. Az író helyzete nehéz, az irodalom mégsem sorvad, hanem virul, szívesen nő és gazdagodik. Intézményvilágában helyenként csonka, szellemi életében teljes ez az irodalom. Az írók nyomozhatják a publikálási gond s az, hogy szabad idejét és megtakarított pénzét kell könyvei kinyomtatására áldoznia, elkedvetlenítheti az olvasói érdeklődés vagy a kritikai mérlegre tétel hiánya. Ennek ellenére színvonalas folyóiratok, jó könyvek jelennek meg odakinn, s ma már joggal beszélhetünk *nyugati magyar irodalomról*. A magyar irodalomnak ez a hajtása kinőtt abból a keretből, hogy politikai, szociológiai, művelődéstörténeti dokumentumnak nevezzük; önálló, eredeti irodalomnak kell

tekintetnünk és eszerint kell megítélnünk is. Történetét és fejleményeit, íróit és műveit számon kell tartanunk, ha a több-középpontú magyar irodalomról helyes képet akarunk formálni magunknak... Aki figyelmet áldoz az antológia költőire, meglepődhetik azon, hogy az anyanyelvi közösségtől messze szakadt írók mily tisztán őrizték meg a nyelv szókincsét és fordulatait, mekkora gonddal vigyáznak ányalataira és jelentésváltozataira. Emellett föltűnhet az is, hogy ez a nyelv már kissé módosult a legjobbak tollán: tömörsége, kifejezéseinek tisztasága, de akár elvonatkoztatásai meg szokimondó sorai azt jelzik, hogy az antológia költőinek egyben-másban eltérő viszonya az anyanyelvhez, mint a hazai társaknak. Nem múlt el nyomtalanul, hogy meg kell küzdeni érte, résen kell lenni, hogy ne induljon sorvadásnak, ne lomposodjék el. Jótékony hatásúnak, szemhatár-tágítónak és önfegyelmre serkentőnek bizonyult a második nyelv tökéletes elsajátítása. A *Vándorének* költőinek a nyelv szó szerinti világot jelent: emlékeket, gyermekkort, kultúrát, magyar költészetet és a valahová tartozás tudatát. Ezen a szalon kapcsolódik a hazai irodalomhoz, amelynek külön fejezete és szerves része egyidejűen.”

Béládi 1983-ban bekövetkezett halála miatt a nyugat-európai és tengerentúli magyar prózaírók antológiáját már nem tudta megjelentetni. A *Két dióhéjat* csak 1987-ben publikálta a Szépirodalmi Könyvkiadó. Tarnóc Márton volt a kötet felelős szerkesztője; válogatta és szerkesztette Berkes Erzsébet és Rónay László. A jegyzeteket Rónay László, az utószót Berkes Erzsébet írta. Ebből kiderül, hogy a 24 író tartalmazó kötetből jó néhány nyugati magyar író kimaradt, mert megtagadta a részvételt. Béládit – hat évvel korábban – csak néhány politikailag elkötelezett, keményvonalas nyugati magyar költő kosarazta ki. Hiányzott a Berkesi-féle antológiából a “kísérleti formák” bemutatása is: “megnyilatkozásuk természete meghaladta nyomdai lehetőségeinket” – írta képmutató módon Berkes Erzsébet az utószóban.

1980-as dátummal, de tulajdonképpen a *Vándorénekekkel* egyidőben, 1981-ben a berni székhelyű Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem is kiadott egy *Nyugati Magyar Költők Antológiája* című kiadványt, Kemenes Géfin László szerkesztésében. Ebben azok közül, akiket Béládi Miklós felvesz antológiájába, nem szerepel (többek között) Békés Gellért és Rezek Sándor papköltő, Gyarmati Erzsébet, Nyéki Lajos, Forrai Eszter, s nem szerepelnek a “vizuális szövegírók” (Bujdosó Alpár, Nagy Pál és Papp Tibor) sem, akiket Béládi természetesen fölvetett antológiájába. Elmondható, hogy Béládi Miklós modernebb szellemben szerkesztette gyűjteményét Budapesten, mint Kemenes Géfin László az övét Montrealban... Béládi eljutott a vizuális költészet értékeléséig, feldolgozásáig, mint arról “A vizuális költészet vagy egy költői újítás határai” című tanulmánya is tanúskodik, *Értékváltozások* című kötetében (1986).

1982-ben Ferdinandy György mindhárom “műhelyest” szerepelteti a *Nyugati Magyar Széppróza Antológiájában*. Bikich Gábor és Csokits János – a nyugati magyar költészet kiemelkedő képviselői – sem a budapesti, sem a montreali antológiának nem adtak kéziratot.

Béládi Miklósnak a nyugati magyar irodalommal kapcsolatos legátfogóbb munkája *A magyar irodalom története 1945-1975* című akadémiai kiadvány IV. köteteként megjelent *A határon túli magyar irodalom* című kézikönyv, 1982-ben, amelynek 323-445. oldalig terjedő része tárgyalja a nyugati magyar irodalmat. A “negyedik kötet” tárgyilagos, pozitív hangú fejezeteit Béládi Miklós, Pomogáts Béla és Rónay László írják – a nyugati magyar irodalmat ez a kötet legalizálta “hivatalosan” is Magyarországon. A kézikönyvnek e része néhány évvel később önálló könyvként is megjelent (B. M. – P. B. – R. L.: *A nyugati magyar irodalom 1945 után*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.)

Béládi érdeklődése a nyugati magyar irodalom iránt nem volt egyoldalú, viszonzatlan. A Párizsban élő kitérő kritikus, Sipos Gyula már 1975-ben (az Új Látóhatár müncheni folyóirat 5. számában) kritikát közölt Béládi *Érintkezési pontok* című 1974-es tanulmánykötetéről.

Az írtuk: a nyugati utazások, találkozók és találkozások serkentőleg hathattak Béládi Miklós nehéz körülmények (főleg politikai korlátok) között folytatott kritikai, irodalomtörténeti munkásságára is. E hipotézist alátámasztandó hivatkozhatunk Béládinak az avantgárdról és annak egyes alkotóiról írott, jelentős szemléleti változást, egyre nagyobb nyitottságot mutató tanulmányaira. 1973-ban két részes tanulmányt közöl “A magyar irodalmi avantgárdról” a *Jelenkor* 10. és 11. számában. 1974-ben jelenik meg “Avantgárd és érték” című tanulmánya a *Literatúrában*. “Az avantgárd áramában” az ugyancsak 1974-es *Érintkezési pontok*ban olvasható. Tanulmánykötetében Kassák Lajosról például azt írja: “Az avantgárdot a magyar irodalom megkerülhetetlen tényezőjévé sikerült avatnia”. Vagy: “Leszámolt tehát az avantgárd mozgalommal, a kísérleti iskoláiban való részvételt nem tekinti végső célnak, de igyekezett mindent átmenteni, megőrizni a tízes és húszas évek költői szemléletét és formakincset tágító eredményeiből”.

Béládira rendkívül jellemző egy beszélgetés-sorozat folyamán tanúsított magatartása. A beszélgetésekre 1978 őszétől 1979 nyaráig a Kossuth Klubban került sor, s nagyobb közönség előtt is elhangzottak a felvételek: a rádióban, majd könyvalakban is megjelentek, 1981-ben (*Történelmi jelen idő*, RTV-Minerva, Budapest). Béládi Miklós beszélgető partnerei Agárdi Péter, Bata Imre, Bodnár György, Csák Gyula, Czine Mihály, Domokos Mátyás, Kenyeres Zoltán, Király István, Koczás Sándor, Kulin Ferenc, Sötér István, Szabó B. István és Szabolcsi Miklós voltak. Találja ki az olvasó (vagy emlékezzék vissza), kik voltak a beszélgetések során a vonalask vagy a liberálisok. Béládi Miklós, a beszélgetések vezetője, egyértelműen a szabadabban gondolkodók pártján állt. Idézzünk tőle néhány mondatot. “Jó néhány, ezen a vonalon haladó véleményt idézhetnénk az irodalomtörténetből, mely szerint a magyar irodalom akkor tért le a nagy irodalomhoz vezető útról, a modern európaiság útjáról, amikor megtört a magyar avantgárd mozgalmi lendülete, vagyis a húszas-harmincas évek fordulóján.” Király Istvánnak, aki így nyilatkozik: “A hibák az ötvenes években hatottak a tömegek között is. De mivel számukra a szocializmus építése volt fontos s nem a törvénytelenység és személyi kultusz, amennyire csak lehetett, korrigálták a maguk munkájával a hibák hatását”, azt válaszolja: “Bizonyára ott van közöttünk az eltérés, hogy a kor alaptendenciáját másképpen ítéljük meg, s hogy kimondjam végre azt, amit eddig félig mondtam ki: úgy látszik, én negatívabban ítélem meg azt, ami akkor történt, s ezt a véleményt a művek tanúságtételével támasztom alá.” Ugyanebben a beszélgetésben kijelenti: “Metaforikusan szólva, a szemiatizmus az irodalom nem felületi, hanem súlyos betegsége volt, mert meghamisította a valóságot. Ma már jól látható, hogy az irodalompolitika azt kívánta meg: ami a valóságban összetett átalakulás formájában ment végbe, azt az irodalom tiszta, egyértelmű, gyors és általános alakban ábrázolja. Nagyon sok író arra kényszerült, hogy – az esetleg indokolt mértéken túl is – szembeforduljon saját múltjával, és olyan témák megírására vállalkozzék, amihez ha kedve esetleg tán volt is, tapasztalata és belső fedezete hiányzott. Az egyes írói pályákon belül is észlelhető a diszkontinuitás, s ennek következményeit főként az ún. “derékhad” sínylette meg. – Az ötvenes évek elejének bénító légköre az irodalom egészét érintette; az égbolt ekkor nem megnőtt, hanem alacsonyra szállt.” Király István közbevetésére, miszerint “volt egy irodalom, amelyik szocialistának maradvá is a valóságról beszélt” határozottan reagál: “ebből az akkor megjelenő művek úgyszólván semmit sem közvetítettek”. Bátorság kellett akkoriban efféle igazságok kimondásához.

Béládi azt is észreveszi és kimondja, hogy “a hetvenes évek irodalma, részint legalábbis, abban tér el az előző időszaktól, hogy az útbaigazító szerep kezd háttérbe szorulni, és mind jobban előnyomul a művészirő, s már nem annyira a társadalmi szolgálatra, mint inkább a művek művészségére, a művek esztétikai, poétikai oldalaira esik a hangsúly.” (Ebben a szellemben kísérlete meg az előző évtizedek mellőzött nagy íróinak rehabilitálását is, például Szentkuthy Miklósét, akiről a *Jelenkor* 1981/11-es számában közöl fontos

tanulmányt, "A Prae, vagy regény a regényről" címmel).

Véleménye egybecseng Kenyeres Zoltánéval, aki a szükség dimenziójú ("elkötelezett") irodalommal az értékdimenziójú irodalmat állítja szembe az utolsó beszélgetés során (1979 nyarán), s kijelenti, hogy "azok a művek, amelyek elsősorban értékdimenzióban haladnak, azok soha nem tűnnek el, akkor sem, hogyha ezeket az értékeket a társadalom már birtokolni fogja".

Béládi Miklóst korai halála – 55 évesen halt meg – megakadályozta abban, hogy továbbfejlessze-finomítsa véleményét, továbbhaladjon a csak a saját törvényeit követő, független kritika útján. Belepusztult az akkor szinte kilátástalannak tűnő küzdelembe, amelyet az értékdimenziójú irodalomért folytatott. Remek tanulmányai azonban (tanulmányul, okulásul) az utókorra maradtak.

Pomogáts Béla

Az irodalom védelmében

- Béládi Miklós igazságai -

A múlt, különösen nagy történelmi átalakulások után, lassanként az eleven emlékek mögöttes világába merül, mégis valamiképpen itt van velünk: szellemi reflexeinkben és nosztalgikus érzéseinkben, amelyek egyszer-egyszer szinte váratlanul megelevenítik a tűnt idők káprázatát, és élénk vetítenek egy arcot, amelynek évek vagy évtizedek távlatából jelképes értelme lesz. Ilyen módon jelenik meg most előttem, másfél évtized távlatából Béládi Miklós arca, alakja is. A maga mindig komoly, mindig makacs, szinte elszánt vonásaival, amelyeken időnként mégis átütött valami engesztelő derű. Nehéz volt vele megbarátkozni, minthogy szigorú igényességgel fordult a másik emberhez, barátságában azonban, ahogy irodalmi ízésében és vonzalmaiban is, kitartó volt és hűséges, meg nem alkuvó.

Sokszor és sokat voltunk együtt, voltak közös ügyeink, amelyekben elkötelezettséget és kitartó munkát várt el, minthogy az ügyeket: az irodalom ügyeit fontosabbnak tartotta, mint a személyes érdeket, az előrejutást és persze a hatalmat, amelyet figyelembe vett, de nem tisztelt, és ezért szinte mindig szembekerült vele. Igen sok emléket, emlékképet őrzök róla: egy műhelyvitát a Ménesi úti intézetben, egy találkozást valamelyik anyanyelvi konferencián, egy vitatkozó, egyszersmind barátságos eszmecsere a Magyar Műhely valamelyik Párizs vagy Bécs környéki összejövetelén, egy szerkesztői értekezletet a Kritika, majd a Literatura műhelyében, egy estébe hajló keserves kéziratjavítgatást az irodalomtörténeti kézikönyv mindinkább növekvő kásahalmi között. Temérdek munka és olykor egy-egy baráti szombat este, vasárnap délután az, amit valójában szűken kimért életétől kapott. Korai távozása nemcsak körülményeiben volt fájdalmas, úgy hiszem, minden barátja és kollégája megszenvedte azt az októberi hetet, amidőn hol reménykedve, hol félelmében vártuk a kórházból érkező híreket, hanem a távozása után hátrahagyott hiány következtében is.

Az igazi irodalomtudós ugyanis nemcsak műveivel van jelen, hiányát is megérzi a szellemi élet, különösen nehéz időkben, amikor az okos szóra és józan megfontolásra oly nagy szükség volna. Béládi Miklós ilyen irodalomtudós: történész és kritikus volt. Az elmúlt évtizedben, midőn az irodalom létformája és a társadalomnak az irodalommal kialakított viszonya egyaránt radikálisan átalakult, hányan és hányszor gondoltunk arra: de jó is volna, ha egyszerscsak megjelenne, és nyomtatásra érett, szabatos mondatokban eldöntene egy elfajult vitát, néhány okos szóval helyre igazítana, mint Németh László tanította, egyszersmind egy szerepet is el kell vállalnia, és arra, hogy Béládi Miklósnak az irodalmi életben betöltött szerepe milyen meghatározó volt, csak halála után döbbszünk rá igazán. Nélküle még sötétebb az a táj, amelyen irodalmi életünk törzsi háborúi zajlanak.

Fellapozom könyveit, az Érintkezési pontokat, a Válaszokat, az Értékváltozásokat, és újra meg újra meg kell állapítanom, hogy az a gondolati erő és kifejezésbeli világosság, az az értékisztelet és kritikai készség, a hagyományok és az újításnak az az egyforma megbecsülése, amely írásában tapasztalható, milyen ritka erény, valószínűleg nemcsak napjainkban, a hazai irodalmi gondolkodás régebbi évtizedeiben is. Manapság gyakran értékválságról, az értékek merész átrendeződéséről beszélünk, és sokan hajlamosak elfeledkezni arról, hogy talán nem is az értékek kerültek válságba, inkább az értékelés és az értékelők. Béládi sohasem ismerte, pontosabban ismerte el ezeket a válságokat. Nemcsak az értékek átrendeződésével vetett számat, hanem maradandóságukkal is, és mindig azokat a műveket, eszméket, gondolatokat mutatta fel, amelyek a jelen szellemi válságaiban is tájékozódási pontok lehetnek.

Hasonlóképpen fordult szembe azokkal a nézetekkel is, amelyek magának az irodalomtudományoknak, mindeneke előtt az irodalomtörténet-írásnak a válságát hirdették. Sokan beszéltek az irodalomtörténet-írás – úgymond – válságáról, arról, hogy a "kemény" társadalomtudományokkal, a közgazdaságtannal, a szociológiával vagy a történettudománnyal összehasonlítva az irodalomtörténet túlságosan ideologikus, saját módszer híján más társadalomtudományok metodikáját használja, és különben is túlságosan sok teret enged a szubjektivitásnak. Béládi Miklós maga is idézi azt a közkeletű megállapítást, amely szerint "az irodalomtörténet sem nem az irodalom története, sem nem története az irodalomnak". Ez a válság már azért is fájdalmas és elgondolkodtató, mert ahogy Béládi mondja: "az irodalomtörténet nemzeti identitástudományak számított", "társadalmi megbízatását tekintve közvetlenül az irodalom mellé került, és az irodalommal egyenrangú szellemi alkotó munka rangját nyerte el."

Ezt a széles körben élő meggyőződést a nemzeti irodalom történetének múlt századi összefoglalói, elsősorban Toldy Ferenc, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt alapozták meg, és talán legnagyobb hatású irodalomtudósunk, Horváth János kodifikálta, midőn A magyar irodalom fejlődéstörténete című munkájában az irodalomtörténet-írást mint az egyik "legeredetibb s nemzeti önismeretünk ösztönét is legméltóbban hevítő magyar tudományos feladatot" jelölte meg. Úgy tetszik, az elmúlt évtized tudományos és módszertani átalakulása éppen e hagyományos diszciplína művelőinek önbizalmát ingatta meg, midőn az irodalomtörténeti szakma művelői a korábban általános "ideológiai, humánus és erkölcsi implikációkat" elutasítva, az irodalomtörténet-írás nemzeti identifikációs ambícióival szakítva egy logikailag kidolgozott és az egzakt tudományosság igényével fellépő metodikai rendszert, pontosabban, ilyen rendszereket kívántak alkalmazni az irodalmi szövegek vizsgálatában és értelmezésében.

Béládi Miklós pontosan látta azokat a szellemi értékeket, amelyeket ez az újfajta tudományos gondolkodás hozott, s mint számos elméleti megfontolásokat felvető tanulmánya mutatja, számat is vetett az irodalomtörténeti munkában végbemenő "értékváltozások" indítékaival és következményeivel. Az új poétikai és elméleti iskolákra gondolt, amelyek nálunk igen gyorsan, alig másfél évtized leforgása alatt tették közkeletűvé Wolfgang Kayser, Roman Jakobson és Emil Staiger nézeteit, az "új kritika", a strukturalizmus, a szemiotika, a hermeneutika, majd a recepcióesztétika elemző eljárásait.

A korábbi tudományos diszciplína e folyamat során kétségtelenül válságba került, Béládi mégis annak a meggyőződésének adott hangot, hogy az újonnan bevezetett műelemzési módszerek nem tették feleslegessé azt a történeti elvet és módszert, amely mindeddig megszabta az irodalomtörténet-írás feladatkeretét. Mint mondotta: "lehetetlen nem észrevenni a törekvést, amely arra irányult, hogy a kutatók a mű-immanenciát és a történetiséget összekapcsolják; a műelemzést beépítsék a történeti és kritikai összefüggésnek rendszerébe. (...) az irodalomtörténet ugyanis nem foglalhatott el tárgyával szemben közömbös, nem reflektáló álláspontot, nem elégedhetett meg a pusztán modellekben gondolkodással, és nem fogadhatta el azt a törvényt, hogy az irodalmat el kell szakítani az élet zavaró, szennyező tényezőitől. (...) A mű-immanens, formális módszerek elterjedésével párhuzamosan a hatvanas-hetvenes években megfigyelhettünk egy másik törekvést, annak a történeti, értelmező irányzatnak a felbukkanását, amely az irodalmat, az alkotást nem közömbös szövegtárgyként kezelte, hanem jelentés- és értékfordozó mivoltában fogta fel".

Ennek a történeti, értelmező irányzatnak a képviselőit vállalták Béládi irodalomtörténeti munkái: részben saját irodalomtörténeti

esszéi, részben azok a kötetek, amelyek az ő elgondolásai nyomán, az ő szerkesztésében adtak képet irodalmunk utóbbi évtizedeiről. Az Érintkezési pontok, a Válaszok és az Értékváltozások írója, illetve A magyar irodalom története 1945-1975 című hatkötetes "akadémiai" összefoglalás szerkesztője becsülte a műelemzés körében kialakult új módszereket, tanult is belőlük, mindenekelőtt megerősítették abban a régebbi meggyőződésében, hogy az irodalmi alkotásnak saját érvényessége van, és nem a politika vagy az ideológia feladata az, hogy kijelölje az irodalmi értékeket, az értelmező és értékelő irodalomtörténet-írásba vetett bizalmát azonban nem ingathatta meg semmiféle módszertani újítás és felfedezés. Az irodalmi műveket sohasem akarta egymástól elszigetelni, valóságos szerkezetük, poétikai karakterük és esztétikai értékük megismerésére törekedett, de mindig kereste a szinkron és diakron kapcsolatokat. Ahogy egyik könyvében olvashatjuk: "A mozdulatlan műveket rendezti át az irodalomtörténet mozgássá: kapcsolatokat ismer fel közöttük, hasonlóságokat és eltéréseket lát meg soraikban, s végül fejlődési tendenciákká csoportosítja és eltéréseket lát meg soraikban, s végül fejlődési tendenciákká csoportosítja egymásutánjukat".

Béládi Miklós, és talán ebben rejlik tartós szellemi hatásának egyik titka, nemcsak a módszerek átalakulásával és ami ebből nagyjából következik, az értékek átrendeződésével vetett számot, hanem az irodalomtörténet-írásnak mint tudományos diszciplínának az érvényességét is felismerte, és számot vetett az értékek tartósságával is. Szüntelenül azokat a műveket, eszméket, gondolatokat mutatta be, amelyek a jelen értékválsága közepette is állandó tájékozódási pontot jelenthetnek. Igen érzékenyen fogadta be irodalmunk újító jellegű művészi vállalkozásait, a kísérleteket, az irodalmi kultúra folytonosságát azonban mindig érvényes és meghatározó követelménynek tekintete.

Mint irodalomtörténésznek – és mint irodalomkritikusnak – az a "hagyományvédő modernség" volt az eszménye, amely mellett egy Vas István költészetéről írott tanulmányában a következő szavakkal tett hitet: "megtalálta az egyensúlyt hagyományos és modern között." Értékváltozások című kötetének címadó írásában is erről az igen szükséges szellemi egyensúlyról beszélt: "Az irodalom nem törölheti el a múltját (...) S mivel az irodalom múltja egyúttal a nemzet emlékezete is, erről a hagyományról az anyanyelvi közösség sem mondhat le. Fel kellett azonban ismerni, hogy a múlt nem nőhet determináló erővé, nem határozhatja meg a jelent és a jövőt is. Becsülnünk kell a múltat, de a jelent és a jövőt a mi mai tudatunk szerint kell elképzelnünk."

Ez a felismerés tette lehetővé, hogy mint irodalomtörténész és kritikus egyforma elmélyültséggel, tárgyismerettel és hadd mondjam így: értő szeretettel foglalkozott a huszadik század magyar irodalmának egymást váltó és egymást kiegészítő vonulataival. Az avantgárral és a népi mozgalommal, a hagyományos regénnyel és a kísérletező prózával, olyan írókkal, mint Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Kassák Lajos, Illyés Gyula, Németh László, Mészöly Miklós, Pilinszky János vagy éppen a posztmodern elbeszélő irodalom, illetve az experimentális szövegirodalom és vizuális költészet hazai és külföldi magyar képviselői. Egyforma érdeklődéssel vizsgálta és értelmezte a klasszikus értékek és hagyományos poétikák erőterében születő műveket és a modern nyelvfilozófiák tanításaira támaszkodó merész kísérletezést.

Béládi Miklós nem látott áthidalhatatlan ellentétet az irodalom mivoltának hagyományos és modern felfogása között, ellenkezőleg megpróbálta kibékíteni és összefogni ezeket az értelmezési lehetőségeket. Legalábbis abban reménykedett, hogy azokat, akik az irodalmat pusztán szövegnek tekintik és mint ilyent ítélik meg, és azok, akik az irodalmat a nemzeti identitás letéteményeseként értelmezik, ki tudnak egyezni egymással, és az értelmezés világában létrejöhet valamiféle szintézis. "Jó lenne, szép lenne – írta Értékváltozások című tanulmányában –, ha ez a két ág: az irodalom mint a nemzeti őrszellem, az etnikai lelkiismeret letéteményese, és az irodalom mint szöveg, önmagát igazoló nyelvi struktúra, ironikus parafrázis – nem a távoli, hanem a kézzel elérhető közeli jövőben találkozna, sőt, össze is olvadna a hivatás szellemében és artistikumában."

A magyar kritikai élet beidegzettségének megfelelően válogatni szokás a különböző, esetleg egymással versengő irányzatok és írók között, s általában egyfelől a minden kritikát nélkülöző elfogadás, másfelől a szakszerű elemzést megtakarító elutasítás hajlama érvényesül, midőn legújabb irodalmunk experimentális irányzatainak, iskoláinak kellene kijelölni a helyét. Béládi nem így válogatott, nem az irányzatot magát, hanem a nyomában létrejövő szellemi értéket tekintette a megítélés kritériumának. Ilyen módon ő írta az eddigi legalaposabb és legelfogulatlanabb történeti összefoglalást a Kassák Lajos körül gyülekező magyar avantgárd mozgalmakról, egyszersmind az ő tollából származik a legigényesebb elemző bírálat a hetvenes évek vizuális költészetéről. Mindez az irodalomról kialakított nézeteinek és határozott fogalomrendszerének a következménye: "Három dolgot ugyanis – szögezte le Béládi éppen a vizuális kísérletekről szólván – nem lehet kiűzni az irodalomból: a logoszt, a nyelvet és az embert, mert ezzel azt szüntetik meg, aminek a tárgyítására, megújítására törekszenek."

Béládi Miklós párhuzamos, sőt egymással küzdő irodalmi áramlatokat, jelenségeket vizsgált és értelmezett, eközben mindig kereste az "érintkezési pontokat". Komoly érdeme, hogy mindig a magyar irodalmi fejlődés sajátos természetét vizsgálva jelölte ki az érvényes értékeket, még akkor is, ha tudatában volt annak, hogy ez a fejlődés egyáltalán nem folyamatosságot jelent, ellenkezőleg, belső rendjét nemegyszer a diszkontinuitás szabja meg. Irodalmi arcképcsarnokában éppen ezért már a kezdettől fogva Illyés Gyulának volt központi szerepe, annak az írónak, aki az avantgárd forradalmával indult és nemsokára a nemzeti "sorskérdések" költője lett, s akinek pályája így szemléletes parabolaként mutatta azt az utat, amelyet az irodalom és a nemzet egymással sohasem szembeállítható ügyének szolgálata eleve megjelölt.

A változó idők során Illyés központi alakja mellé Németh Lászlóé került, elsősorban annak a morális igényességnek a következtében, amellyel Béládi a hetvenes és nyolcvanas évek fordulóján szerzett nem mindig kedvező irodalmi vagy irodalomközéleti tapasztalataira választ adott. "Ki kell elégíteni – írta Németh Lászlóról szóló egyik tanulmányában – az ember saját belső, lelki szükségleteit, ezt pedig csak úgy lehet, ha az egyéni üdvösség iránti vágy összhangba kerül a kifelé irányuló elhivatottsággal, a nemzeti érdekű feladatvállalással. Majd ezt az elhivatottságot úgy kell szabályozni, hogy az egyéni és a nemzeti érdekkör egybekapcsolódjék az embertörténettel: az emberi és a nemzeti legyen az emberiség egészének, a nembelinek szerves része."

Az avantgárd vagy a népi mozgalom műveinek értelmezése, a valóságos irodalomtörténeti folyamatot felmérő történeti és kritikai elemzések arra utalnak, hogy Béládi Miklós nem egyszerűen irodalmi jelenségekben, nem is csupán írói egyéniségekben és művekben, hanem valóban irodalomtörténetben: az irodalom történetében gondolkodott. Márpedig szellemi életünkben az irodalomtörténet-írás mindig többet jelentett, mint pusztán az irodalomnak a történetét: a magyar irodalom historikusának mindig a nemzeti önismeret felelős gazdájának, a nemzeti szellem és a kulturális identitás védelmezőjének is kellett lennie. Béládi Miklós következetes felelősségtudattal, nemegyszer személyes áldozatok árán is vállalta ezt a nehéz hagyományt és küldetést.

Jól átgondolt és megalapozott képet alakított ki huszadik századi irodalmunkról is, önálló véleményét mondott a korszak lényegi kérdéseiről, s nem zárkózott el a vitáktól sem, amelyekben igen gyakran széles körben elfogadott, jóformán kanonizált nézetekkel kellett szembeszállnia. Módszere igazi irodalomtörténet-íróra vallott. Az esszéíró Németh Lászlóról állapította meg, hogy "a normatív, értékmérő elvek alkalmazásával egyenrangú fontosságot tulajdonít a mű legbensőbb világát megközelítő érzékenységnek." Béládi Miklós maga is elméleti megalapozottsággal, egyszersmind olvasói érzékenységgel végezte a műelemzés és az értékelés feladatát, ezt egészítette ki a rendszerbefoglalás magasabb követelményeivel.

Általában tanulmányokat olvastunk tőle, nem a szó szoros értelmében vett módszeres összefoglalásokat, rendszere azonban, ha rejtetten is, kitapintható. Aki ezeket a tanulmányokat írta, annak egész irodalmunk belső rendjéről, ennek a rendszernek az arányairól, esetleges feszültségeiről mindig határozott elgondolása volt. Ez a rejtetten is nyilvánvaló rendszer adott tanulmányainak önértékükön túl is igazán jelentőséget. Béládi Miklós tanulmányaiban modern irodalmunk történetének csupán néhány, igaz, lényegbevágó, fejezetével találkozunk, mégis úgy érezzük, hogy az egészről kapunk képet, a kor és a folyamat igazi természetéről és meghatározó törvényeiről. Fájdalmas arra gondolni, hogy ez a rendszer milyen biztos tervek szerint épülhetett volna tovább, s maga a rendszeralkotó milyen biztos szellemi alapokra támaszkodva vállalhatott volna szerepet a jelen küzdelmeiben: mindig védelmezve az irodalmat, a szellemi értékeket.

Fried István

Valóság, mítosz, Bruno Schulz

(Bruno Schulz összegyűjtött elbeszélései)

“A költészet: szavak közötti értelem-villámok, ősi mítoszok hirtelen újjászületése.”

(Bruno Schulz)

1993

-ban jelent meg a XX. századi lengyel irodalom szótára. A névmutatóból visszakeresve mindazokat a helyeket, amelyeken Bruno Schulz említetik, nemcsak a “locus”-ok nagy száma lep meg, hanem az is, hogy egymástól távoli fogalmak, alakzatok, retorikai/stilisztikai eszközök, irányok szócikkében hol egy felsorolásban, hol (jóval többször) elemző-kifejtő formában fölbukkan a közhelyszerűen, ám nem teljesen ok nélkül lengyel Kafkának nevezett író neve, két elbeszéléskötete, utalás történik rajzaira, folyóirat-publikációira, nem egy ízben a Witkiewiczhez és Gombrowiczhoz fűződő (irodalmi) kapcsolataira, e szónak nem pusztán személyes/életrajzi, hanem az esztétikai-világszemléleti rokonság értelmében. Allegória, expresszionizmus, levélforma, fantasztkum, folklór, gettó, groteszk, onirizmus, novella-ciklus, költői próza, pszichológiai problematika, a zsidó toposza – hogy csak (jó)néhányat nevezek meg a szócikkek közül, amelyekben olykor egymásra utalva, ismételve, olykor kisebb-nagyobb módosításokkal beállítódik egy töredékessé kényszerült, ám jellegzetesen galíciai, közép-európai, XX. századi, “kísérletező” életmű az irodalomtörténet és a két háború közötti irodalomtörténetek szimbolikus rendjébe. A Kafkával együttemlegetés (Kafkának fordítója volt) csak kis mértékben könnyíti meg a látszólag túlságosan nyilvánvalónak tetszhető besorolást egy bizonyos típusú (felületesen) mágikus realistának, másutt vizionárius-mitologikus prózát művelőnek minősített irodalomtörténeti alakzatba, ugyanakkor az unos-untalan Kafka vonzaskörében láttatott, Kafka generációs témáját újragondoló, a karkai életmű ambivalenciáját az apóriáig feszítő életműnek éppen az a vonatkozási rendszere marad rejtve, amely a prágai német irodalom cseh/német hagyománytörténetében álló Kafkától messze téríti a lengyel kisvárost szimbólumként mitizáló, benne a világtörténeteket, aionok fordulását a hétköznapi lét tapasztalatává avató képzőművész/író útkeresését, “menekülését a sztereotípiáktól”, illetőleg mindazt, amit autotematikának mond a följebb megnevezett lengyel szótár. S ha a szócikkek szerint egyes Schulz-művekben a groteszk megformáltságban a szecessziós képiség és annak “deheroizálása”, illetőleg deheroizálódása mintegy előfeltételezi a jelenség ironikus átvilágítását, akkor az idő- és (meg)írásfogás egymásra vonatkoztatásában is föl-fölbukkannak a Kafkával rokon és a tőle eltérő (költői) világok átrajzolására utaló szerzői törekvések (például E. T. A. Hoffmann Homokembere egy motívumának folytatásos elbeszélés-traktátusba szövegszövődése). Az viszont feltehetőleg valóban Kafkával rokonítja Schulzot, hogy hagyományos módon használt, poétika-könyvekben tárolt, értelmező szótárak által szavatolt narratológiai, műfaji, a modalitást illető fogalmaink újragondolására kényszerülünk; nála – szerinte – a Fahajas boltok című novelláskötet(?), novellafüzér(?), elbeszélésgyűjteménye(?) “önéletrajzi regény”, méghozzá: “Nemcsak azért, mert első személyben íródott, és nyomon követhetők benne bizonyos események és élmények a szerző gyerekkorából. A Fahajas boltok önéletírás, vagy inkább szellemi genealógia, katexokhén genealógia, mert szellemi családfámnak oly mélységű távlatokat nyit, ahol az már mitológiába, mitologikus sejtelmekbe vész”. Nem csekély leegyszerűsítéssel itt tapinthatjuk ki az önéletírás-elbeszélések “fantasztkumát”; ugyanakkor, ha valóban groteszk autobiográfiaként és/vagy novellafüzérként olvassuk Schulz e kötetét (és a következőt is), akkor aligha feledkezhetünk meg azokról az irodalmi/kulturális előszövegekről, sőt, közkeletűvé vált “mitológémák”-ról sem, amelyek a valóságosnak jelzett drohobyczi környezet fikcionalitásának keretébe illeszkednek, továbbá az idő- és térvizonyok szimbolizációjának folyamatát is fölédzhetjük, amely az egymásmellettséget részesíti előnyben az egymásutánisággal szemben, a bárhol létezhető, szerveződhető labirintus teremtődését, amely meghatározza, körbe keríti a veszélyeztetett egzisztencia mozgási és játékerét, ám ellentétben az antikvitas labirintusával, nem rendelkezik centrummal.

S bár maga Schulz mesélésről és nem annyira meséről beszél, “történetek” létrehozásáról és nem a népképző hitelesítette meseszegmensek újra/újjászervezéséről, aligha lehet mellőznünk a romantikában új alakot kapó, a felvilágosodás didaktikus mesemondását megkérdőjelező és nem egy ízben a groteszk felé hajlító mese/történetmondói magatartásra visszapillantást, nevezetesen a már más összefüggésben előkerült Hoffmann megemléését. Meletyinszkij az egyik Hoffmann-művet jellemzi “mítosz-mese”-ként, megállapítván, hogy a német romantikus “könnyedén felhasználja és torzítja is a skandináv mitológia egyes szereplőit és helyzetit”, másutt pedig az “alsó mitológia” föltámasztását tulajdonítja a német romantikának, s ezzel szoros összefüggésben “a föld, levegő, víz, erdők és hegyek különféle kategóriájú természeti szellemeinek, a szilfideknek, sellőknek, vízi tündéreknek, szalamandrának, gnómoknak stb. a szerepeltetését”. Egészen közel jutunk Bruno Schulz világához akkor, amikor Meletyinszkij a “félig mesterséges emberké iránt tanúsított érdeklődést” jelzi, mint több német romantikus írói világának karakterisztikumát. A (prágai) Gólem-hagyományának a szintén prágai német nyelvű irodalom közvetítésével (Meyrinck!) európai irodalmi jelenséggé szélesült tárgya egyként őrizte a zsidó, a prágai, a romantikában átértékelődött mitikus/ezoterikus örökséget; s így majd ennek átminősítését végzi el a maga “gépmemberi” víziójának lejegyzésével Schulz “maneken”-történeteivel. Az átstrukturálás módszere hasonlatos lesz ahhoz, amit (még mindig Meletyinszkij fejtegetéseire hivatkozom) a német romantikusok “mítoszteremtés”-eként összegezhettünk: “hangsúlyozottan szabadon kezelik a hagyományos mitológiai képeket, néha ironikusan játszanak is velük, különféle mitológiák elemeit kötik egy csokorba, s gazdagon merítenek tulajdon mítoszszerű képzeletükből”.

Meletyinszkijnek ehhez a megállapításához párosíthatjuk Schulz önjellemzését: a “valóság mitizálásá”-ra vállalkozott, nem képzeletének tulajdonít mítoszi eredetet, hanem a felejtett beszédnek, azaz a történeteket és a történeteket alkotó szavaknak. A tételben bennerejlik egy valaha volt “tökéletes nyelv” képzete, amely a történelemmé formálódott/torzult kronologikus szemléletben széttört és csupán “legtisztább fogalmaink és kifejezéseink” őrzik “mítoszok és hajdanvolt történetek távoli” emlékét. Ami ezután következik, még inkább tanuskodik arról, hogy a Schulz-genealógia mitikus távlatában nem pusztán az újraelbeszélés ironizáló gesztusai ismerhetők föl (a kicsinyítés, a túlzás, a halmazás, netán a fantasztkum), hanem talán még beszédesebben magának az elbeszélőnek és az elbeszélésnek, a mesélés alanyának és tárgyának önironizálása, és ezen keresztül a részleges vagy teljes elbizonytalanítás is: hiszen nem pusztán a genealógia főszereplőjévé vált Apa magatartásában rejlik a fenséges és a komikus, a

tragikus és a tragizáló találkozása, hanem a krónikás/elbeszélő sem mentes ettől, hiszen elképzelhető, miszerint nézőpontja torzító, csak pontatlan, mindössze a felszínig hatoló megfigyelésekre adhat lehetőséget, valójában az előszövegek kínálta modalitással él, illetőleg nem ismeri ki magát abban a homályban, köddel, váratlanságokkal teljes hiteles és egyértelmű értelmezést kínáló információkban szűkölködő világban, amelynek alapvető karakterisztikuma hasonló a labirintuséhoz. Kiegészítésül Alois Woldan leírására hivatkozom, ő szemrevételezi a Schulz téridős elképzeléseit meghatározó "mindig zárt belső terek"-et, ezek "metanyelvi-mitológiai szinten intim, rendezett kozmoszt jelentenek, amelyet azonban ismételtelen fenyeget a labirintus káosza, amely minden szobában fölbukkanhat".

A kozmosz kaotikussá omlássá és a genealógia tagjainak alapvetően megosztott lény (szubjektuma) mintegy kölcsönhatásban áll egymással, és ez összefüggésben látszik lenni az archetipikus szituációk újragondolásával. Visszaulva a korábbi Meletyinszkij-idézetre, az átváltozásnak mitológimájára hivatkozom, amelynek alulretorizálása nemcsak Schulz mitikus képzetének természetéről árulkodik, hanem választott előszövegeivel való viszonyáról is. Ugyanis az átváltozás "világírodalom"-történetét szemlélve egy Ovidius-Goethe-Rilke sor is fölvázolható, miközben lehetetlen nem gondolnunk a történet elágazásaira: amikor már talán nem annyira a metamorfózisnak az antikvitásban megformálódott jelentése tematizálódik, hanem a klasszika vagy a romantika irodalmává újraelbeszélte alakja, részint Thomas Mann Lotte Weimarban zárójelenetének átváltozás-értelmezése révén (a Selige Sehnsucht újramondó regényhős-Goethe monológjában), részben Kafka depoétizáló, generációs konfliktust egyszerre mitikussá és demitizáló jellegűvé növesztő/torzító eljárását fölidézve. Első megközelítésben Schulznál a százlábúvá váló Apa Az átváltozás Gregor Samsájára játszik rá, még akkor is, ha nem a fiú, hanem az Apa rákká vagy skorpióvá változása döbbsenti meg a családot, s kezd új fejezetet a családtörténetben; még akkor is, ha a családtörténet rendje egészen másképpen szerveződik Kafkánál, mint lengyel fordítójánál. Még akkor is, ha Az átváltozás szemléletessé, allegorikussá teszi azt, ami korábban rejtve maradt, az Apám utolsó szökése viszont oly végjátékot tematizál, amely a távozni, a világból ki/elmaradni kívánó személyiség metamorfózisának tudomásulvételét folyamatában érzékelteti ("Azáltal, hogy így részletekre aprózta halálát, hozzászoktatott bennünket elválkozásának tényéhez"). Ez a fajta továbbgondolás, az irodalmi előképek groteszk beteljesüléssé írása figyelhető meg a Csótányok visszaemlékezészerű víziójában. A metamorfózis deszakralizálása történik meg: a csótánnyá változás közvetlen előzménye egy rítus mozdulatának utánzása, majd a csótányszertartás végzése. A figyelő tudat képzelgése nem hoz bizonyosságokat, csupán a metamorfózis téziséhez ragaszkodik az emlékező. Az Anya kijózanító, mítoszalanító szavai sem eredményezhetik a feloldást: "mondtam már, hogy apád mint ügynök járja az országot; hiszen tudod: sokszor éjjel jön haza, hogy pirkadat előtt még messzibb útra induljon".

Alaposan fölborul a Kafka-elbeszélés "eredeti" időrendje, a környezet, a történetek többi résztvevője, a nem kevesebb titokkal teli tárgyi világ révén leképződik a kozmosz szimbolikus rendje. Minek következtében a Kafka-elbeszélésben transparensse vált (családi) viszonyok szintjén új, szövevényesebb alakot kapnak. Csakhogy: már Kafka szövegének átváltozás-értelmezése parodizálni látszik Goethe metamorfózis-felfogását, hiszen az átalakulás nem a stürib und werde "rítusát" követi, nem a létezés mind magasabb fokára lépés, a fokozódás szerint történik, éppen ellenkezőleg: legalábbis a család szemében a lefokozódás, a mélybe hullás, a teljes értékvesztés/vesztettség ölt (állati, "féreg")-testet. S jóllehet, Thoman Mann ironikusan jeleníti meg Goethét, a leginkább a Goethe vonzáskörében kerengő, ám a goetheiség lényegéhez el nem jutó környezet ámuló értelmességét megszóllaltatva, valójában a Goethe-mű és a közkeletű(?) Goethe-képzet sarokpontjai között lebeg a Thomas Mann-i Goethe-figura mindaddig, amíg az említett utolsó jelenetben a talán látomás-Goethe nem érteti meg a metamorfózist, a Verwandlung és a Wandlung lét-teremtő jelentőségét.

Bruno Schulz a Lotte Weimarban előtti és a Kafka-elbeszélés utáni szituációban fogalmazza újra az antik mitológimájának triviális-"modern" változatát, részint erőteljesen utalva a Kafka-szöveg metaforáira, részint elidegenítve a Kafka-szöveg (közvetlenebb?) freudista utalásaitól, s ismét csak részint a Meletyinszkij által néven nevezett mese-mitosz felé közelítve, részint a labirintusi egzisztencia szenvedéstörténetének paródiájába szöve. Míg Kafka határozott kontúrokkal, szinte hangsúlyozva az elbeszélő objektivitását, de legalábbis szenvedélytelenségét, kívül marad a történeten, kívül marad a történeten, az expresszionizmus egyik alaptörténeteként szolgáló apa-fiú ellentétet mozgósítja az átváltozásban megnyilatkozó (goethe-i?) Steigerung de(kon)struálására, addig Schulz egyes szám első személye a perszonális elbeszélés meghittségével él, ám az átváltozást ő sem fölismeret szakralizációs folyamatként látja, hanem olyan, kétséges (ön)ellentmondásos magyarázatként, amelynek bizonyosságához, egy elfogadható változathoz keresi, igényli az "igazságot". Schulz két átváltozás-története nem cáfolata a Kafkának, legfeljebb vitaszövege, ám a Goethének sem cáfolata, legfeljebb szétolvasása. Már csak olyan értelemben is, hogy sem nevelési/nevelődési, sem ellennevelési/nevelődési, "beavatási" regényről nincsen, nem lehet szó, hiszen a másik állapotba esés vagy (át)változás sem nem létmegértési, sem nem létfelejtési folyamat, cselekvési forma (vég)eredménye, hanem (mint volt róla szó) egy szakrális/szakralizálódási tevékenység/forma látványossá válása, dramatizálódása, illetőleg a szemlélők szembenézése a formák állandó változásának jelenséggé dimenzionálódó esetlegességével. Hiszen a schulzi "Wandlung" értelmezhető vízióként, a halódás és a halál között jelentkező, érvényes határvonallal nemigen fölvázolható tér képzeteként, amelynek leírható alakot az emlékező, a szemrevételező, az "értelmező" ad(hat). Minthogy Schulz elbeszéléseiben igen kevésbé érvényesül a hétköznapi logikája, és miként az általa értelmezett hagyományban, a valóság mitizálódik, mert a szó, a nyelv az elsődleges: "Aminek nincs neve, az számunkra nem létezik"; az írás, illetőleg az írás révén nyilatkozhat meg részint a "mindent magában foglaló mitológia", a kezdet, részint jut(hat) jelentéshez az alapvető (emberi) létforma, amely a Wandlung, a Verwandlung tudatosulásakor válhat valóban meghitté és ismerőssé. Innen indulhatunk ki, ha az állandóságot sugalló, a Törvényt megtestesítő Könyv (Könyvek Könyve) szerepét vizsgáljuk a schulzi műben.

Hogy itt megint Kafka-parafrázisról, netán felüretorizáló pastiche-ról (ezt oxymoronnak, de legalább paradoxonnak szántam), ellenparódiáról van szó, ennek feltételezését talán joggal kockáztathatom meg. Előzetesen pusztán annyit, hogy mind a paródia, mind a pastiche (némileg) lefokozást jelent, jó- vagy kevésbé jóindulatú értelmező mozzanatot tartalmaz, a humorosba vagy a szatirikusba fordítását, olykor a groteszkbe transzponálását a komolyban, a hivatalosban, a fennköltnek, az elfogadottnak, a tudatnak/szellemnek, a világszerűnek. Tehát: méreteiben kisebbé, jelentőségében helyivé (falusivá-kisvárosivá), pátozzal teliből lentebb stílusúvá, deretorizálódóvá, nem egyszer alpárvá, a stíluszajátosságokból a modorosságokat hangsúlyozva önmaga visszajává módosul az esemény, így (de)formáló szerzői szándék artikulálódhat a paródiában vagy éppen a pastiche-ben. Nem valamennyi felsorolt tényező egyszerre és együtt, hanem ezek változó együttese teszi/teheti élővé, az akár avulóban lévő "eredeti" műnél, írói magatartásnál idősebbé a lehetséges paródiát vagy pastiche-t. Kafka ugyan sosem ír olyan értelemben vett "ellen-ének"-et, mint például az egykori komikus eposzok alkotói, azonban műveinek lényegéhez tartozik a mítosz-befogadás, a mítosz olyan jellegű újraelbeszélése, amely részint az "eredeti" történet "történetének" irányába hat, részint a történetnek eddig nem vagy alig ismert dimenzióit helyezi új vagy újnak ható megvilágításba. A Törvény (Gesetz) vagy A perben Josef K. számára obszcén rajzokat tartalmazó "törvénykönyv"(?), a perrendtartás könyve(?), a szabálykönyv(?) sugallhat olyan jelentéstulajdonítást, miszerint Josef K. törvénytudatlansága nem engedi vele fölismeretni a Könyvet, az Írást, a Könyvek Könyvét, de olyat is, miszerint az obszcén rajzokat tartalmazó könyv szerint méretnek meg vétkek és bűnök, ártatlanságok és merő gyanúsítások. Josef K. "hermeneutikájában" ama

bizonyos könyv obszcén rajzok egymásutánja, a jelen nem lévő, ki tudja, hol létező (külső) bíró számára esetleg az ítékezés forrása vagy indoklásának igazolása. Hogy aztán a dómjelenetben egy parabola döbbsen rá Josef K.-t a Törvény léteire (amelyről aligha tudhatjuk meg, hogy valóságos épület, a törvénykezés háza-e, amelynek kapuja és őre van, kapui és őrei vannak, vagy pedig allegória, netán ama Írás megszemélyesedése, amelynek meg/fölismerését elmulasztotta, eltévesztette, elhibázta Josef K.).

Schulz a(z örökre eltűnt Éden?) gyermekkor világába vezet vissza, oda időzít-helyezi a Könyvek Könyvének megpillantását, egyben jelzi a megkonstruált "igazi" olvasó számára körül/leírhatatlanságát, emlékvoltát, képzeleti létét, valamint az Apa világához való tartozását. Szövegszerűen aligha bukkanhatunk a karkai "könyv" megidőzésére, annál inkább gyanítható a karkai keresés-mítoszhoz, A törvény kapujában hermeneutikai parabolájának visszavonására irányuló lehetőség. Az Apa értelmezésében: "A Könyvek Könyve mítosz, melyben fiatal korunkban hiszünk, de az évek folyamán egyre kevésbé veszi az ember komolyan." Az elbeszélő azonban "akkor már" mintha arról lenne meggyőződve: "a Könyvek Könyve – követelmény, feladat. Nagyszabású küldetés terhet éreztem vállamon". Valójában mindkét magyarázat autentikusnak tetszik, generációs konfliktusok, értelmezési különbözőések esélyeit jelzik, egymástól alapjaiban eltérő létmagyarázattal szolgálnak. Amiben egyeznek: a Könyvek Könyve nem azonos a Törvénnyel, sem nem építhető rá tartós magyarázatra, mivel az Apa már utána van, a Fiú pedig – úgy "tud"-ja – előtte van. Így hát a két értelmezés közé, a senki(?) földjén van a Könyvek Könyve?

A továbbiakban aztán az alábbiakat nem árt tudomásul vennünk:

1/ A Könyvek Könyve a zseniális korszakra időzíthető, vagy pedig a róla való tudás előkészíti az utazást a zseniális korszakba, amely a Könyvek Könyvét követő fejezetnek címe a Fahajas boltok című kötetben, de amely egyben visszautal a tűnt Édennek tűnő periódusra, sőt, a ("művészi") kezdet korára.

2/ Nem az értelmezések segítségével történő elbizonytalanításnak lehetünk tanúi (mint Kafka "Írás"/írás-magyarázatában), hanem – ismételtelen a jelentés-többszöröz(őd)ésre szeretnék utalni – részint a Senki/senki földjének kitöltéséről, legalábbis azáltal, hogy a Könyvek Könyve "cafatjainak, siralmas maradványainak" fölleléséről ad számot az álomszerű léthelyzetre emlékező Fiú, részint e könyv képeinek megjelenítéséről, vagy (pontosabban?) megjelenéséről, képek történeté válásáról, ezeknek a történeteknek Történeté emelkedéséről, olyanról, amely "hirdetések és közlemények" (nagyon köznap-triviális tudósítások) által mintegy a világszerűen szimbolikussá formálódást példázza a szemlélőnek.

3/ Ha Josef K. képzelete obszcén rajzokat lát, gondol, olvas bele a könyvbe (Könyvbe), akkor Schulz elbeszélője, emlékezője, Fiúja, küldetésstudatú szereplője még a hirdetésekben, képekben is a Világot, áhított Világát látja, amelynek léte nem bizonyosan valós, akár azok a "dolgok, melyek egészen, végérvényesen nem tudnak megtörténni soha".

4/ Mindennek tükrében a "zseniális korszak" sem tölti be a nevéhez méltó helyet a létben (a Teremtésben?), jóllehet a legfőbb törekvés a részekből megkísérelni az Egész összerakását. Az "utalások", a "földi megközelítések, stációk és állomások" alkotják az élet útjait, a megnevezések egyben érzékelhetővé teszik azok különeműségét, a lét megosztottságát egymástól alapjaiban és minőségében eltérő "principiumokra". Amire rádöbben a zseniális korszak (meg)álmodója, (meg)idézője, Történeté formálója nem más, mint a lét-helyettesítés, a mozaikokra hullás eshetősége, amelynek ellenében szerveződik a kísérlet a szilánkok összerakogatására. Ez együtt jár annak tudatosulásával, hogy a közönséges tények mellett létezhetnek a Rendszerré merevedett világban olyan események, "melyeknek nincs meg helyük az időben", tehát olyan események, "melyek túl későn jöttek, mikor már az egész időt felosztották, szétszedték, szerteajándékozták, s ők valahogy hoppon maradtok, behozhatatlanul, a levegőben lóva, otthontalanul és tévetegen".

Hogy Schulz két kötete elbeszélőjének (elbeszélőinek?) szövetségese, ellenfele, harcostársa és kártevője (mikor hogy) az Idő, arról majd másutt essék szó. Itt a tények-események felosztást kell egy kissé végiggondolni. Árulkodó a szóhasználat, annál is inkább, mivel a schulzi fölfogás szerint a helyére került, a név által létező szó legalábbis az "ős"-történet, Hamvas Béla szavával: a primordiális kor, a mitológia egy darabja, önmagánál több lehet, jogaiba visszahelyezve sokrétegű jelentéssé válhat az értelmezés során. Annál is inkább, mivel a tények szabályos sorozata, egymásutánja kikezdehetetlennek tetsző Rendszert alkot(hat), az elbeszélésben az egymásutániságot szavatolhatja, a "folytonosság"-ot biztosíthatja. Így az elbeszélés olyan kerek egész, amelynek egyértelműen van kezdete és vége. Csakhogy ez az elbeszélés pusztán "közönséges tények"-ből tevődik össze. Esetlegességére döbbsen rá az olyan események fölbukkanása, amelyek nem illeszthetők e magabizó rendszerbe, nem felelnek meg a tényekkel szemben támasztható követelményeknek, azoknál egyszerre többek és kevesebbek, semmi esetre sem "szürké"-k, kiváltképpen nem képesek a más tényekhez vagy eseményekhez való hasonulásra. Így lét-helyettesítésre sem alkalmasak, nem "reprezentációk". Ebben az összefüggésben derülhet fény az elbeszélés "kétvágányúságára", amely valójában "párhuzamos idősíkok" formájában tárul föl. Az elbeszélés mögött rejtőzik egy másik elbeszélés, amelynek státusa lehet talán kétséges, bizonytalan, "illegális", mégis: a linearitás elvével nem értelmezhető, a sok apró "pozitív" tényhez nincs bizalma, az elbeszélés szabályosságát megtörni látszik, a tényeket nem tartja tiszteletben, más egységekkel, más jellegű eseményekkel dolgozik. Ennek következtében a világos, áttetsző, némileg leegyszerűsített világtudás iránt érzett hitben megingat, a jól elrendezettség iránt kétségeket ébreszt. Egyáltalában: az elbeszélésnek nem kizárólag egyenesvonalúsága után teszi ki a maga kérdőjelét, hanem az elbeszélőnek/elbeszélőknek pusztán szubjektív, rész szerinti igazságát, korlátozott kompetenciáját ismeri el a "tények" világában, a képzelet jogát hangsúlyozva. E kettős osztatú történés-sorban vitahelyzetbe kerülnek egymással az időt maguk között felosztó tények és e felosztás jogosultságát el nem ismerő események.

Itt azonban szükséges egy kitérő. Schillernek a föld felosztásáról szóló verse (Die Teilung der Erde) eléggé ismert ahhoz, hogy részletesebben idéznem kellene. Azt emelném ki, hogy az istenek között, az ideálvilágban honos, otthonos poéta hontalan a földön, hiszen ott semmi sem az övé, "die Welt is weggegeben" (A föld szétosztva)*, Der Herbst, die Jagd, der Markt is nicht mehr mein (nem enyém többé az ősz, a vadászat, a vásár). Amit valahogy akképpen is értelmezhetek, hogy a földi néven nevezett jelenségek elkeltek, a hétköznapi tárgyak gazdája akadt. A poétát Zeusz mennyboltja várja, ott élhet. A német klasszika fordulóján (1795-1796) született és e klasszika programját szolgáló folyóiratban (Die Horen) publikált vers messze túlmutat anekdotikus eseménysorán. Égi-földi, költői-reális, ünnepi-hétköznapi végleges szétválását tanúsítja, a költő(i) nem evilági, hiszen az ideálokhoz, az ideálokhoz időzik, a tények között nem lelheti helyét, ott semmi sem az övé, hiszen a földi javak (nemcsak a vagyontárgyak) már másokéi. Lehetne éppen költői lakozásra gondolni, ezáltal azonban a klasszika ideál-képzetét idézem meg erre a versre hivatkozva, azt, hogy a költő teremtett világa és a valósként elfogadott világ között jelentős a távolság. Talán ezt a fölismérést gondolja tovább Baudelaire és vele együtt a szimbolista mozgalmat megalapozó, majd kiteljesítő néhány költő nemzedék, amikor versebe szervezi a költő/költészet megváltozott státusát, világhoz/reálvilághoz fűződő (v)íszonyának eseménytörténetét. Talán arról is lehetne szólni, hogy az "ideálszép" miként hajlik át ezoterikus üzenetű, amelyet csak a beavatottak foghatnak föl, méltathatnak jelentőségük szerint, azok tehát – hogy visszatérjünk a schilleri fogalmazáshoz, illetőleg a szimbólumtani megalapozó klasszikához –, akik az istenek körében mútatják az időt, illetőleg az isteni kör időszámítása szerint élve eltévednek az evilági, köznap kronológia egyenesvonalúságában. Az a fajta mitológiai idő, amely A per és a Kastély vagy éppen Az átváltozás nem kevésbé Az ítélet főszereplőinek létét eltéríti a nevelési/nevelődési regényétől, a

valóságban de(kons)truálja a biografikus időviszonyokat, és azokat nem "ellégiesíti", hanem a körkörös időszemlélet példáiávé/példázataiávé avatja (be).

Bruno Schulz "időfelfogása" (mint írásművészete általában) a századfordulós modernista és a posztmodern közötti periódusban jelzi nem pusztán a kétosztatúság tematizálódását, hanem az előzmények és a hagyománytörténésé váló modalitások, problematizálódások, recepciók változatok együttes megfogalmazódását. Így egyfelől erőteljesen artikulálja az egyes események, az Apa életéből vett epizódok mitikus értelmezését, és ebben a vonatkozásban ide alkalmazhatónak vélem Northrop Frye mítosz-meghatározását: "A mítosz nem azért van, hogy leírjon, hanem hogy magába foglaljon egy adott helyzetet, olyan módon, hogy jelentőségét ne korlátozza arra a helyzetre. Igazsága a szerkezetén belül van, nem pedig kívüli". Mielőtt a kérdés másik oldalát egy "másfelől" fordulattal igyekezném megvilágítani, utalnék Schulz szövegeinek inter- és transztextuális, nem kevésbé paratextuális telítettségére, mint amely az "adott" helyzet, műrészlet változat-lényegét hangsúlyozza, magába fogadván előszövegek és jelenségek kavalkádját. Másfelől a már említett vitapozícióba helyezkedés határozza meg az előadás módját. Nevezetesen azt, hogy az események eddig figyelembe nem vett oldalára vetíti értelmezéseinek fényét, korántsem azért, hogy az események egyértelmű magyarázatával szolgáljon (az Apa eltűnéséről mást mond például az Anya, mást a Fiú, és bár ezután a Fiú fejt ki a maga látásmódjának indokolhatóságát, az aspektusok dichotómiája végig alakítja az elbeszélést, és az eldönthetlenség lehetőségét(?) fenntartja); éppen ellenkezőleg: a *mémoire involontaire*-től (is) eltérő mnemotechnikával a visszaemlékezés eleve elbeszélés-jellegét hangsúlyozza Schulz narrátora, azaz a fikcionáltságból kiindulva szembesíti egymással az Időket, a nézőpontokat, a mind körvonalazottabb múltat és a kontúrjait veszítő jelent. A már idézett osztrák polonista, Alois Woldan találóan mutat rá a Schulzot (időben) követő Galicia-irodalom jellegzetességeire: részint azt emelve ki, hogy a "boldog(?) békeidők" históriája az arkádiai idill és az apokalipszis végletei között lendül ki, az idill fül az új világkorba térés apokalipszisába, részint arra figyelmeztet, hogy az egy és ugyanazon jelenség két megjelenési formája egy funkcionáló kozmosz téri dimenziója, amelyben (teszem hozzá) az időszámítások egyszerre foghatók föl változatokként és egymást tagadó entitásként. A Szanatórium a Homokórához jelzi ezt a megosztottságában is a narrátor egybemarkolás által megnyilatkozó jelenség-együttest. A realitásból, a kikerülhetetlennek és cáfolhatatlannak tetsző tényekből érkező Fiú szembetalálkozik a világba aligha illeszhető eseménnyel: "Vajon apám az étteremben sincs hódol éppen a falánkság egészségtelen becsvágyának, vagy a szobájában fekszik, súlyos betegem? Vagy két apám van? Szó sincs róla. Mindennek az idő gyors bomlása az oka, a szakadatlan, éber felügyelet alól kiszabadult időé". Másutt szinte a megszemélyesedés antropomorfizmusa vezeti az elbeszélő tollát, mikor az idő labirintusában tévelygő személyiség élményét állapítja meg: "az idő, megtévesztve a csendtől, egy pillanatra visszafolyik maga mögé, s e megszámlálhatatlan pillanatok alatt visszánő az éjszaka a macska hullámzó bundácskáján". E ki/megfölszabadult idő önmozgása révén változtatja megjelenési formáját: "Teltek a napok, hosszabbak lettek a délutánok. Nem lehetett velük mit kezdeni. Az idő, a még nyers, telítetlen és felhasználatlan idő túlláradó bősége megnyújtotta üres alkonyórákkal az estét."

A szaporítható idézetek idő-képzete igen sokrétegű, a két vágányon futó elbeszélés valójában egy szemlélet megkettőződését konstituálja: itt a komikus és a tragikus, a valósnak hitt és a képzeleti, a forma és az anyag között elmosódnak a határok, az egyes ember alapszituációja nem merevedik lezárt alakzatba, inkább úgy írható le, mint a szüntelen alakulás lassú tudatosodása. Kitérőképpen jegyzem ide Czesław Miłosz karakterizálását: Schulz két könyve olyan mesékből (elbeszélésekből) áll, amelyeket a narrátor személye fog össze, aki a szerzőnek valaminő fantazmagórikus "én"-je. A narrátor elbeszéli kalandjait egy vidéki városban, ahol minden "át van változva", fel van nagyítva, el van torzulva, és mindez képzeletében, álmaiban táruul föl. A kalandok az anyag bizonyos, egymáshoz nem illő tulajdonságait derítik föl. S ez nem csupán azzal következménnyel jár – Miłosz szerint –, hogy Gombrowicz-csal és Witkiewicz-csel együtt Schulz radikálisan szakít a XIX. századi típusú, az "élet tükre"-ként funkcionáló regénnyel, hanem (folytatom a magam elgondolásaival Miłosz gondolatmenetét) a groteszket természetes regényi-novellai szervező elvként az előtérbe helyezve egyként tanúsítja az Egész utáni vágy századfordulósan modern újragondolásának esetlegesen gyümölcsöző voltát, tovább a kései modernségben tematizálódó történéseket az Egész utáni vágy illúziószerűségéről, helyenként nevetségesbe fúlásáról, a tragikus, a pátosszal teli komikussá süllyedéséről, és mindezeket összegezve, egymással szembesítve különféle mítoszok pervertálódásáról. Schulz történeteiben nem kizárólag a figurák (át)változásai jelzik a "valóság" megragadhatatlanságát, hanem a változásoknak a tárgyi világ is alá van vetve: "Lakásunk szobáinak száma soha nem volt állandó" – olvasható egy helyen. A történetek szereplői nem pusztán az alakját sűrűn változtató térben mozognak, nem kizárólag "vertikálisan" haladnak előre, hátra vagy oldalt, hanem horizontálisan is, akár az Apa a Szanatórium a Homokórához történetében a halálból a lét egy bizonyos állomására, akár – mint Az üstökös Verne- vagy science fiction-paródiájában – a képletesbe visszahátrálva: "egyazon öskép felé törekednek mind, s ez a megalomániás túlzás, e jelenetek hatalmas pátosza mutatja, hogy az emlékek öröktől való hordójának ütöttük ki a fenekét, egy mitikus őshordóé, s betörtünk az ember előtti éjszakába, mely dadogó őselemmel, fortyogó anamnézissel teljes, s nem tarthatjuk többé vissza a duzzadó áradatot." Talán nem árt utalni arra, hogy nemigen különíthető el sem a szent és a profán, sem a szent és a profán tér, de az archaikus/primordiális és a kortársi sem egymástól. Egymásból következnek, egymást feltételezik, alul- és felülretorizálódik az előadás, miközben a narrátor távolságtartó ironiája a szociolektusok keverésében kiváltképpen érvényesül (a tudományos-tudóskodó, a hétköznapi-tárgyias, a költői-stilizált és így tovább). Másutt a bibliai és a jelenkori idő, a próféta és a blaszfémizáló megszólalás másolódik egymásra; Az Úr látogatásának misztériuma költőien megjelenített bohózat gesztusba fullad, az Apában megtestesülni látszik az Ősapa, kinek nevét viseli (Jákob), ugyanakkor az apa nem több öregedő, betegeskedő zsémbesnél. Mindkét időben jelen van, hol próféta, hol könyvelő minőségében képződik meg a szemléletben. "S a villámfényben megpillantottam atyámat lengő fehérneműben, amint szörnyű átkok közepette hatalmas loccsantással kiöntötte az éjjeliedény tartalmát az ablakon a kagylóként zúgó éjszakába." Az Idő vándora A nyugdíjas is, aki előbb az orosz kishivatalnokokra emlékeztető módon tárgya egykori hivatali társai játékának, hogy az új hivatalfőnök jöttével megkezdje visszafelé való útját a gyermeki/kisiskolás létbe. Ennek a "Wandlung"-nak saját maga a krónikása, értelmezője, értékelője, hogy az elbeszélés zárásában szétváljon a történet "én"-je meg az elbeszélőé. Miközben az Időben visszafelé haladó én messze tűnik a világból, azaz a történetből, az elbeszélő "én" nem szűnik folytatni, sőt, lezárni a történetet, nem feledkezve meg a történet lezáródásának ebben az én-osztódásban pregnánsan megnyilatkozó ambivalenciájáról. A tanár úr szava befejezni látszik az idővándorlást, név és személyiség összetartozását elgondolva, a személyiség megszüntét a név ki/eltörlésével nyugtázza: "Ki kell húzni a névsorból". A nyugdíjasnak azonban nem ez az utolsó mondata. Az elbeszélő én megint a történet énjévé változik, és ezáltal végleg befejeződik az elbeszélés, legalább is leíródhat az utolsó mondat, amely azonban nem végső szó, hiszen a történeten túl is létezik világ, az események folytatódhatnak, legfeljebb elmondhatóságuk kétséges: "Én pedig egyre följebb, följebb emelkedtem a sárga, kifürkészhetetlen őszi egekbe". Aligha menekülhetünk attól, hogy ne kérdezzünk e "kifürkészhetetlen"-ség természetére. A történet elbeszélője számára tűnik ilyennek a bizonyára következő események tere, vagy a történet szereplője áll (repül!) értetlenül a ráváró, "történeten túli" események előtt? Egyáltalában ennek a zárásnak előrevetítése a baljós őszi viharok keltette/megnevezte utalások révén (ilyenek Rembrandt metszetei, az Ótestamentum egy jelentős helye) a mitologizáló elbeszélőnek azt az igényét jelzi, hogy ezt az eseménytörténetet, a visszafelé

érés, ellen-nevelődés eseménysorát önmagán túlmutató, valamint egyetemességre valló jelentéssel ruházza föl, és az Én meg az ének világérzékelésében részint a makacs fejlődéshit visszaját mutassa föl, részint a műalkotásokat idéző, szimuláló természetleírással az apokalipszis paródiáját adja. A szociolektusok itt is egymásba érnek, külön-külön a fenségest (legalábbis) imitálják, együtt a groteszk hatást célozzák meg: "Azokban a napokban – mint Rembrandt metszetein – a világosság sávja alatt távoli, mikroszkopikusan éles tájakat lehetett látni, máskor soha nem látott vidéket, mely most fölemelkedett a láthatár mögül, az ég ama világos rése alól, riktó-halovány, ijesztő fényben, mintha más korból és más időből bukkanna elő, mint a vágódó népeknek csak egy pillanatra megmutatott igéretföldje."

Az értelmezés kétfelől, kétfelé hathat. Hangsúlyozódhat az ótestamentumi hagyomány (amely az újtestamentumnak előképe), valamint a bibliai hermeneutika hagyománya, ez utóbbi eset integrálásakor az értelmezés értelmezése íratik le, a mítoszrepción kívül a mítoszrepció recepciójára is sor kerül. A Bibliából nevek és situációk átvételét tapasztaljuk (az apa Jákob, a fia József, az apa megismételni látszik az Ósapa esetét az Angyallal, a fiú "álomfejtés"-re is képes lehet), ám mindez képletes formálódó környezetrajzba illeszkedik. Ekképpen ideérhető az, amit a már említett Meletyinszkij Joyce műveinek tulajdonít: "ennek az utóbbi műnek a Finnegans Wake-nek. F. I., mitologizmusa nemcsak abban mutatkozik meg, hogy a világtörténelem és a pszichológiai univerzálék magyarázatára mitológiai sémákat és motívumokat használ, hanem mitológiai módszerében is (amely természetesen eltér a valódi mitológiai módszertől, mivel végletesen szubjektív), amellyel magukat a mítoszokat és a mitológián kívül eső anyagot értelmezi."

Ez az idézet segíthet a számunkra is sokat mondó Tavasz című történetfűzér olvasásakor, az elbeszélésben fontos szerepet játszó I. Ferenc József megjelenítésének értelmezésekor. A (világ)történelem részint kerete a történeteknek, mintegy kontextusa, részint metaforikus kifejeződése, valójában egy mitológiára színezett idő szolgálatába kényszerítve. Hiszen az irodalmi, művelődéstörténeti, társadalmi, történelmi utalások, megidézések egy szöveg szerveződését sürgetik, sőt: teszik lehetővé. Az első részben fölbukkanó kalendárium, manifesztum, tavaszi Marseillaise, ritmus, hősi eposz az írásbeliség köréből valók, a forradalom, a tüntetések, más részről a manifesztum és a tavaszi Marseillaise a történelméből, a tavaszit jelző színszimbolika egyetemesebb jelölésmódra enged következtetni, s az első részt összegző végső bekezdés "szemiotikája" egészen közvetlenül részletet egy szövegtanból kinövő/kinöveszthető univerzális szövegszerűség formálódásában. A színek, (írás)jelek alapozta világszerűség a Jákob-József történet "plagizál"-ásával az elbeszélés kétosztatúságát segít kibontakoztatni, az álomszerűnek tételezése az elbeszélendő történet körét, előadásának jellegét szavatolja. Hogy a Tavasz harmadik részében, kissé váratlanul, ám egyelőre még csak nem is sejtetn, fölbukkanjon Rudolf, aki eleinte pusztán egy bélyeggyűjtemény tulajdonosa, nevének kisugárzása a történetegészre majd a hatodik rész elolvasásakor lesz igazán érzékelhető. Eladdig a csendes célzás birodalmakra, masírozó országokra, zászlóaljakra és ezredekre, a Rudolf mellett betölthető "szármegéd"-i posztra figyelmeztet a környezetnek a képletesbe való átváltozásának esélyeire. Ám a hatodik részben a történet idejének megnevezésével Rudolf jelentőségére derül fény, a név a lényegi, a történet esetlegességéből az univerzáléig emelkedő Történet megszületéséhez járul hozzá: "Mit jelent számodra, nyájas olvasó, egy postabélyeg? Mit I. Ferenc József arcéle, a babérkoszorúval felkoszorúzott tar fő? (...) A világot akkoriban mindenfelől I. Ferenc József vigyázta..."

Az idő itt is két vágányon halad, a bélyeggyűjtemény világot rejt, roppant földrajzi teret, nem ismert, feltárulni törekvő történetet, amelynek emléke, amelynek földidézése a történelem mögött létező történelem, a hivatalos eseményeken áttetsző események lejegyzésével ad világértelmezést, ugyanakkor a konkrét időnek, I. Ferenc József uralkodása végső éveinek rögzítése a gyermekkori történetek, képzelgések, a "magán mitológia" (újra)elmondását ígéri. Egyfelől a konkrét idő, I. Ferenc József személyisége, az általa létrehozott világrend "biztosítéka az átléphetetlen határoknak", másfelől a bélyeggyűjtemény a jelképességbe nő, a létezés sok módjára rádöbbenés idejévé avatja a rögzült periódust; amely egyben "káprázatos relativizmus", "kopernikuszi tett", "kategóriák és fogalmak (...) cseppfolyóssága". A fejezetzáró mondat csattanós formában tesz hitet a téridős viszonyok sokszerűsége, ezen keresztül az elbeszélés "többvágányúsága" mellett: "Való hát a lélek korai sejtése, amely, dacára a nyilvánvalónak, a végsőig kitartott amellelt, hogy rengeteg a világ!"

Egyelőre adós maradtam annak megválaszolásával: miért lehet a magyar olvasó számára különösen érdekes a Tavasz; önmagában a Rudolf trónörökösre emlékeztető névhasználat, a Monarchiát megidéző sorok aligha kínálnak megnyugtató választ. Inkább arról volna érdemes gondolkodni: miképpen bukkann elő a gyermekkor mélyéről egy immár véglegesen múlttá lett birodalom-képzet; miféle összetevőkből kerekedik ki a későbbi lengyel Galícia-irodalomban hol szeretetteljesen komikusra (át)színezett, hol ironikusan nosztalgikus I. Ferenc József-portré; a nyárspolgáriságnak és fenségességnek milyen keverékét látatja velünk Bruno Schulz élénk képzelőerővel megáldott narrátora, mikor az Osztrák-Magyar Monarchiát jelöli meg a Tavasz történeteinek térídejeként. Ez az a jelenség sűrűsödő, szinte fogalmi érvényességgel bíró történés-értelmezés, amely egy Magyarországot (és a magyar kultúrát is) magában foglaló Monarchia-szöveget, illetőleg annak egy változatát gondolatja el, teszi szemléletessé, megszemléltethetővé: olyan szöveg szerveződik, amely a Monarchia hétköznapi kultúrájára hivatkozik, amelynek mitologizálódását az antikok történelmével való párhuzamosítás segíti, és amelyben a tárgyi világ realitása az emlékek "logikája" révén az értelmezés szabadító eszközeit veszi igénybe, hogy túllépjen az egyszerűsége, a véletlenszerűn, s az egyetemes felé közelítsen. "Mi is a tavaszi alkony" – kérdi az elbeszélő. A körülírás helyett újabb kérdés következik, majd a felelet lehetetlenségére döbbenünk rá: hiszen ebben a Monarchia-szövegben hangsúlyok és lemérhetetlen árnyalatok vál(hat)nak lényegessé. A szavak nem értelmi erejüket fitogtatják, inkább a bennük rejlő lehetőséget, egy ősnyelvhez tartozás emlékeztet, az általuk megnyilatkozó, tárgylétüket szellemiséggé nevelő létre ébredést tudatosítják, visszaemlékeztet az eredetre, a kezdetre, eljutván a szótörténet forrásához. "Valóban a dolgok lényegéig jutottunk, ahonnan nem vezet tovább? Szavaink határához érkeztünk, itt már lázasan motyognak, hallucinálnak, beszámíthatatlanok. Ám csupán gyepűiken túl kezdődik mindaz, ami e tavaszt mérhetetlenné és kimondhatatlanná teszi. Az alkony misztériuma. Csak hová mágiánk ereje nem ér el, a szavakon túl morajlik e sötét, roppant hatalom. A szó itt elemeire bomlik, széthull, visszatér etimológiájához, visszaszáll a mélybe, sötét gyökereihez." A történet tovább bonyolódását fontos mondat szakítja meg a XXXIII. fejezet élén (s ha nagyon sok helyem lenne, a történetfűzérben kimutatható számszimbólumokról is értekeznek, így inkább megmaradok ennél a számnál, amely részint utalás lehet Dantéra, nagy műve egyes részei énekeinek számára, a szent szám megkettőződése viszont a megismételhetetlent, az érinthetetlent fokozhatja le; ennek ellentettjeként krisztusnak minősíthető: 33 éves korában feszítették meg, támadt föl, így a szent szám megduplázódása a numen adest jelzésével is bír). Mindennek tudatában írom le a XXXIII. fejezet első mondatát: "Eddig a kanonikus történet". A történet "mitológiává" kanonizálódhat, de értelmezhető, miként a következő mondatban áll, egyszerűen "hivatalos" történetként. Mindenképpen ambivalens a lehetséges jelentés, az emlékekből formálódó, a tárgyi világot integráló "história" aligha számol az elbeszélés töredezettségével, inkább maga idézi elő azokat az "üres helyek"-et, "melyekben hamar megtelepszik a tavasz". Az "üres helyek"-re vezet vissza a kutatás, másképpen szólva a meghatározhatatlanság/meghatározatlanság modern elvére mindazokat a kísérleteket, amelyek a fantasztikum és a valóság közé helyezett elbeszélést, annak tematikáját és e tematikából következő, illetőleg azt szinte meghatározó előadásmódot jellemzik. Schulz

különmű minőségeket von össze, narrációs elemek, retorikai "egységek" jelképpé válni készülő jelölésekkel párosodnak, alkotnak mondatot, fogalmi tényezők személyesednek meg, környezeti világ kap emberi vonásokat, és lesz a kanonikus történetből, melyből hiányozni látszik "az igazság", a kanonikus történetek alatt/mögött meghúzódó nem-hivatalos történet. "Hol is bújhatna meg a kiátkozott igazság, hol is lelhetne menedékre máshol, mint ott, ahol senki sem keresi – a vásári kalendáriumokban és koméniusokban, a koldusok és kéregetők énekeskönyveiben, amelyek egyenes ágú leszármazottjai a bélyegalbumnak?"

A bélyegalbum (majd a panoptikum) létre ebredése, a figurák kilépése körülhatároltságukból, történeté szerveződésük egyben kanonikus és nem kanonikus szövegek összecsapását eredményezi, a hivatalos (tudat által ellenőrzött) és a nem hivatalos (ha úgy tetszik, a "népi nevetéskultúrában" otthonos) szemlélet ütközik meg egymással, tárja föl a kanonizált világértelmezés által a háttérbe szorított kalendáriumi, fél-népi/népi tudat szövegezte igazság szubverzivitását, amellyel kétségbe igyekszik vonni a történet hivatalos változatát. Ugyanakkor visszavonhatatlanul végére ér a gyermekkori József-álom periódusa, "eltávolodtam e korai álomtól", mégis: "ez az elévült álom menti meg az életemet". Az elbeszélő kezére bilincs kerül, a bebörtönözöttség, a meghatározottság, a kijelöltség lesz immár örökre osztályrésze, a József-álom, a bélyegalbum, a panoptikum múltta, emlékké válik, a Monarchia-szöveg részévé, állandó hivatkozási lehetőségé. S amikor az utolsó pont befejezettnek minősíti a Tavaszcímű elbeszélést, látszólag véglegesnek nyilvánítja a novella szövegét, szerzői távolságtartással jelzi a búcsút a "zseniális korszak"-tól, az álomszerűtől, addigra a kanonizált történet megnevezés immár a Tavaszra is ráillik, Bruno Schulz elbeszéléskötetében kijelöli helyét, amely lehetővé teszi paratextualitásának fölfedését. Ugyanakkor éppen azáltal, hogy az elbeszélő maga figyelmeztet értelmezési zavaraira, az elbeszélés üres helyeire, az emlékezés logikájának időnkénti botlásaira, hű marad a Monarchia-szöveg sokrétegűségének, groteszkbe hajló vonásainak tételéhez, szecessziós, újromantikus nyelvi játékok segítségével a szöveglabirintusban bolyongó elbeszélő figurájához, akinek keresése a kanonizált szövegtől indul a nem kanonizált, az aligha kanonizálható felé. Itt, ezen a ponton gondolható el az a szélesebb kontextus, amelybe a trieszti Claudio Magris helyezte Schulzot, az általa, valamint az olasz Italo Svevo, a "jugoszláv" Miroslav Krleža és Ivo Andrić (s tegyük hozzá: a mi Krúdy Gyulánk) által teremtett Monarchia-koiné világába.

Ennek a koinének egyik legfontosabb jellemzője a világnak oly jellegű megosztottsága, amelynek fölismerése az autobiográfiát a világszerűség rangjára emelve a korszakküszöbhez érést tudatosítja. A "régí" és az "új", a meghitt és a "modern" kereszteződési pontján kezdenek átrendeződni a viszonyok, ennek következtében nemcsak a külső, hanem a benső világtér is nem egyszer kaotikusnak tetszik, s bár mindenekelőtt Italo Svevo és a trieszti kör írásaiba tör be a pszichoanalízisnek Freud megalapozta és leírta, személyiséget leírni/meghatározni törekvő módszere, az álomszerű, az akaratlan emlékezés, felidéződés, a gyermekkori időbe és térbe visszagondolás szembesül a külső realitással, amely éppen ezáltal tűnik szétésozónak, esetlegesnek, kevésbé értékesnek, talminak. A Monarchia-koiné téri egységének a kisvárost nevezhetjük meg, illetőleg a gyermekkor városrészét, városnegyedét, szótárul pedig a megnevezett szerzők műveit, vizuális emlékei közé sorolhatók a vasútállomások, az egykori városfalak közé szorult, részben lebontott sikátorok, zegzugos átjáróházak, vidéki udvarházakat idéző épületek, sárgára festett vasútállomások étermei (a "restik"), általában a kopottabb, ám ezüsttűkrös kávéházak. E világ személyiségei többnyire a múltat képviselik, mintegy kiesni látszanak az időből, amely maga is málni kezd, összezavarodik, a periódusok egymásra/egymásba épülnek. A személyesség inkább az egyes szám első személyben válik egészen nyilvánvalóvá, az autobiográfia azonban áttetsző leple az autotematikának, az önéletrajz pusztán látványos kifejeződése annak a tárgyi és szellemi környezetnek, amelynek Történeté válását jegyzi le a szerző, aki mind nyelvében, mind személyiségében mintegy megszólaltatja az egymással szembeesülő világokat. Babits Mihály szavával szólva: "Életem egy kis vidéki városban kezdődött, a múlt század nyolcvanas éveinek elején: olyan ez, mintha regényben olvasnám". Felidézve, milyen szerepet játszik Schulz életében és novelláiban a könyv meg az írás/írás, ismét Babitscsal erősítem meg a lengyel író ideérthető passzusait: "Nem kell hinni, hogy aki könyvekbe menekül, okvetlen az élet elől akar szökni. Sokszor inkább tágitani akarja életét, több életre szomjas, mint amennyit kora s végzete kiosztott." Innen következtethető az írói törekvés az önsokszorosításra, amely érzékelhető akkor, ha a szerző szétosztja önmagát szereplői között, de érzékelhető akkor is, ha – miként Schulz – több vágányon futtatja mesélését. Babits Mihály egy mondatát ezért írom ide: "mindannyian többek vagyunk, mint amik vagyunk, s minden íróban sok más író él azon az egyen kívül, akit az élet és körülmények kialakulni engedtek."

Mindez azért kerülhetett szóba, mivel Schulz – mint láttuk – önéletrajzi regényként minősítette a talán inkább novellaciklusként besorolható kötetét, és a kutatás jó része Schulz véleményét fogadta el. A novellaciklus-regény esetleges vitájában pro és contra érvek mindkét részről fölemlergetők. Aligha beszélhetünk egységes, összefogott történelemsorról, inkább az írói időfelfogásnak jórészt megfelelő időingadozásokról, az ismétlődések szabályokat felrúgó "csapongás"-ról, a közelinek és távolinak érték- és jelentőségvesztéséről. Ugyanakkor a vissza-visszatérő szereplők mégis valamiféle egység-képzetet tudatosítanak, némi állandóságot kölcsönöznek az önálló (al)címmel rendelkező történeteknek. Igaz ugyan az, hogy egy viszonylag egységes kozmogóniába illeszkednek bele a mesélés "mozaik"-jai, azaz a történetek, amelyek valóban egyetlen történet, azaz egyetlen, több helyről összetevődő mitológia különféle részletei, ennél fogva egy földterítendő utalásrendszer segítségével akár közvetlenül is egymásra vonatkoztathatók. Ugyanakkor nem egyszer folytatásai egymásnak, hiszen az evilági kronológia csak a frazeológia szintjén érvényesül, például az évszakjelölések révén. Ezzel szemben az évszakok jelképesen értendők, teremtő természetként funkcionálnak, a köznapi mellett szimbolikus-mitikus jelentéssel is rendelkeznek. Schulz egyébként az általa tolmácsoló Kafka-kötet utószavában szól minden idők és nép misztikájának közös örökségéről, amely szerint (gondolom tovább) az önéletrajzot autotematikusan fogja föl, így a szellemi tapasztalat, a művek alkotásáé is, viszonyrendszerben kaphatja csak meg adekvátan tetsző megnevezését. Ide utal a kabbalista hagyomány, amelyből az olvasható ki, hogy a Szent Könyv, a Tóra minden olvasójához saját arcával fordul, lényegében a hagyományolvasó szerepét és felelősségét növeszti mítoszi méretűvé, úgynevezett önéletrajzába applikálódik az előszövegek földolgozása révén a világtörténet. Ennek következtében az én-megsokszorozódás archetipusok formálódásához járul hozzá: Schulznál a Jákob-József-, valamint a századfordulósan modern, kaffkai-expresszionista apa-fiú-történet helyeződik a Könyvek Könyve távlatába. Így mindegyik Schulz-elbeszélés a Könyvek Könyve egy fejezeteként (is) olvasható/olvasandó; akár mitológiai olvasókönyvként is, amelyben az Apa-hérosz demiurgikus vonásait a többi szereplő félreolvassa, félreérti, de legalábbis nem ismeri föl. Az Apa szakrális cselekedetei, létének szakralitása az őt félreértők, részint a róla emlékező(k) szemében torzulnak el, válnak alantassá, a fenséges paródiájává. Ám beépülnek a gyermekkorba, amely – és erről Schulz maga írt egy levelében – az emberi teljesség periódusa, azé a csodák természetes megjelenésének időszakáé, amelyben a Könyvek Könyve regulái, hitai érvényesülhetnek. Az ide történő (vissza)sóvárgás nem pusztán a Monarchia-szöveg fölledéséért teszi lehetővé, hanem a Könyvek Könyve könyvvé (újra)írását is, ekképpen a szöveg születésének rejtélyeiről lebbenti el a fátylat. Hogy e könyv összeállítása szintén demiurgikus cselekedet, erre (ön)ironikus utalások történnek; a szerzőség nem heroizálódik, hiszen "eredetisége", "teremtő" volta legalábbis kétséges, illetőleg ami fontossá válhat: az beagyazódása a szöveg-univerzumba. Ezen a ponton megint fölvetődhet az autobiografizmus, amelynek ezúttal nem Paul de Mantól származó meghatározását közvetíteném, így nem a maszkalanítás vagy/és a prosopopoeia dilemmáiként utalnék rá. Inkább Kosztolányi Dezsőre hivatkoznék, aki a terjedelmesebb prózai epikába sorolhatóság felől tekintett erre a nagyon kérdéses műfajra:

„Minden regény megfordított önéletrajz, az író önéletrajzának eltorzított, toldott, megfejtelt, álom által átnézett, tetemesen bővített és javított kiadása, de mégis önéletrajza, mert az álomban akár másokról, akár magunkról álmodunk, mindig csak rólvunk van szó.”

Ilyen módon önéletrajzi és prózai epika szintén két vágányon találkozhat, egyfelől akkor, ha minden prózai epikai alkotást önéletrajzként olvasunk, másfelől akkor, ha az „önéletrajzot” a megszemélyesítés/megszemélyesedés, illetőleg a személy(iség)től elvonatkoztatás ütközőpontjára helyezzük. S bár az egyes szám első személyű előadás akár eligazító is lehet, valójában a magánmitológia létesülése (és ennek Schulznál számottévő a szerepe) inkább mutatkozik orientáló tényezőnek. Ez összefügg a szentség felismerése és tévesztése között lebegő értelmezési cselekvések artikulálódásával, de összefügg a mitológémák be/elfogadásának változataival is. Míg az Apa „ornitológiai”-nak minősített szenvedélye a család szemében előbb megtúrt, majd elítélt magatartási formában fejlődik a bibliai/mitológiai történetek újra-elbeszéléséig, addig a család előtt rejtve marad a madaraknak „prédikáló” Szent Ferenc – a Monarchia világában parodisztikusnak tetsző – gesztusaihoz hasonló jelenség földidézésének szakralitásban hajló jelentősége. Az Apám tűzoltó lesz részint rájátszásként látható, amelynek révén a Kastély tűzoltó-epizódjának továbbgondolása világlik elő, részint azonban a „mulatságok és népünnepélyek” antik történelmi eseményeket játszó szereplőivé süllyesztett aktánsairól tetszik ki, hogy a „tűz fia”, a „szalamandra nemzetség”-be tartoznak, rajtuk keresztül az ezoterikus hagyományt igyekeznek az Apa föléleszteni. „Az idő szabálytalanul folyt, különös csomókat, rövidítéseket alkotva a maga folyásában” – helyeződik el a mesélés az emlékezés, a család tényekhez tapadása és a kiismerhetetlen, a szabályos kronológiába nem illő események egymásba bonyolódó labirintusában.

„Jelenlegi fogalma szerint az önéletrajzi emlékezés azonosulást feltételez” – állítja dialogikus értekezésében Jacques Derrida. Sietve teszi hozzá: „Éppen hogy nem azonosságot. Egy azonosság soha nem adott, kapott vagy megszerzett, nem, egyedül csak az azonosulás végeérhetetlen, meghatározhatatlanul agyrémszerű folyamata tart. Bármilyen legyen visszatérésünk története önmagunkhoz vagy hozzá (chez soi), az otthon (chez soi) „kunyhójába” [case] (a chez a casa), bármiféle odüsszeia vagy Bildungsroman legyen is ez, bármiképpen szövődjék is az ön, az autosz, az ipse megalkotásának meséje, mindig úgy képzeljük, hogy aki ír, annak már tudnia kell én-t mondani.”

Derridától idéztem, aki a francia nyelvterület pereméről érkezett a francia nyelvbe, három kultúra egymás mellett elhaladó nyelviségéből a francia bölcséleti múltra reagáló, onnan kinövő, hangsúlyosan én-t mondó, (elő)hívó, tematizáló, szétolvasó jellegű kultúrába. Derrida „nyelv-regénye”, nyelve létesülésének regénye valójában „annak megmutatása” (lett), hogy mi volt „ennek az önmegmutatásnak az akadály”, miképpen lett/lehetett személyes nyelvregénye az „én” rádöbbenése (nemcsak) nyelvi behatároltságára. Talán nem túlságosan erőszakolt fordulat innen ismét Bruno Schulzhoz visszatérni. Ahonnan ő a lengyel irodalomba (és képzőművészetbe) érkezett, nem kevésbé nyelvek-kultúrák-világlátások-hagyományok hol párhuzamosan futó, hol egymást érintő, hol egymástól messze távolodó „hármast”-ja. Schulz számára a nyelvi törvényszerű lengyel írók, a groteszk szemlélet reprezentánsai kínálhatták föl a nyelvi beilleszkedés újszerű kódexét, tették lehetővé, hogy a rajzaiban is érzékelhető chagalli látás a lengyel nyelv egy 1930-as évekbeli változata révén indíthatja meg a maga befogadástörténetét, és ezzel az irodalmi gondolkodás téridős szemléletét új fölismerésekhez juttassa. „Szinkretista” mítoszértelmezése mindenekelőtt külső vonásaiban rokon a vele egy időben bibliai tárgyú tetralógiáján munkálkodó Thomas Mannéval, legalább olyan mértékben, ha nem bensőségesebben, értelmezi át a maga számára Kafka „mitologizmus”-át. S ha mai nézőpontunkból elsősorban az önnön írására reagáló, a nyelviségében élő „én”-t tematizáló író jelentősége hangsúlyozódik, ebben erőteljes része van annak, hogy Schulz az „önéletrajzi regény” vagy a „novellaciklus” fogalmi körét, megkülönböztető sajátosságait előbb szétrombolta, majd újraépítette. Cikkeinél, leveleinél, íróársai műveire történő, mindig megfontolást érdemlő reagálásainál talán beszédesebb, jellemzőbb az a záró bekezdés, amelyet (Edzio című története végén) nem pusztán az álomba merülő, ott kiteljesedő vagy ott igazi önmagukhoz eljutó emberekről gondol el, hanem leírását, szemléjét történet által szerveződő világ-, tehát műértelmezéssé emeli. Schulz labirintusos házai mintegy Kafka zezugos kastélyának, illetőleg előszövegűl tétélezett comeniusi Fortuna-kastélynak, egy világszínpad-változatnak XX. század közepi megfelelői, amelyekben ott őrződik az Osztrák-Magyar Monarchia Galiciájának emléke. Ez az emlék tör át a feledésen, válik Schulz mesélése nyomán olyan szöveggé, amely egy legendaként született, újraírt világ sokszerűségét örökíti tovább. Elsősorban azért, hogy a Monarchia-szövegben föltárja az emberiség kollektív emlékezetét, azt a mítoszt, amely olykor deformáltan ugyan, mégis tartalmazza az ősi és mindig megújuló alaptörténetet a történetek létrejöttéről: a szent és a profán kölcsönös viszonyairól, a Paradicsom elvesztéséről, tévedésről és tévelygésről. De a szüntelen keresésről is, mindenekelőtt a tűnő idő nyomába eredő elbeszélőről, aki a valaha látott, ám töredékessé silányodott Könyvek Könyve képeinek rejtélyeit szeretné megfejteni.

„Az egész voltaképp nem más, mint egyetlen nagy, énekekből, fejezetekből és rapszodiákból álló, a ház alvó lakóira osztott történet. Amikor az egyik abba hagyja és elhallgat, másvalaki folytatja helyette, és így vándorol ez az elbeszélés ide-oda, nagyívű epikai fordulatokkal, miközben az emberek ott hevernek a ház szobáiban tehetetlenül, mint valami nagy, süket mákgubó rekeszeibe zárt mákszemek, és e lélegzetvételből növekednek tovább, a hajnal felé.”

Lehetséges, hogy e néhány mondat a tragikus véget ért Schulz pálya- és életrajzára is vonatkoztatható?

Felhasznált irodalom

Babits Mihály:

Keresztülkasul az életemen. Budapest (1939.)

Blonski, Jan:

Wiat jako ksiega i komentarz. In: Jerzy Jarzebski, 68-84.

Bogdal, Klaus Michael (hg.):

Neue Literaturtheorien in Praxis. Textanalysen von Kafkas Vor dem Gesetz. Opladen 1993.

Brodzka Anna et alia:

Slownik literatury polskiej XX. wieku. Wroclaw-Warszawa-Kraków 1993.

Derrida, Jacques:

A másik egynyelvűsége avagy az eredetpoézis. Ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán. Pécs 1997.

Frye, Northrop:

Kettős tükör. A Biblia és az irodalom. Ford. Pásztor Péter. Budapest 1996.

Jarzebski, Jerzy (szerk. és bev.):

Czytanie Schulza, materialy miedzynarodowej sesji naukowej – Bruno Schulz – w stulecia urodzin i w piedzieaiolecie smierci (...)

Kraków 1994.

Kosztolányi Dezső:

Nyelv és lélek. Budapest 1971.

Kuncewicz, Piotr:

- Agonia i nadzieja. Literatura polska od 1918. Tom I. Warszawa 1991. 176-180.
- Meletyinszkij, Leleazar:
A mítosz poétikája. Ford. Kovács Zoltán Budapest 1985.
- Milosz, Czesław:
The History of Polish Literature. London-Toronto 1969.
- Pazi, Margarita:
Bruno Schulz – Ähnlichkeit mit Kafka? In: Fridrun Rinner – Klaus Zerinschek, 95-104.
- Rinner, Fridrun-Zerinschek, Klaus (Hg.):
Galizien als gemeinsame Literaturlandschaft. Innsbruck 1988.
- Pór Péter:
Az átváltozott Piéta: Rilke és Pilinszky. Alföld 1998. 12:82-89.
- Schmeling, Manfred:
"Dein Zeug zählt zu den Klassikern". Kafkas Geltung und literarische Wirkung als Klassiker der Moderne? In: Klassiker-Renaissance. Modelle der Gegenwartsliteratur. Hg: Martin Brunkhorst, Gerhard Rohmann, Konrad Schwell. Tübingen 1991.
- Schulz, Bruno:
Fahajas boltok. Összegyűjtött elbeszélések. Ford. Galambos Csaba, Kerényi Grácia, Körner Gábor, Körtvélyessy Klára, Reiman Judit. Utószó: Reiman Judit. Pécs 1998.
- Skwarek, Irena:
Dlaczego autobiografizm? Powiesci autobiograficzne dwudziestolecia miedzywojennego. Katowice 1986.
- Stala, Krzysztof:
Architektura Schulzowskiej wyobrazni. In: Jerzy Jarzebski, 188-219.
- Wiley, David:
Divinity and Denial in Franz Kafka The Metamorphosis and the Complete Fiction of Bruno Schulz. Canadian-American Slavic Studies 31, 1977, 171-176.
- Woldan, Alois:
"Krieg und Frieden" – zum Galizienbild bei Andrzej Stojowski (anhand der Romane Podróż do Nieczajny und Chopiec na kucu). In: Fridrun Rinner-Klaus Zerinschek, 153-160.
- Ugyanó:
Der Österreich-Mythos in der polnischen Literatur. Wien-Köln-Weimar 1996.

* Radnóti Miklós ford.

Valastyán Tamás

Talán száz, talán ezer éjszaka

A találkozás mint az idő és az emlékezés kontúrja
Bálint Péter *Búvópatak* című regényében

Peter Bruegel *Flamand közmondások* című festményén mintegy százhusz flamand – vagy annak hitt – szólásmondást ábrázol zseniális megjelenítő-egyenítő erővel s tömörséggel, bár kissé zsúfolt kompozícióban. A mozgalmas, színkavalkádban lüktető tablón szinte a szemünk láttára elevenedik meg a XVI. századi Németalföld mindennapi élete, vagy inkább fogalmazzunk így: életteljessége, hiszen a képre tekintve ugyanúgy megjelennek a néző előtt az élet ügyes-bajos dolgait érintő intések (“Disznók futkosnak a gabonában” Minden tönkremegy), mint a népi bölcsességbe felszívódott élettapasztalatról árulkodó mondások (“Ki tudja, miért járnak a libák mezítláb?” Nem kell törődnünk azzal, ami nem a mi dolgunk), vagy filozofikus mélységű belátások (“Meg kell görnyedni annak, aki a világban jár” Az élet kompromisszumokkal jár). Amiért a nagy flamand festő perspektívájából s tekintetével, no meg ecsetvonásait segítségül hívva próbálok közeledni Bálint Péter új regényéhez – túl azon, hogy Bruegel szerzőnk egyik kedvenc, a regényben többször is hivatkozott festője –, az nem más, mint hogy Bruegel festményén, akárcsak a *Búvópatak* lapjain, a létezés egységbe foglalt sokszínűségének, sokféleségének, a valamelyest mégiscsak mértéket talált széttagoltságnak s szerteszóródásnak, a megszelídített végtelenségnek láthatjuk szép példáját.

Bruegel optikája s perspektívája mellett Marcel Proust nyelvi ereje s írói fantáziájának finomsága lehet segítségünkre, ha a létezés határtalan gazdagságának Bálint Péter számára is releváns *kifejezhetőségére*, megjeleníthetőségére szeretnénk rámutatni. Proust hatalmas regényfolyamának Bálint már több tanulmányt, esszét szentelt, a francia író iránti szimpátiáját és rajongását eddigi két regényében az időhöz s az emlékezéshez fűződő különös vonzódása, mondatfűzésének zenei lendülete, ráérősen hömpölygő mondatgörgetegei is jelzik. A sokrétű vonzódásnak most csupán egyik momentumát emelném ki. A regényírásról szóló széljegyzeteiben a *Búvópatak* írója többször is idézi Proustot, egy helyütt például a martonville-i templomtornyok kapcsán írottakat: “Csakhamar a vonalaik és napfényes felületük kéreg módjára hasadtak széjjel, valami felderengett bennük abból, amit eddig elrejtettek, olyan gondolatom támadt, amelyet egy perccel előbb még nem ismertem, s amely kezdett szavakká rendezkedni a fejemben, s az az örööm, melyet az imént a tornyok látványa okozott, ezáltal annyira megnövekedett, hogy mintha csak megrészegedtem volna, nem is tudtam másra gondolni.”¹ E sűrű szövésű s gazdag motívumkincsű textusban ezúttal pusztán Proustnak azon törekvésére és szándékára szeretnék utalni, hogy a látványt gondolattá formálja, szavakká rendezze, ráadásul az előlötti “magnövekedett” örömezetét is ugyanezen nyelvi terepmondomon belül fejezze ki. A lét egyszerre sokféleképpen megmutatkozó fenoménjeinek éppen sokrétűségükben, sokoldalúan megnyilvánuló voltukban történő megragadása, nyelvbe terelése, egy mondat határai közé illesztése, egy szóba rendezése Bálint Péterre is jellemző, sőt írásmódjának ez talán a leginkább egyenítő vonása. Említett széljegyzeteiben írói érzékenységének e tulajdonságára többször is visszatér: “Néha irigylem azokat az írókat, akik tömondatokban írnak és ‘egyszerűen’ tudnak gondolkodni, nálam semmi sem egyszerű, semmi sem egyértelmű, mert nincs bátorságom azt mondani, hogy ez a dolog *ilyen*, mert amikor leírom, akkor hirtelen úgy vélem, még *olyan is*, vagy *olyan is lehetne*, s végül annyira elbizonytalanodom, hogy csak a tehetetlenség és a fáradtság okán hagyom leírásomat olyannak, amilyenre sikeredett.” Vagy egy másik helyen például a következőképpen: “Az Én és a regényíró (...) *a van és a lehet, az így is lehet*, de bármely pillanatban *másként is elképzelhető* között helyezkedik el.”² A *Búvópatakban* egy helyütt pedig ezt olvashatjuk: “csak hát az igazság sohasem ez vagy az, hanem ez is, meg az is, együtt és egyszerre” (182.)³.

A bruegeli látomáson és a prousti nyelvi teremtőerőn kívül Bálintnak a világ, a létezés egészére irányuló teljességigényű ábrázolásvágyát egy zenei példával is adekvát módon árnyalhatjuk. Bach fűga-kompozíciójáról van szó: a fenségesen hömpölygő hangáradásban mindig vissza-visszatér egy-egy motívum vagy motívum-változat, mely biztosítja e zenei sodrásban az egységet. Bálint mondatainak zenéjében, fűgaáradásában is mindig vannak ismétlődő motívumok – első regényének címébe is beemelte a fűga képét –, olykor csupán egy valamikori élmény emléke, máskor valamely íz, illat, megint máskor az egyik szereplő vagy a narrátor gondolkodását felzaklató filozófiai idea vagy teológiai, eszkatológiai érv, melyek mértékül szolgálnak a folyton alakját s formáját változtató mondatnak, regényfolyamnak. A *Búvópatakban* a képi, nyelvi s zenei elemek egymásra hatása, egymást felerősítése s kiegészítése, a látomás, a nyelvi teremtőerő és a dallamív finom összjátéka teremti meg az európai regény klasszikus hagyományait (főként a franciát) különösen tiszteletben tartó narrációt.

Az író több helyütt is – vele készült interjúkban, a regényírásról szóló széljegyzeteiben, esszéiben, tanulmányaiban – hivatkozott Isidorusra, a sevillai érsekre, aki szerint a regény nem más, mint egy *profusa* vállalkozás, melyben a “beszéd menete terjengősen árad és csapong, mivel nem szabtak neki eleve határt”⁴. S valóban, az eddigi két regényt, a ‘90-es *Örvény és Fűgát*, valamint a mostani, ‘98-as *Búvópatakot* hiába is próbálnánk bármilyen címkével ellátni, meghatározásunk és behatárolásunk eleve célt tévesztene, hiszen a szerző műveit ugyanúgy lehet önéletrajzi indítatású énregényként olvasni, mint fejlődés- vagy naplóregényként, egyként lehet történelmi regénynek és “áltörténelmi” fiktív kompozíciónak tekinteni, de a vallomásirodalomhoz is ugyanolyan közel áll, mint az emlékezetet középpontba állító emlékiratokhoz, időkezelése miatt az időfelbontásos regényeszménnyel rokonítható, a rengeteg, hosszú-hosszú oldalakon át tartó különböző lételméleti, metafizikai, teológiai problémákat tárgyaló vagy éppen Bosch, Bruegel, Van Gogh festői látomásait elemző s a regény textusába szövődő esszébetétek okán viszont inkább esszéregényről beszélhetnénk, továbbá Szentkuthy breviárium-vállalkozása éppoly közel van Bálint eddigi műveinek “merítéséhez”, mint mondjuk André Gide celebrális, moralista hajlandóságú prózája vagy Montaigne kísérletező kedve. Láthatjuk, mennyi minden, milyen különböző motivációjú s eredőjű dolog, érzékenység, tudás- és ismeretforma rejtezik a *Búvópatakban*, s meglehet akkor járunk a legközelebb az igazsághoz e regény műfaji s prózapoétikai identifikálását illetően, ha mindezen ismertetőjegyeket a mű – hogy ismét szerzőnk egyik kedves és általa gyakran alkalmazott metaforikájával éljek – *próteuszi* alakváltozatainak tekintjük: a regény attól függően, hogyan közeledünk hozzá, mutatkozik meg előttünk, hasonlatosan a görög mítoszvilágból ismert “tengeri öreghez”, Próteuszhoz, aki Menelaos erőszakos cselvetése elől próbált megmenekülni akként, hogy különböző alakokat öltött magára, sőt még vízzé és tűzzé is átváltozott, persze hiába.

Nem könnyű hát a kritikus dolga – legyen a választott tárgyához való közeledés akár bíráló szándékú vagy netán affirmatív jellegű –, ha el szeretne igazodni Bálint regényes labirintusában. Ehhez az eligazodáshoz egyrészt természetesen nem kevés türelemre van

szükség – türelemre, amelyről Maurice Blanchot Orpheusz5 kapcsán azt írja, hogy “a türelem az a fortély, amely igyekszik úrrá lenni az idő hiányán, miközben belőle egy másik időt, másképpen mért időt csinál”6, vagyis a művel való érintkezésünk során teljesen át kell formálni az időt, fortélyosan finomítani szükséges időérzékünket, hogy végtelen várakozással, csenddel és tartózkodással ki tudjuk tölteni az idő hiányát –, másrészt arra a szenvedélyességre, amiről megint csak a *Széljegyzetek...*-ben éppen Blanchot örvén töpreng írónk: “a kritikus is csak egyfajta *szenvedélyes olvasó*, aki valamiféle belső készítés okán, az olvasás közben szerzett élmények felfejtése és összegzése érdekében ragad tollat, és saját érték- és ízlésszempontjai szerint, a művel – vagy éppen az íróval – folytatott párbeszédén keresztül mutatja meg, *miként* olvasta és milyen optikából értelmezte a művet”7. A *fortélyos* és *szenvedélyes olvasás* mellett e regényes labirintusban persze legfőképp az könnyíti meg az eligazodást, ha kitüntetetten figyelünk valamely motívumra, azaz ha a *Bűvópatak* bonyolult szövésű szötteéséből kihúzzunk egy szálat, amelynek segítségével talán képesek leszünk az egész textust megrezgetetni, szólásra bírni, s melynek mentén sok mindent érinthetünk Bálint művének gazdagságából, visszadobva a labdát mindamellett ezáltal az írónak, aki remélhetőleg némiképp igaztalan és sarkító ítéletét – mely szerint “egyetlen kritikusban sincs annyi érzékenység és sokféle elemzési szempontra való nyitottság, mint amennyit egy író elvárna műve elemzőjétől”8 – legalábbis árnyalni fogja. Nos az a motívumszál, amelyre ezúttal fel szeretném fűzni értelmezésemet, a *találkozás* pillanata és eseménye lesz. A találkozás – olykor revelatív, máskor természetes jellegével – át- és áthatja a *Bűvópatak* rétegzett regényszűzséjét, személyek közötti vonatkozásban éppúgy, mint a műalkotásokkal való, a művet és befogadót, róla morfondírozót egyaránt átalakító szembesülés tekintetében, legfőképp azonban a regény két *virtuális főszereplője*, az idő és az emlékezés szempontjából betöltött funkciója révén: a találkozás az idő és az emlékezés *kontúrjaként* mintha artikulálhatóvá tenné e két csöppet sem diszkurzív vagy inkább fogalmazunk finomabban, nem éppen diszkurzivitásukról elhíresült fenomént. A találkozás pillanatában és eseményében mintegy összesűrűsödik s megszelídül az idő, és megragadhatóvá válik, kirajzolódik a formája (az idő alakzatának s fenoménjának ezen megragadhatóvá tétele, *elsajátítása* hasonlatos ahhoz a processushoz, aminek eredményeképpen Proust híres művében az időről mint “magáévá tett idő”-ről beszél: “ez a délelőtt, amely éppen ma egyszerre adott fogalmat művemről, és keltett félelmet bennem, hogy majd képtelen leszek megvalósítani, legfőképp alighanem azt a formát fogja kirajzolni, amelyet hajdan a combray-i templomban éreztem meg előre, és amely rendesen láthatatlan marad számunkra: az Idő formáját”9). S a találkozás az emlékezésnek is kifejező társa, amennyiben egyfelől beindíthatja az emlékek toluását, másfelől maga is *leendő* emlékeket szülhet. Az idő és az emlékezés amúgy is evidens szimbióza, eleve mindig már viszonyba sodródásuk (az emlékek múlta utaltsága s jövőre irányultsága) a találkozás pillanata és eseménye révén különös fényt kap, fogalmazhatunk úgy is a fény-metaforikát kibontakoztatva, hogy ennél a fénynél pillantják meg, veszik észre egymást igazán, mintegy reflektálnak egymásra. Valójában a találkozás fogja betölteni ebben a profusa-vállalkozásban, szétfolyó, áramló beszédben a mérték funkciót, amelyet másfelől éppúgy betölthet a találkozás inverzeként felfogható, a találkozásnak az időben és az emlékezésben képződő *tükörmásaként* meghatározható búcsúzás is. Úgy tűnik, mintha minden a találkozásokon s elválásokon, tehát az időn és az emlékezésen *múlta* a regényben.

Mielőtt azonban szembesülnénk a *Bűvópatak* találkozásaisal a búcsúzásaisal (*újabbakat* teremtve s átélve ily módon, természetesen mindig is már egyfajta találkozásban–elválásban létezve), problémafelvetésünk szempontjából sem lényegtelen kitérőt kell tennünk. E kalandos labirintusban persze, ami a regénynek s értelmezési kísérletének legadekvátabb kifejezési formája, nincs kitérő, egészen pontosan minden nekirugaszkodás *kitérés*, tehát minden kitérő ugyanoda, a találkozás szívéhez vezető út, ahol az idő és az emlékezés összefut. Nos hát, vajon mi motiválta és inspirálta e nagyregény létrejöttét? (Mert Bálint Péter műveiben kétségtelen, e formátumot üdvözölhetjük, sőt az olvasó lelki szemei előtt a regények főszereplőinek, a fiatal festőknek10 trilógikus, vagy még több művön keresztül sorskövetése is kibontakozhat, hiszen mind Valentini Péter életének s naplófeljegyzéseinek megörökítése, mind pedig Valentinus peregrinus diák leveleinek Valentini általi közreadása mondhatni folytatást ígérően ér véget. Valentini sors- és meseszála éppen az imaházból kilépő s néhány lépést megtevő főhős morfondírozása közben “szakad meg”, a németalföldi kalandozásaiban elmerülő Valentinust egy apokaliptikus hangvételű, minden szavában és sorában a sorssal való számvetésről árulkodó levél “halál” szónál megakadó történeténél11 hagyjuk el. Mindkét esetben tehát egy búcsú-, elválás-mozzanat kinagyításáról van szó, a találkozás *negatívjánál*, visszajánál való időzésről, amikor persze emlékek rémlenek fel, az emlékezés kísért, végérvényesen megszűnik valami s valaki, de amikor az egész addigi lét, no meg a lehetőségek leendő világa előre vetül, *lezárás* és *előlegzés* történik egyszerre, Valentini, a mi perspektívánkból szemlélődve a jelen idejében eszmélkedő én részéről ily módon: “Töprengeni kezdtem, vajon merre menjek: vissza a műterembe, hogy gondolataimat papírra vessem és egyre vastagodó naplómban megörökítem új élményeimet, amelyek, tudom, egy kétségekkel teli, habozó ember arcvonásait mélyítik el, amelyek révén hol Valentinus történetéből, hol kamaszkori életemből kirajzolódik egy alak, amelyről már azt sem tudom eldönteni, hogy ki is ő, mert egymás létéből táplálkoznak” [284.] Valentinus *énje* felől pedig, aki a mi perspektívánkból szemlélve a rétegzett, felszabdalt idő *múltjába* simul, így: “Igen. Holnap látni fogom a napfelkeltét, mélyen beszívhatom a sós tenger illatát, s egy ismeretlen kikötő felé igyekszem, ahol szenttelenül szemlélhetem majd az emberek életét, a tárgyakat, s talán hasznát veszem anvers-i mentorom egykori tanításainak és orvoslással foglalkozom. Megpróbálok szembenézni a halállal...” [301.] Az “egymás létéből táplálkozó” ének személyes történetei és egyetemes történései tovább gyűrűznek tehát, az idő áramában s az “időn kívüli” hatókörében, azaz egyéb, még megírandó művek medrében, annak mintájára talán, ahogy Proust képzelet az írást, az íróban már eleve benne létező könyv végtelen “fordításaként”12: “Sokáig tart majd az írás. Legfőjebb nappal próbálhatnék aludni egy keveset. Ha dolgoznék, csakis éjszaka lehtne. De ... sok-sok éjszakára lenne szükségem, talán százra, talán ezerre”13 – mondhatná Prousttal Bálint is.) Térjünk vissza a motiváció és inspiráció kérdéséhez: “Az a gyötörő vágy kínozt, hogy valamilyen egységet teremtek” – olvasható a *Széljegyzetek...*-ben, ahol egy másik passzusban ez áll: “Az emlékezés, amely önfeledt megmerítkezés az elveszettnek hitt, ám a révületben megtalált ősharmónia folyamában, az érintetlennek tűnő egység ősforrásában, nem ismer sem nemek közötti különbözőséget, sem korkülönbséget”14. A *Bűvópatak* textusában is számos, hasonló hangoltságú mondatra bukkanunk, Valentini szájából például: “Műtermemben azon töprengtem: miként lehetne a bizonyos ritmusokban medréből kilépő és visszahúzódó időt az örök jelenvalóságban érzékelni? miként lehetne az örömtelen helyen élőket az igazi lét bőségére és áttetszőségére ráébreszteni?” (8-9.), “...egyszerre az a sejtés hasított belém, hogy műtermemből egy olyan világba szállok alá, amelyben az értékek fityyog hányak az általam megeleveníteni vágyott ‘aranykor mítoszára’” (23.). Valentinus Theophrastus mesternek Anvers-ből írott levelében: “Vajon nem azért merülök-e el a kiábrázolásban, hogy lege artis egységben lássam az universumot? Ergo minél több vonását tárom föl a dolognak, az annál universalisabb lesz, s ezáltal a Szóban megtestesült Igét és Teremtést a maga intenzitásában és egységében ragadja meg” (49.). A motiváció és inspiráció egyfajta aranykori, édeni, az emlékezés révén megidézhető s az időre való teremtő reflexió útján megérzékíthető egység és harmónia utáni vágy holdudvarában kereshető tehát, mely megidézés és megidézéskísérlet ugyanakkor nem zökkenőmentes, sőt képtelenség – mi másra is utalnának az író azon megjegyzései, melyek a mondat tiszta zeneiségét állandóan megzavaró disszonáns elem meglétét emelik ki, a teremtésből (így az írói újra-teremtésből is) végképp kiküszöbölhetetlen hibát: “a Vinteuil-sonátát komponáló író füle mindig hall egy disszonáns hangot, s ez arra készíti, hogy

megbontsa a már elkészült hangzatokat”; „Az író (...) előbb-utóbb beletörődik abba, hogy képtelenség hibátlan zenei mondatok ezreit komponálni”.¹⁵ De Valentinus anvers-i mentorának tűnődése is a szavak és az írás „teljességet felidézni” alkalmatlan mivoltára, elégtelenségére mutat rá: „Tudod, Valentinusom, a piktoroknak nagy könnyebbség az, hogy nem kell vesződniük a szavak jelentésárnyalataival s azzal a hiányérzettel, amely minden megnevezés után marad.” (96.) Az egység, a világ-harmónia tökéletes írói újra-teremtésének lehetetlenségét a *Búvópatak* szerzője is belátja, de ebbe képtelen lévén belenyugodni, a görög *philia* értelmében *törekszik* az elérésére. Ez a törekvés voltaképpen számára maga az írás.

Tudvalevő, hogy többnyire a naiv kérdések a legizgalmasabbak, természetességüknél fogva s azáltal, hogy mentesek egy-egy szakterület bevált módszereinek sallangjaitól, mintegy önkéntelenül mélyrehatóak s átfogóak, amikor quasi evidens dolgokra kérdeznek rá. Egy nagyregény kapcsán motivációkat és inspirációkat firtatni – nem mást jelent, mint hogy naivitásunkkal megkaparjuk kicsit az evidencia felszínét, megremegetjük szilárdnak vélt lényegét. Mi tűnhet evidenciának egy nagyregény „merítését” illetően? Az epikai teljesség és az átfogó világmodellálás egysége. Csakhogy e században éppen e két sajátosság kérdőjeleződött meg talán a leginkább a regényt illetően, s a beléjük vetett bizalom ingott meg a legjobban – ily módon, e kételyből és bizalmatlanságból fakadóan zseniális művek születtek. Bálint regényében mármost érzésem szerint az epikai teljesség s az átfogó világmodellálás igénye és ezen elvek maradéktalan érvényesítésének *lehetetlensége* ötvöződik, képez termékeny feszültséget a narráció szintjén, s születik meg egyfajta virtuális narratív teljesség. Nem arról van tehát szó, hogy a szerző naivan behódol a dolgok teljes elbeszélhetőségét s az átfogó világmodellálást tartalmazó eszméknek s eszményeknek, miként azt sem állíthatjuk meggyőződéses nyugalommal, hogy kétellyel illetné e ma már sokak szemében némiképp avított tűnő prózapoétikai minőségeket. Viszont szembesül alkalmazásuk s érvényesítésük lehetetlenségével, e szembesülés során aktívan viszonyul e lehetetlenséghez, és folytonosan *előhívja* azt – miként Pilinszky írta: „Előhívom a lehetlent” – teremt meg lehetséges világát, amelyben az egység és a másság egymással rokon fogalmak. A teremtés és ábrázolás mindezen dilemmája számos helyen felbukkan a regényben, például azokban a mondatokban, amiket Valentini Péter a csendélet kapcsán ír, amikor mesterénél, Theodorus Gergelynél tett egyik látogatására emlékezik vissza. A fiatal festő a csendélet központi és takarásban lévő alakjainak kapcsolatáról fejt ki gondolatait: „A gyakorlott festő azt is tudja, hogy az előtérben álló dolog épp megvilágítottága folytán *másként* és *másnak* látszik, mint ami: önnön valóságánál jelentősebbnek, egyszerű tárgyi léténél szakrálisabbnak; a középpontba állított dolog szín- és alakváltozása folytán a takarásban lévő tárgy lefokozódik, s kényszerűségből maga is mássá válik; ám a két dolog: az elrejtő és az elrejtett átváltozása az elkészült csendélet egészében az intériert alkotó dolgok másként és mégis egységben létezését tárja elénk” (214.). A teljesség igénye és megvalósításának lehetetlensége közötti feszültség hasonlatos az egység és a másság egymáshoz közelítésének, sőt egymásban való feloldásának aporetikus szándékához. Egység és másság viszonyának lehetséges világot konstituáló szerepe, a teljességet szublimáló (azaz önmagába emelő s másként megörökítő) mivolta a *Búvópatak* kompozíciójának egésze szempontjából is releváns prózapoétikai tényező, mi több, az egység és a másság rokonítása lesz éppen az említett virtuális narratív teljesség alapja, az átfogó világmodellálás kiolthatatlan igényének, egyúttal persze lehetetlenségének gyújtópontja. Ha mégoly illuzórikusak is azok a kísérletek, amelyek a két regény által affirmált értékek (újra)teremtésére irányulnak – amint erre Thomka Beáta felhívta a figyelmet *Az epikus emlékezet* című, Bálint első regényéről szóló kritikájában¹⁶ –, legalább a regények olvasásának idejére s terében hatásos eszközöknek bizonyulnak azon rezignáció felfüggesztésére, „melyet tartós érvénnyel Kafka fogalmazott meg, aki Max Brod töprengését, hogy ‘van-e egyáltalán remény ezen az általunk ismert jelenségformájú világon kívül’, azzal az emlékezetes kijelentéssel oldotta föl: ‘Ő, nagyon sok remény, végtelen sok remény – csak nem nekünk!’”¹⁷. A regény olvasásának idejében s terében talán jut nekünk, az olvasóknak is némi remény; sőt, ha az író jól elhitheti s hitelesen megformálja sajátos illúzióját, az lehet a rezignáció leghatásosabb ellenszere. Mert meglehet, Kafka a végső reménytelenség írója, egyik aforizmájában a kérdés és a válasz viszonyáról elmélkedve a reménykedést a válaszhoz rendeli hozzá: a válasz bár füllelve, szorongva, de „reménykedve kerülgeti a kérdést (...), kétségbeesetten fürkészi megközelíthetetlen arcát”¹⁸. Bálint egész eddigi írói vállalkozásának meritumát meg lehet ragadni abban, hogy alternatívákat keresett „az általunk ismert jelenségformájú világ”-hoz képest, s talált is az emlékezés és az idő formálta élmények, történetek elmesélése által. A *Búvópatak* szerzője az elmesélés eseménye révén néz szembe a kérdések kifürkészhetetlen, megközelíthetetlen arcával: „Engem egy történet – voltaképpen mindegy is, hogy valóságos vagy kitalált történet – elmesélésének a vágya ösztökél írásra; ezzel rögtön el is érkeztünk írásmódszerem és íráskényszerem forrásához: a *meséhez* és a *mesemondáshoz*”¹⁹.

Viszont olykor a regényben történet és fikció, eseményjelleg és mesélés aránya mintha megbomlana, a mesélés heve és mámora mintha elnyomná a történet kibontakozását-kibontakoztatását, s ez még akkor is így van, ha Valentinus-szal az elbeszélő én is elmondhatja: „sorsunk leírása közelebb áll hozzám, mintsem históriánk dramaticus leírása” (126.), s ha az olvasó számára a regényvilágban kalandozva idővel nyilvánvalóvá válik, hogy a szerző esetében a mesélés teremtői aktivitással bír, nála a kimondott szó új lehetséges világokat teremt. Eseményjelleg, történetkezelés és mesélésvágy aránya Valentinus történeteiben és leveleiben szubtilisan létezik (s erre azért is lehet különösen érzékeny az olvasó, mert Valentinus történeteit kizárólag a levelekből ismerjük meg, tehát a mesélés és az emlékezés egy speciális formájában, így az itt létesülő arányosság par excellence befolyásolja a *Búvópatak* e XVI. századi, „peregrinus” rétegének alakulását). A félmúlt s jelenkor eseményei, Valentini Péter sorsformálódásainak mozzanatai és azok elmesélése, emlékezetbe idézése között azonban többször is megbillen az egyensúly, a fiatal festő állandó emlékezésével olykor mintegy „rátelepszik” saját történeteire, s ez azért lehet zavaró, mert ezek az események, sorsmomentumok is a mesélés és emlékezés egy sajátos formáját öltik, nevezetesen a naplófeljegyzéseket, ezekben bontakoznak ki, s persze mindezt értendő is valahol ama egyensúlyvesztés, hiszen a napló a személyiség intim megnyilatkozásainak leginkább teret engedő írásforma, benne – mint azt a főtextushoz illesztett egyik bejegyzésből (K. J. könyvtáros 1948.) megtudhatjuk – az ember „*önmaga* tapogatja ki pulzusát” (126.), s bizony olykor elég nehezen találja, máskor meg túlzottan megijed heves lüktetésétől vagy épp lassúságától, azaz mértéket téveszt megítélésében, ábrázolásában, viszont ez a regény retorikájában a történetek, események kibontakozó rendjének rovására helyenként pleonazmushoz vezet.

Forduljunk ismét a találkozások és elválások felé. Miután a regény motivációját s inspirációját egyfajta aranykori egység, harmónia újra-teremtésére irányuló kísérletben, méghozzá az időre való alkotó reflexió segítségével s az emlékezés áramló létét megörökítő-megszelídítő gesztus, „az emlékezetben életre keltés misztériuma” (163.) által véghezvitt kísérletben találtuk meg, a találkozás és a búcsúzás pillanatai, eseményei is más színben tűnnek fel előttünk. Ugyanis ezekben a *Búvópatak* egészét meghatározó pillanatokban s történetekben az a fajta teljességigény és harmóniavágy jelenik meg a legtisztább, legkifinomultabb formában, ami mind a két főszereplő, Valantini Péter és Valentinus életében s művészetében is elsődleges jelentőségű. Továbbá azzal, hogy a találkozások tükörmásaik révén azok, azaz a találkozásoknak sui generis velejárói az elválások és a búcsúzások, az együttlét megszakadásai – ezekben a pillanatokban s eseményekben szerzőnk univerzalitásra irányuló törekvésének lehetetlensége is reprezentálódik. A regény szerkezeti felépítését, motivikus szerveződését, egész kifejlését is befolyásolja a találkozások egymást követő sora. Ebből a szempontból nagyon jellemző a mű felütése. Egy Goethe-idézetrel indul, pontosabban az első fejezet Goethétől

vett mottójában egy kérdéssel: "Hogyan ismerhetjük meg magunkat?" (5.)²⁰, majd a "főszövegben" rögtön Theodorus Gergely válaszevelét olvashatjuk, melyben Valentini azon kérésére reagál, hogy legyen az ő "lélekvezetője", szellemi mestere. A "Hogyan ismerhetjük meg magunkat?" kérdést egy levél követi tehát, az imaginárius érintkezés, találkozás talán legkifejezőbb formája – az embert személyében, sőt legbensőbb valójában érintő kérdésre ily módon egy dialógus szituációban születő választ találunk már az első sorokban: a személy mindig a másik által ismerheti meg önmagát, a személyes mindig a másikon, az idegenben teljesedik ki. De egy találkozás, méghozzá a Theodorus mesternél tett látogatások egyike kezdi el szőni a regény másik szálát, Valentinus történetét is, hiszen Theodorus Gergely, e nyugdíjas latintanár adja Valentini kezébe azt a paksamétát, amely a peregrinus diák leveleit tartalmazza: "Egy kicsit meglepődtem, amikor Theodorus mester cinkosságot kifejező szemhunyorítások kíséretében kezembe nyomott egy spárgával lazán átkötözött, sötétbarna csomagolópapírba bugyolált paksamétát, s hogy kedvet ébresszen bennem a kézzel másolt iratcsomó elolvasásához, azt mondta némi ironikus felhanggal: 'Nos, fiatal barátom, ez igazán kedvére való olvasmány lesz.'" (31.) S ez a levélgyűjtemény nekünk, az olvasóknak is kedvünkre való olvasmány, hiszen Valentini közreadja ezeket a hol haza, Debrecenbe a szeretett magisternek, hol az idegenbe szakadt barátának Göttingába címzett leveleket, s bennük egy színes egyéniségű, sokrétű érdeklődéssel megáldott, fordulatokban gazdag sorsú diákot ismerhetünk meg.

A találkozások eseményei mindamellettt megrajzolnak a regényben egyfajta motivikus topológiát is, és ha a *Bűvópatak* egészén át követjük a találkozások fonalát, paralel kapcsolatokat és motívumokat találunk a regény két *időtere*, a XVI. századi flamand föld és Debrecen, illetve a jelenkor Debrecene között. A párhuzamok kiépülésének és a regény poétikáját meghatározó együtt-történések rendje a szereplők személyes életének vonatkozásában, történeti-történelmi kontextusban, továbbá a műalkotással, egyáltalán a teremtés aktusával, az írással és a festéssel való reflexív viszonyban formálódik. Mind Valentinus, mind Valentini életében és sorsának alakulásában döntő szerep jut a választott mester személyének. A peregrinus diák mesterével való találkozásának, érintkezésének idővel egyetlen lehetséges módja a levél lesz, nem véletlen hát, hogy a *Bűvópatak* e XVI. századi, "peregrinus" szálát kizárólag a levelekből ismerhetjük meg. Beszélgetésük tere ily módon a levél intim közege. Miként Valentini Péter találkozásai és beszélgetései mesterével, Theodorus Gergelyvel is meghitt, az áhítat, a tisztelet és a kritika által meghatározott légkörben zajlanak, csak hát az ő találkozásai tere a kert, a televény, a veranda, ahol is a szellem szabadon, természetesen szárnyalhat.

Azán a barátokkal való kapcsolatban is megfigyelhetünk párhuzamos sorsmomentumokat. Valentinus mestere mellett a legtöbb levelet életének történéseiről és művészetének alakulásáról Alexander Horváthnak írja, egykori kollégiumi társának, a göttingai irodalomprofesszornak. Szembetűnő, hogy Valentinus személyes hangvételű, érzelmeiktől dúsan áthatott leveleire a barát milyen szikáran és keményen, sőt elítélőleg reagál, persze érthető is ez másfelől, hiszen a kicsapongásokra s istentelenségre – amiket Valentinus e levelekben magáról s a vele történekről írva elé tár – egy teológiaprofesszor hogyan is válaszolhatna másképp, őt kötelezi a bibliai tanítás. A regény tizedik fejezetében megismerkedhetünk a peregrinus diák egy másik barátjával, a fiatal zenésszel, aki egy szintén Alexandernak írt levélben mondja el Valentinus Debrecenből való szégyenletes elűzetésének történetét, amikor is miután a diák hazatért nyomdát alapítani Debrecenbe, a város vezetése hatalomféltésből és irigységből, a másságtól való félelemből fakadóan elűzi őt. "Hidd el, Amice, sajnálom, hogy Valentinus, akinek becsületességéről és töretlen hitéről, gyermeki ártatlanságáról és ábrándos characteréről épp azáltal győződtem meg, hogy újból a világban bolyongást, az otthontalanságot és az idegenbéli hitveséhez megtérést választotta, éppúgy elveszítettem, mint az egykoron német városokban hagyott barátokat. Opiniom szerént, aki ily megszállottan hisz plánumaiban: annak minden bizonnyal kellő talentuma is van azok valóra váltására" (268.) – zárja levelét a zenész, akinek a végérvényes elszakadást, szétszakíttóságot és szétszóratottságot lefestő szavai mintegy billogként nyomódnak Valentinus sorsára, kapcsolatára szeretett városával. Valentini baráti köre szintén heterogén, ebben az – író szavaival – "összeesküvő bandában" egyként található zenészt, festőpalántát, írással próbálkozó bölcsészt, történészhallgatót, színésznövendéket, s ugyanolyan ambivalenciákra bukkanhatunk ebben a körben is, miként a Valentinuséban, ugyanolyan lélekölő körülmények nyomorítják meg az ő életüket s eszmélkedésüket, ugyanaz az otthontalanság-érzés nyomasztja őket is, mint amiről a fiatal muzsikusz levelében olvashattunk, éppolyan lelki és történelmi ziláltságnak s immoralizmusnak a tanúi ők is, mint XVI. századi társaik. Rendszeres találkozásai, "összeverődéseik" a belvárosi kocsmákban némiképp persze enyhítheti "az örömtelen helyek" érzetével járó, a lét egészét érintő szükségszerű kudarcélményeket, de idővel e találkozások is megszűnnek, felbomlanak, ki-ki járja a maga útját. (Művészérzékenységű emberekről lévén szó, a magány számukra meglehet, termékeny állapot – "És a művészet a magány apoteózisa" [203.], tudjuk meg a regény egyik fejezetének mottójában Beckett-től –, a magukra maradottság, az éltető szellemi közeg, a beszélgetések hiánya apaszthatja a termékenységet, sőt kiüresedéshez vezethet, így az apoteózis sem lehet teljes, csupán gyér visszérnyek közepette mehet végbe.)

E baráti viszonyok rövid jellemzésével máris a történeti-történelmi kontextus kellős közepébe kerültünk, hiszen a teljes társadalmi, szellemi, vallási széttagoltságot, immoralizmust Valentinus is megtapasztalja németalföldi vándorlásai során, szembesül azokkal a szörnyűségekkel, a katolikusok és a protestánsok közötti ellentétekkel, amelyek végül a Szent Bertalan-éji mérszárláshoz vezetnek. Valentini Péter szintén szembesül a társadalmi, művészi, szellemi értékek totális semmibe vételével, s a mesterénél talált fényképek – amelyek közül az egyik Theodorus Gergely apját ábrázolja, amint házuk hatalmas fakapuja előtt áll ünnepi ruhában az utolsó békeévben, a másik meg Gergelyt örökíti meg és legjobb barátját, Klein Joákimot katonaruhában –, no meg Theodorus mester elmesélései révén megelevenedik előtte a nem is olyan távoli múlt, a Theodorus- és Klein-család ellentéte, a fiúk, a kis Gergely és Klein Joákim a családok széthúzása közepette is erős barátsága, legfőképp pedig egy jelenet, amint Gergely és Joákim elbúcsúznak egymástól, mert Joákimot behívják munkaszolgálatra, s a búcsú véglegesnek bizonyul, hiszen Joákim is áldozata lesz a XX. század legborzalmasabb infemális alászállásának, a genocidiumnak.

Pokoli szenvedések egyike mellett a témái Pieter Bruegel festményeinek is, amelyeket Valentinus többször megtekint a festőnél tett látogatásai során, s ezek a képek alapjaiban változtatják meg világérzékelését, festői, művészi látásmódját. Sőt írói mentalitását, nyelvét is, hiszen a levelekben azon nyomban beszámol élményeiről, s ezekben a beszámolóiban plasztikusan, cizellált mondatokban, erős képiséggel, metaforákkal ábrázolja mondandóját. Az elementáris élmény tehát, ami Valentinusban a Bruegel-festményekkel való találkozás hatására született, a fiatal diák egész kifejezés-kultúráját megváltoztatja, amelyben immár a mesterségbeli tudás, a – németalföldi festészetre olyannyira jellemző – "földszagú és életes látásmód" (96.) és a metafizikai érzékenység egyenlő arányban van meg. S hát Valentini úgyszintén festőnek készül, barátjával, Alex-szal rengeteg képtervet beszélnek meg, amelyekből egy párat, a tervek számához képest nagyon keveset meg is festenek, lázasan, az intenzív élménytől áthatottan tárgyalják meg legfőképp Bosch, Bruegel, Van Gogh festményeit, azok színvilágát, az alakok, motívumok elrendeződését a képeken. A regény azzal indul, hogy az immár saját útját egyedül, magányosan járó fiatal festő egy bérház emeleti mosókonyhájából átalakított műtermében azon tűnődik s tépelődik, vajon milyen lesz az első találkozás a választott mesterrel, akitől majd a klasszikus bölcséletet, a mítoszok személyes értelmezésének mikéntjét szeretné elsajátítani. S persze mindez a naplófeljegyzéseiből tudjuk meg, hiszen folyamatosan rögzíti a vele történeteket, az átélte élményeket s kudarcokat, állandó reflexív-értelmezői viszonyban létezve velük. A képi és a nyelvi kifejezésvilág tehát Valentiniiben is kiegészíti egymást, mintegy egymásból épül újra és újra.²¹

A következőkben a regény "találkozásából" kettőre szeretném ráirányítani a figyelmet, különös tekintettel immár a bennük formálódó időre s az általuk megörökített egyszersmint őket alakító – megjelenítő emlékezésre: Valentini Péternek mesterénél, Theodorus Gergelynél tett első látogatására és Valentinus áhítattal átélt, ugyanakkor az elébe táruló borzalmas látvány miatt félelemmel teli szembesülésére Bruegel Mors Imperator ábrázoló festményével, *A halál diadalával*.

Vajon hogyan válhat a találkozás – és persze az elválás – az idő és az emlékezés kontúrjává, azaz miként ragadható meg az idő és az emlékezés formája a találkozás pillanata, eseménye révén? Írásom alcíméhez némi magyarázatképpen hadd fűzzem hozzá, hogy a *kontúr* kifejezést Gilles Deleuze-tól és Félix Guattaritól kölcsönözöm, akik *Mi a filozófia?* című kitűnő könyvükben azt írják, hogy minden "fogalomnak van egy szabálytalan, a komponensei számától meghatározott kontúrja", s hogy "a fogalomnak az artikulációval, kihatással, kiszabással van kapcsolata"²². Ebben az értelemben a találkozás pillanata és eseménye mintegy kimetszi az élet áramló történéseiből, a többi pillanatból és eseményből az időt és az emlékezést, közrefogja azokat és láthatóvá, megérzékíthetővé, érzékelhetővé teszi e két fenomént. Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy Bálint regényében kizárólag a találkozás artikulálja az időt és az emlékezést, azt azonban igen, hogy a találkozás kontúrján belül s e kontúr által különösen tisztán pillanthatjuk meg ezeket az amúgy láthatatlan (mert pusztán munkájuk eredményeit megmutató) entitásokat. Kiemelt példámban a találkozás és az elválás koncentrált történéseit, az események megsűrűsödését mintha a történelem angyalának tekintete követné. A történelem angyaláé, ahogy azt Paul Klee *Angelus Novus* című képe nyomán Walter Benjamin képzelte el s ábrázolta: "Van Kleenek egy *Angelus Novus* című képe. Angyalt ábrázol, aki mintha rámeredne valamire és el akarna hátrálni tőle. Szeme tágra nyílik, szája nyitva, szárnyai kifeszülnek. Ilyen lehet a történelem angyala. Arcát a múlt felé fordítja."²³ A *Búvópatak* hőseinek pozícióját, az egész regény szemléletét is a történelem angyala múlt felé forduló tartása jellemzi: szemközt a múlttal, háttal a jövőnek. Folyton a múltat fürkészik s egyre távolodnak tőle, így tartanak a jövő felé. Bálint hősei az elveszett idő faktuma és a megtalált idő reménye között helyezkednek el, olykor öröklődnek emiatt, olykor inspiratív energiákat s öröklet szabaddítanak fel e szituációban s fordítják önmaguk javára, létezésük és identitásuk alapjait pontosan ez a köztesség határozza meg. Ezért Bálint regényére is érvényesek Ricoeur Proust művéről írott szavai: "az irodalmi fikció képes megteremteni egy olyan elbeszélő hőst, aki önmaga keresésére indul, s ennek a keresésnek a tétje éppen az idő dimenziója"²⁴. Az idő dimenziójában nyer értelmet ugyanakkor az emlékezés, amely révén az elbeszélő hős éppen a múlttól való távolodás miatti vélt vagy valós veszteségeken, zavarokon, az események s emlékek fakulásán szeretne úrrá lenni. Az emlékezés ily módon – látszólag paradox módon, valójában azonban önmagából, önmaga természetéből eredően – a múlt felé fordul, de a jövőre utalt, a jövőre irányul, úgy is, hogy az elbeszélő hős folytonosan a jövő felé tart s úgy is, hogy a jövő számára őri meg emlékeit. Mármint a találkozások–elválások dialektikájában és dinamikájában az időnek éppen ama két – a *Búvópatak* szempontjából is releváns – formája, megtalált s elveszett volta exponálódik. A találkozások során az idő megtaláltságának reménye teljesül, míg az elválások, megszakítások az elvesztettség tényét erősítik. Az említett jelenetben, amikor Valentini először látogatja meg választott mesterét, a megtalált időnek, a másságban újra megszülető lehetséges teljességnek több jelét is dekódolhatjuk. Ahogy megérkezik a ház kertjének kapujához, feltűnik a kerítésen belül egy hatalmas, félelmetes kutya, de az amilyen hirtelen megjelent, olyan hamar el is tűnik, megengedve mintegy a "bebocsátatást" Valentininek, s abban a pillanatban, amikor a kutya eltűnik, megszólal egy kakas, és a "kakaskukorékolásra a rozsdás, félköríves szemöldökű kertkapu, mintha csak a retesz elfáradt volna a hosszan tartó nyelvöltésben és lélegzetet kívánna venni, visszahúzódtott önmagába, s elpattant a kapu teste a vasosloptól" (27.). A kakaskukorékolás hagyományosan a hajnal hangja, a mindenkor másság, egy új kezdet jele, s ezt még a visszaemlékező – hiszen mindez naplófeljegyzésekből tudhatjuk meg – nyomatékosítja azzal is, hogy a kakaskukorékolásra nyílik meg Valentini előtt az új *időtér*, Theodorus mester kertje, ez a kert a megtalált idő, a másként mért idő tere: "az oszlophoz hozzászótt drótháló – erélyesebb érintésre úgy hullámozott, mint bárkából kivett halászhaló a tómeíly sodrásban –, mintha a múlt időt fogta volna ki a lét áramából" (uo.), s valójában itt történik meg a találkozás. Ez a találkozás aztán az emlékezés során olyan fontos pillanattá válik, amely képes – ismét csak a ricoeuri terminológiával élve – sugallni "a megtalált idő energiáját"²⁵.

Miként az alkotás, a teremtés, egyáltalán a műalkotás létre való állandó reflektálás is szoros összefüggésben van az idő dimenziójával és az emlékezés szakadatlan áramlásával. Sőt Ricoeur és Proust nyomán azt is feltételezhetjük, hogy az elveszett idő visszaszerzése a műalkotás létrejöttéhez kötődik.²⁶ Ebben az értelemben az idő megtalálásának reménye a mű magalkotásának, létrejöttének, sőt létének az eseményébe helyeződik át, s mivel a műalkotás léte befogadásában, értelmezésében teljeseedik ki, ezért a vele való szembesülést is a megtalált idő reményének körébe vonhatjuk. Ebben a vonatkozásban válhat fontossá számunkra a másik kiemelt jelenet, Valentinus látogatása Bruegelnél. "A kis atelier ablaka a Szent Jakab templom tornyára nézett, így a természetes fényforrás az Isten háza felől vetült a tableaúra – az az érzeményem támadt, hogy aki e clair-obscur hatást analizálja, az végtelen dialógust folytat a Teremtővel –, a szűk kis helyiségben akácméz illatú festékek bódító szaga csapta meg az orromat" (98.). A jelenet dramaturgiája szerint Valentinus ezek után pillantja meg az éppen készülőfélben lévő festményt, *A halál diadalát*. A megrázó, felkavaró találkozásról levélben számol be barátjának, Alexandernak. A műalkotásban, a látomások, élménydarabkák rögzítésében, megörökítésében – ahogy a jelenet szavai mondják: a Teremtővel folytatott végtelen dialógusban –, illetve a festménnyel való találkozás révén formálódik az idő, később az egész emlékezetbe idézése s a levélben történő elmesélése által ölt újra alakot a megtaláltság, amikor is már a rögzítettség mintegy kioldódik, s öröklődik tovább az, ami ily módon felszabadult, tart a jövő felé a múltból. A megtalált idő dimenziójában így születnek egyre újabb távlatok.

S persze Bálint Péter sem tudja félbeszakítani történeteit, emlékezését, történeteiről, emlékeiről szóló meséit. Sokáig tart számára az írás. Sok-sok éjszakán, talán száz, talán ezer éjszakán át.

1 széljegyzetek a regényírásról. In: Noteszlapok, Seneca, Bp., 1997. 166.

2 l. m. 151., 201.

3 A zárójelben megadott számok a *Búvópatak* (Seneca, Bp., 1998.) oldalszámait jelzik.

4 Széljegyzetek... l. m. 172.

5 S ha már Orpheusz felbukkant ezen interpretációs kísérlet közben, meg kell jegyezni, hogy Bálint Péter szívének kedves mitikus hősről van szó, akivel szívesen bolyong írói kalandozásai során, s akiről írt is egy esszét. Lásd: "Gögös papjai a Lantnak" (Az Orpheusz-mítosz lélektani realitásai). In: Arcok és álarcok, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1994. 261-276.

6 M. Blanchot: Orpheusz pillantása (Szabó László fordítása). Határ, 1992. december, 7-8.

7 Széljegyzetek... l. m. 228-229.

8 l. m. 191.

9 Idézi Paul Ricoeur: Az eltűnt idő nyomában: az átjárt idő (Bárdos László fordítása). In: Az irodalom elméletei IV. (szerk.: Thomka Beáta), Jelenkor, Pécs, 1997. 127-128.

10 A kurzív 'i' és 'k' a *Búvópatak* azon narrációs ötletét hivatott jelezni, hogy az Örvény és Fugában megismert főhős, Valentini Péter mellett az új regényben a fiatal festő által közreadott s mestere segítségével megszerzett régi levelekből élénk lép egy XVI. századi, peregrinációját Nemetalföldön töltő s aztán életének jó részét is flamand földön élő diák, Valentinus, aki szintén a piktúrát tekintti élete kiteljesíthető és kiteljesítendő sorslehetőségének. A regény folyamán a két főhős éneje át- áttűnik egymásba, létük "egymásból táplálkozik" – ahogy egy helyen fogalmaz az író. Éppen ezért zavaró s félrevezető a *Búvópatak* alcíme (Egy festő kalandozásai a reformáció korában), persze az első regény alcímének felelevenítése (Egy fiatal festő naplófeljegyzései) is

ugyanolyan szűkítő jellegű lett volna, talán a kettő finom kontaminációjának alkalmazásával lehetett volna az új vállalkozás gazdag szűzségét érzékeltetni.

11 A levél kalandos úton jut el a címzettjéhez, Alexander H.-hoz, a literatura professzorához Göttinga városába, ugyanis Valentinust La Rochelle-ből menekülve Dover kikötőjében egy betegség leveszi a lábáról, és egy idegen férfit kér meg, hogy juttassa el levelét a barátjához. Érdekes – és sajnos e keretek között most teljességgel ki nem bontható – összevetés kínálkozik ezen a ponton a *Bűvópatak* e fordulata és Lawrence Norfolk: *A Lempričre-lexikon* című nagyregényének egyik legfontosabb eseménye, La Rochelle végső ostroma között. Ugyanis a *Bűvópatak* e XVI. századi szála éppen ott szakad meg, a hugenották utolsó véderejének, fellegvárának fokozatos felmorzsolódása közepette, ahol a Norfolk-regény cselekményének kardinális momentuma, a kilenc hugenotta kalmár meggazdagodásának s a tragikus rochelle-i megszárlásnak a története szövődni kezd. Valentinus még meg tud menekülni a tengeren társaival egy lélekvesztőben, a kilenc kalmár, a későbbi Kabbala, a brit Kelet-India Társaság titkos tulajdonosi szervezetének leendő megalapítói azonban már csak egy föld alatti alagúton át tudták elhagyni a várost s hagytak pusztulni mindent.

12 Paul Ricoeur Proust híres művéről szóló már említett kitérő elemzésében az írói tevékenység ezen fordítói jellegéről a megtalált időnek az "időn kívüli"-ben mint az irodalom alakzatában föloldódó lényege kapcsán a következőket írja: "Az 'időn kívüli' hatókörében az eredete szerint felfogott műalkotást nem a szavakkal bánó kézműves alkotja meg: ez a mű megelőzi létezésünket, és csupán föl kell fedeznünk; ezen a szinten teremteni annyi, mint fordítani." I. m. 114.

13 I. m. 129.

14 Széljegyzetek... I. m. 150. és 170.

15 I. m. 151.

16 "Érzékenységünk és mai regényfogalmunk, világlélményünk és -tapasztalatunk merőben másfelé orientál bennünket, s azt sem tagadhatjuk, hogy a forma további útját illetően más irányokat tartunk esélyesebbeknek, mint amit az Örvény és Fűga példáz. Ugyanakkor azonban vétenénk a tárgyilagosság ellen, ha nem emelnénk ki azt a vitathatatlan egységet és szerveséget, mely a regény formáját és világlképét összetartja. Formacél és megvalósulás összhangjának példája e mű." Thomka Beáta: *Az epikus emlékezet* (Bálint Péter: Örvény és Fűga). Holmi, 1990. szeptember, 1070.

17 Uo.

18 Franz Kafka: *Az én cellám* (Halasi Zoltán fordítása). Európa, Bp., 1989. 26.

19 Széljegyzetek... I. m. 230.

20 A *Bűvópatak* úgy épül fel, hogy a "főszöveget" mottók vezetik be s különböző valós vagy fiktív alakok megjegyzései, gondolatai árnyalják, finomítják vagy éppen egészítik ki lábjegyzet formájában. Tehát különböző szövegek találkozásaként, para- s intertextuális viszonyok egymásra hatásaként is értelmezhetjük az egész regényt.

21 A találkozás természetesen egyazon időtérben belül is releváns motivikus, prózapoétikai és a cselekmények alakulását befolyásoló rendezőelv. A számos kínálkozó példa közül most azt emelném ki, amikor Amsterdam egyik üzletében a háborgó lelkű Valentinust váratlanul megszólítja Judith, a festőnővendék egyik legbensőségesebb anvers-i barátjának, Isaacnak, a zsidó kereskedőnek legidősebb lánya. Ez a találkozás azért is fontos Valentinusnak, mert egyrészt felidézi benne az anvers-i éveket, másrészt pedig szerelmi kapcsolat szövődik a két ember között, ami Valentinus részéről inkább csupán testi vonzódást jelent, ellensúlyát képezve mintegy az amsterdami munkaadója lányával, Christinnel való kapcsolatában jelentkező lelki örvénylésnek.

22 Gilles Deleuze–Félix Guattari: *Mi a filozófia?* (Kicsák Lóránt fordítása). In: *Francia filozófia a XX században* (szerk. Bódis Csaba). KLTE, Filozófia Intézet, 1997. 257-258. Komponenseken Deleuze-ék egyszerűen alkotóelemeket értenek, "melyek által a fogalom meghatározást nyer".

23 Walter Benjamin: *A történelem fogalmáról* (Bence György fordítása). In: *Uő.: Angelus Novus*, Magyar Helikon, Bp., 1980. 966.

24 Paul Ricoeur: I. m. 85.

25 I. m. 105.

26 Vö: I. m. 96.

Baji Lázár Imre

A határlakó és a szobrász

Kovács György szobrairól

A határlakó jelen írásunkban egy Isten. Egy önmagával határos ország egyik rejtelmes szegletében lakik egy kies erdőszélen előbukkanó barlangszentélyben a határon, nem messze az őrbódétól, ahol csak gyalogjáróknak vagy kerékpárosoknak emelik fel a sorompót. Ez az Isten Ármány-Ahriman valódi ellenfele, akinek hatalma van a rontás felett. Ő Geus Urvan, az ősbika gyilkosa, a rejtőző Isten, a sötétség üldözője, aki "életet ígért a vándor emberi fajnak", amint azt egy angliai szentélye falán olvashatni.

Ott lakik a határon lassan két ezredéve, aki a fény feltámadásának napján, december 25-én született pásztorok szeme láttára. Késsel és fáklyával lépett elő egy barlang falából, és mennybemenetel után ítélkezve a feltámasztott emberiség felett megvívja utolsó csatáját Ahrimannal, az Ármánnyal.

Mitrász, a megbékélten békétlen száműzött Isten, ott lakik a Fertő-tó szegletében, egy hűséges, országrontó szándékkal dacoló városhoz közel, ott lakik egy túsul ejtett szivnyi ország bal pitvarában. Nem messze tőle él egy szobrász, aki alázattal és szeretettel tisztította meg a temető hordalékától ez Isten képmását.

Kovács György az idő hatalma ellen szegülők rendjéből való mester tehát, aki Noé elhivatottságával menti bárkájára a faragott követ. A savas esők mállasztotta Golgoták keze nyomán újraélednek, restaurál kőfrígládát, ókeresztény márványszarkofágot és Mária-szobrot.

Születésekor a történelmet diabolikus erők kimerevítették, az idő emigrációba vonult. A restaurátor pedig az emigráns idővel beszélget, odatelepszik, ujaival az idő Braille-írását tapogatja. Hermeneuta és időutas.

Kovács György érzelmes és *kötődő* ember, még akkor is, ha élete képletesen is vándorút, hiszen volt faszobrász, hallgató és tanár a Képzőművészeti Főiskolán, és mentette a menthetőt, mint hivatásos műemlékvédő. Pedig kötödni fájdalmas, s talán tilalmas is az ezredvégen. Szülőfaluját is elnyelte a város, Promontor-Budafok elmerült Budapestben, a helyet elnyelte a helyzet. Megálmodott és választott otthonában, műhelyében Fertőhomokon együtt éledt újra Promontor és Alsónemesapáti.

A süllyedő, s lakótelepekkel befedett Budafok azonban a stukkóreliefeken is emlékezik önmagára. Kovács György ironikusan is szerető együttérzése menti ki a külvárosi tangó hőseit, a borpincék promontori rejtekvilágába megtérő tékozló fiút, kövér kokottot, és a személyes legendárium pufók hőseit.

A szobrászt kritikus empátia, távolító együttérzés mozgatja szülőttei megidézésében. Hősnői svábosan-szlávosan kedélyes kövérségükkel védtelenek és agresszívek. De a védtelenség, az anyától elhagyott, egymásba kapaszkodó árvaság állít meg az ikrek szobránál is. Másféle, hajszolt, és értetlen kiszolgáltatottság tekint vissza Hany Istók figurájáról, mintha csak e fázós, rettegő békaszerű magyar Kaspar Hauser-Maugli a kiszáradó ártéri világ megváltója lenne. A lecsapolt vízvilág egyben üzenet is, a tatár és török ellen menedéket nyújtó, a paraszthalászok megélhetését biztosító sárréti, szigetközi, csallóközi ártéri léttére többet nem nyújt menedéket nekünk.

Kovács György is határlakó. Pátosz és ironia, szakrális és profán birodalmának határvidékén végzi alkímiáját. Plasztikája két tér átfedésében, a profán és a szakrális feszültségéből születik.

Igaz ez a gránitoszlopon kipörgő, a pöttöm és hájas diszkoszvető-óriásra, a pukedlizó kentaurné vagy a születő Afrodité molett bájára, vagy a faun feleségének tisztóan is erotikus kövérségére. Ez a kövérség egyszerre ártatlan és uralkodó, gyermekien megadó és keservesen magányos, frusztráltan agresszív. A kövérség maga is profanizál, közelebb hoz, és el is távolít. Ilyen műveletlen kapjuk rajta a szobrászt Psyche megformálásánál is, vagy a Tékozló fiú pincemélyi kövér kokottját látván. A kövérség egyszerre agresszív és lefegyverző, provokáció, megadás, szelídítő komolytalanság. De ez a kövérség jelentést és előjelet vált, ha a profán tart a szakrális felé, mint azt a gyermeki tiszteletadással formázott két kerámiaalak, a Majka mamák plasztikai mutatják. És persze a szobrász miért is ne emlékezne ilyenkor a kollektív tudattalanban megőrzött ikonra, a prehistorikum nagy Istenasszonyára. Fellinit idézi mindez, azt a Fellinit, aki a női testben egységesítette a profánt a szakrálissal. A szobrász kezéből szabadult Niké asszonyi libertinizmusa a víz és a szél mives munkája, halarcú áramvonal.

De a szent és a profán talál leleplező kíméletlenséggel és szomorúsággal egymásra Szent Mihály mulatságos-félelmetes szobrán is. A végidők mértékvesztett szennyével szembesülő, és a mérlegelés feladata alatt roskadozó angyal-alak komiko-tragédiája mindannyiunk drámája. Az elkaptart élet, és kiégett lélek komorabb epítáfiuma: a magzatholocaust körül elüszkösödött anyaság rönkmementője, országos bűnbe foglalt angyali áldozat képe.

Vádaskodhatnánk is, mindez – a szent és profán egymást átjáró szövete csak a dekonstruktív posztmodern csele, de a feltámadó együttérzés megmenti a kiüresedés érzetétől a szemlélőt. Kovács György újra és újra a szeptumra lép, kicipel bennünket a határra. Szembesít bennünket létünket őrlő kettősségeinkkel.

A reneszánsz síremlékek elkopott, csak sejtethető kontúrjai tárják elénk a vörösmárvány drapériával bevont két ölelkező testet, egy házasság síremlékét. Az asszociációs mező kíméletlen, a szerelem és a halál unamunó-i tragikummal zuhan elénk. Hiszen a szerelem – e márvány öröklét előtti pillanat is csak reménytelen (bár nemzedékről nemzedékre kitaró kísérlet) a halhatatlanság átruházására.

Látva látom, amint a végítélet harsonaszava előtt még utolsó kísérletként a Kovács György verbuválta hadsereg elindul a város felé. Együtt menetel a szeretet és a háborúság tisztító két napinkarnációja, a két isteniker Máriával, aki kilép a hősi halottak balfi emlékfalából, s Homokon csatlakoznak hozzájuk a pufók hősnők, mitikus alakok, az osztályajtó-mandorlás tragikus sorsú tanár, a sárkányölő herkulesgyermek, kentaurányok, elhízott kokottok, külvárosi böllérek, és Hany Istók, jönnek mind és beveszik a várost, beveszik lelkünket. Megszállnak bennünket a részvét stratégiái az idő horizontján... Talán még időben.

Határ Győző

Hömpölygő beltenger

Kötetlen elmélkedés
Kabdebó Tamás Duna-trilógiájáról

“A világot, s ezzel együtt az isteni törvényt azért látjuk olyannak, amilyennek, mert onnan nézzük, ahonnan látjuk.”

(Árapály, 280. lap)

Száz recenzió jelent meg tölem, alig nyolcada annak, ahány könyvet három évtized alatt recenzáltam. Nyolcszáz könyvismertetés és nyolcvanadik évem betöltése után elhatároztam, hogy többé könyvről nem írok. De most, hogy végigarszoltam ezt a nagy trilógiát, úgy érzem, nem mehetek el mellette szó nélkül s ildomos volna számat adnom róla, részint pro domo magamnak, részint visszajelzés gyanánt a jeles szerzőnek, aki immár négy évtizede fegyvertársam és igaz jó barátom.

Persze, ami itt következik, az több szempontból súlytalan, érvénytelen és semmis: inkább afféle endofázia; “belső beszéd”, ami dolgozószobám könyvekkel körülpáncélozott négy fala közt, bordakasomban/koponyámban a magam medvedorombolása marad. Miért semmis és érvénytelen? Egyik oka ennek az, hogy jómagam soha nem mentem át azon a rötán, amin minden, bölcsészetet végzett tanárember átment, magyar nyelv / irodalom- és történelem szakon koptatta az ELTE lépcsőit, államvizsgázott/disszertált/bizonyított. Jómagam ilyesfajta felhatalmazást felmutatni nem tudok, kuruzsló vagyok, történelemben/irodalomban a magam útját járom, vagyis beteget nem gyógyíthatok, rendelőt nem nyithatok.

A másik ok, amiért csupán pehelysúlyú, amit mondandó leszek a trilógiáról, az az, hogy egyrészt előrehaladásának fejezetről-fejezetre tanúja voltam: visszapillantó tükröm van hozzá s ezzel módosul az optikám; másrészt azzal a reservatio mentalisszal fogok hozzá, hogy szörnyen elfogult vagyok a javára. Szerzőjét nemcsak hogy tetőtől talpig igazmondó becsületes embernek ismerem, hanem tetőtől-talpig tehetségesnek is; akkora, mamutbozontú- és méretű mesélőkészsége van, amihez képest az anekdotázó elefánt eltöprel. Az ismeretek akkora tárházával rendelkezik, melynek birtokában úgyszólván hors concours indul; innen van az, hogy a trilógia szimmetrikus, hármás homloksora mögött sokteremsoros, labirintikus mélységet sejtethetünk.

Minek nevezem: esszéregénynek? Mítoszteremtő regényfolyamnak? Történelmi kompendiumnak? Családragénynek? Hány család hány regényének? Hiszen a függelékben nem kevesebb, mint öt család kiterjedt genealógiáját vázolja fel, és tárja előnkbe. Már maga ez népszerű fogás kell legyen egy olyan új világban, amely eredet- és őskutató szoftvert telepít a komputerébe (mely szoftvert viszik, mint a cukrot), és ha valaki csupán Vak Béláig vagy Könyves Kálmánig vezetheti vissza a családját, szégyenkezve a sarokba kullog. Kurszán papkirály ük-ük-ükunokája is közöttünk lappang valahol; hát amilyen ejtőernyőn pottyantott, tegnap érkezett fajzagyaléknak ismerem és génkötvaléknak tudom magam – mertmivel várkapitányt őseim között egy fikarcnyit sem tudok felmutatni, de meg királyi étékfogót sem – hát majd a föld alá süllyedek szégyenletemben. Önéletrajzi adalékok, könyvtárt-felhányó búvárkodások csapadéka, mind-mind behull a trilógia roppant tepsijébe; ugrifüles tréfákban sem szűkölködünk, s maga a szerző is felcsap statisztának, egyszer a forradalom napjaiban “fényképez”, másszor francia “lány-cicáknak” mutatkozik be Rómában az olimpiász idején (“Comment vous appelez-vous?” – “Thomas Kabdebo”), egyszer meg saját nevén “könyveket rendel” egy bajor könyvesnél; de ellenáll a csábításnak, hogy a “legkisebb ellenállás” irányába induljon el s végelemzésben a trilógiát nem lehet tetten érni s “lefülni” azzal, hogy burkolt önéletrajz.

A regényfolyam mestercsellel kezdődik, és ez a mestercsel mindvégig a helyén marad, üzemel, beválik. Ha az illusztris szerző úgy képzelte, hogy mindössze Krúdyig, Jókaiig, Vas Gerebenig, Kuthy Lajosig, Jósika Miklósig nyúl vissza – téved. A valóság: ennél több és ennél nagyobbyszerű. Victor Hugo a maga szertelenségében, Dumas Pére a maga körmönfonságában, Le Sage, Quevedo, Aleman – ők éltek ezzel a fogással, amikor a műnem még alakulóban volt és írója nemcsak önmagával tünekedett, olvasójával is tanakodott; Defoe-ig, Fieldingig nyúl vissza, és ez adja trilógiájának epikus hömpölygését, hogy valósággal szakaszról szakaszra, oldalról oldalra: feltárlja a műfajt. A regény megújulásának vagyunk a tanúi. Gil Blas ördöge emelgette így a háztetőket, hogy bekukucskáljon az emberjóság fészkebe. “Most útjukra bocsátjuk haramiáinkat, hogy hősünkkel betévedjünk a karmeliták kolostor-templomába” – írhatta bátran Merimée, mert adottnak vette, hogy az író – mint a cselekmény titkos ismerője és kalauza – jelen van. Irodalmi időgépünkön, “hipp-hopp” áttűnéssel belegázolunk azokba a századokba, amikor az auctor meg-megszólt, hol mint “az Író”, hol mint a “Titkos Krónikás”, beszédbe elegyedett az olvasóval és egyszer átvezető kommentárral traktálta, másszor bölcsességgel, a planéták állásával, morállal/életvitellel, ájtattal/világlátással látta el. Kijegyeztem, megszámláltam – jó másfél tucatszor jelentkezik, hol a pennájával hadonászó Író, hol a velencei féllárcot öltő Titkos Krónikás, hogy megállítsa a sokszálú cselekmény valamelyik fonalát és betekintésünk öregbítésére elmeditáljon a történetek fölött. Szemérmesen csupán cselekményt mondtam, pedig az események e szörnyeteg gubanca úgy nő-szaporodik, mint a japángomba, amely minden fazekat kinő, vagy ahogy a komputer monitorán terjed-sarjad a fraktál: egyre beljebb hatolunk folyvást közelgő-növekvő mintázatok, bozótok, indák, türemlések öbleibe – ráknövő liánjaiba. A drámai fordulatok, a cselekmény csomóírása, az alakok rajzása és ki-be ugrálása szerepeikbe mintha valami gyöngyfényes kódon keresztül volna szemlélhető; mindez nemegyszer meghökkentő, valószínűtlen és mesészerű, lovagregények, gyermekkorunk kalandregényeinek ámulatos képmutogatását idézi: hebegünk-hápgogunk, telehintjük apró, kétkedő kérdőjelekkel – veszünk. Ésre sem vesszük, mikor megy végbe éberségünk színváltozása: a végén azt is elfogadjuk és hitelesnek érezzük, amiben tegnap még tamaskodtunk: “Így is történhetett.” Az opusz teljességére mi sem jellemzőbb, mint hogy tulajdon regényelméleti alapvetését is tartalmazza. Az író, munkáján morfondírozva, elsőbbit felhozza Manzoni I Promessi Sposi című romantikus nagyregényének tanulságát, a cselekmény bumeráng-repüléséről; majd Voltaire Candide-jának hősét és Kunigundáját állítja párhuzamba saját regényének szerelmespárjával.

KT nem “finomista”, nem fájvirág esztétalélek, nem “mimóza” ő; nem grafomániás, nála sehol a formátlan tudatkiömlés, a lustán sepert hordalék salakja, a paron végigterítve, sehol a méltóságteljes langleur; nem az “írók írója” ő, hanem a százezres olvasótáboré.

És nem is úgy, ahogy és milyen ravaszul Nyugaton csinálják: piackutatással, rábeszéléssel, az író sarokba szorításával – nem. Ő ezzel a “titkos tudással” és ilyennek született. Alapállása a sportemberé. A sport minden ágában járatos, mondhatni szakember, a szakzsargon csak úgy mint a lelátók jasszos rétegvilágát anyanyelvi fokon használja-beszéli. Vele-szurkolunk és majd hogyan a pályára szaladunk, amerre ő szalad; és azok a százvezrek, akik életét betölti, hogy a labdarúgó pályák, az úszóstadionok körül tülekedjenek – ha felolvassák, a misztériumba beavatottak borzongásával veszik magukba, mint Sportisten epifániáját; mi lehet izgalmasabb, mint az egymást hajszoló szerelmesek kergetőzése Rómában, az 1960-as olimpiász háttérfüggönyével mögöttük.

Hogy a kép teljes legyen, a trilógia, hol történészek, hol régészek, hol Duna-kongresszusok révén az ókorig is elkalandozik; ám e kitérések ellenére, szerző és műve harsányan hungarocentrikus. Azt a legendás “magyar embert” fogadja szívébe, akit a távoli földségek emberörvénye, távoli világok világhódítói/vallásalapítói/heroszai s azok viselt dolgai nem érdeklik, és nevük hallatára legyintőgörcsöt kap. A heftáliták? A Fehér Tatárok? Világhódító Hulágu, az Ilkán? A punok tűzkemence istensereglete? Az aztékok vérszűrűsölő istenei, undorító Olümposza? Keresztények ostora, Aureliánus? Sátán Cimborája, II. Frigyes? Az Ibér félsziget nyolc évszázada az iszlám “rabságában”? Bizánc? India Moguljai? Szaledin szultán, a kereszties-verő, Jeruzsálem visszafoglalója? Aki kívülreked a “magyar glóbuszon”, azt ki nem szarja le?

Világérvényes ez a hazafias elfogultság, adott esetben, diktatúrákban kötelező, mint a nyakbilincs, ami biztosítja az alattvaló könnyű rángathatóságát. A Duna-trilógia ez irányú elfogultsága más: máshogyan magyar; természetes, szelíd, soha nem bántó, sőt, etnikusan pozitív, békülő/barátkozó – nem véletlen, hogy a harmadik részt egy magyar legény és román ara frigye zárja le. KT nem az a szélsőséges hungarocentrikus ultrasovinista, akinek egy kontinensnyi Hunnia körül alig egy megyényi Európa terül el. Igaz, egy helyütt felemlíti, hogy “április közepe... Shakespeare és József Attila születésnapja” – ami éppenséggel nem azt sugallja, hogy Shakespeaere-ből két tucat József Attila kitalálnék; oly gondolat, amely az Anyahonban felségáruslással egybekötött vallás- és nemzetgyalázás. Ad idem: annál jobban csodálom Balassa Pétert bátorságáért, ahol – egy frissen adott interjúban – kijelenti: Illyést hiába keresnénk házioltárán. És ha meggondoljuk, hogy a Beatles-ek egy előkerült ösfelvétele egy milliárd forintért kelt el, mi mesés összeget érne el a rálicítálokkal Petőfi Sándor egy lepattan pitykegombja?! Márpedig, ha valahol lepattan, akkor ez a regény annak a hiteles pitykegombnak a lelőhelye. Már hogyne vett volna zálogot a sikerre egy olyan magyar regény, amelyben Petőfi is átszalad a színen, nem is egyszer (kivált, ha olyan író hozza előnkbe, aki saját “hencegő” bevallása szerint száz verset is tudott betéve Petőfítől). De a Nemzet Költőjén kívül még hány-de-hány szívünkbe zárt, reformkori vagy negyvennyolcas közszerplővel találkozunk: ihol jó Kazinczy, Martinovics, Zsigray gróf, Bessenyei, Batsányi, Wesselényi, Széchenyi, Kossuth, Damjanich, Görgey, Perczel Mór, Klapka, Bem apó. Az 56-os forradalom előtti és utáni idők majd minden jelentősebb alakja végigvonul, írók-költők, közéleti karrieristák és szélebbélelt nagymenők, leninista ámokfutók, és örök-balek magyarok hada vitatkozik, ágál, ármánykodik, lövet/lövik, menekül, határátlép, stb. – még de genere Lukács H. Ágnes is leadja névjegyét és a neki juttatott statisztaszerep szerint, az “emberarcú szocializmus” szószólója szerepében épp “a forradalom élére” próbál hágni, amikor egy szakértelem, alacsony hajdon hátrazavarja, mondván: “Csak te fogd be a pofádat Ágnes. Eleget lapátoltad a marxizmus piszkát.”

Seth Vikram angol-indiai író A Suitable boy című 1500 oldalas, mamut-regényét 15 évig írta – KT a maga közel 900 oldalas trilógiáján 9 évig dolgozott; s nemcsak ez az arány meglepően azonos, hanem a két könyv nyűgözése, ütése is. A Vikramé is “családregény”, ám akis oldalain vendégül lát, az idegen, mintha odautazott volna: “megtanulja” Indiát. Aki olvasó-kenuján a Duna-trilógia habjain végigcsorog, az idegen ezer-mindent megtud a térség idioszinkráziáiról: historikus legendáriumáról”- mintha csak e varázslatos egzotikum függőágyába belefeküdt – és végigálmodta volna, ami álmod a Nagy Igéző csak a pillájára küld. Vagy mintha valami nagyon széles vásznú Abel Gance filmpozst néztem volna végig, amely olyan sikeres volt, hogy a Filmgyár alvállalata regényt íratott belőle a forgatókönyvíróval... Avagy tán mégis igaz, hogy a regény volt előbb, amelyet utóbb filmre vittek? Mi volt előbb, a pellicula vagy a könyv, a tyúk vagy a tojás? Máig sem tudom eldönteni: annyi módon Mappa Mundi, érdekes kódex, szakértelemmel restaurált Duna-inkunábula, Duna-ösnymtatvány hajszája és annyi, különféle Duna-kongresszus után, melynek egyikére Cs. Szabó Lászlót is odavárják, de ő azzal teszi magát emlékezetessé, hogy “nem jön el”. Igaz, a szóbanforgó finomtollú esztéta távolmaradása jó ürügy arra, hogy végigélvezzük a Titokzatos Ifjonti jövevénynek előadását a hajóépítés tudományáról: hangvétele és árnyékrajza a megszólalásig ismerős.

A szakkongresszusokon az összefutó fejeselek, – tudósok, könyvtárosok, szakmabeli kékharisnyák és kékharisnyakergető szoknyavadászok milliom enciklopédikus dologságot mondanak el a Dunáról, ami csöstül: klasszika-filológia, történelem, földtan, líra; vagy hajó/halász/halismeret elmekápráztató sokfélesége.

Nemegyszer plebejus hunyáskodással figyeljük a beszélgetőket, akik folyosón és társalgóban is ugyanolyan ultraműveltek és legalább félarisztokraták (megmászhatatlan családfáikhoz képest ugyan ki és mi egy Cyrano de Bergerac, aki csak úgy idepottyan a Holdról?). Az ellesett társalgóság bűbajos-nagyvonalú és olykor kacagatóan tudálékos; ennek ellenére nem hagyjuk abba és nem tartunk kacagó-szünetet, mert bennünket is érdekel minden Duna-információ, legyen az históriáskönyv, elrongyolt földabrosz, folklorisztikus jézuskázás, vagy laktató szerb kulináriák nyálcsorgató olvasmánya – párolgó gyucsevel, sercegő zsírban sült bikatojással a közepén és keszőce mellé. A könyvben felbukkanó Bori Imre (kiváló újvidéki irdalomtörténész-professzor) e sorok íróját is ugyanúgy, ugyanott, ugyanazzal vendéglelte meg (a kocsmá különoszobájában, mert a gyógyszeralapanyag bikatojás felszolgálás tilos). Ha valamit egyáltalán hozzátehetnék ehhez a tömérdék könyvhöz, csak annyit, hogy meg tapasztalásom szerint a vendéglő illemhelyén guggoló unisex talajvédő található – ami az arab világ Előretolt Állása Rácországnak, Európa véghatárán.

Mindezen túl magam is tanúsíthatom, hogy a fölemlített kongresszusok rokonkongresszusain szóról-szóra ilyen mederben, ilyen szólások, ilyen társalgóságok szoktak kialakulni, s ami elsőre hihetetlen, az a realista valóság: ezek amolyan igazándi, “életből-ellesett” beszélgetések.

No, de mit nem mondok: csak az ókorig? Ez az elkalandozás időben és térben, mely a folyamregényben a kotró funkcióját tölti be, ez eszembe juttatja Jules Romaint és iskoláját a század elejéről: a szimultaneisták mintegy “összenéznek”, ami a földi térben egyszerre van. KT túlesz rajtuk, amennyiben a tér kiterjedéseiről átugrik az időtérre is; egy (betétnak is mondható) régészeti előadásban behatolunk a történelem előtti idők telérjeibe és sok ezeréves távlatból vizsgáljuk a Duna-tájegységet, pergetjük üledékét, a lösz, a kavicsot és tetten érjük halászó-gyűjtőgető eleinket pattintott obszián-dárdahegyeikkel, széttiport bográcsaikkal, csontjaikkal, haló poraikban. Így hát kőkorszakbeli “elő-magyarjainkról” is szól a rege, bár mások rájuk fogják, hogy kelták voltak az istenadták; nekik ugyanaz a megtiszteltetés jut, mint később a római korszakoknak – bár sem ezek, sem azok nem tudhatták, hogy azon a Pannon földön járnak, mely másfélezer évvel Róma után Magyarhon szentelt földje leend (“leend”; Kutya meg a mája: ilyen ragadós a regény “negyvennyolcas” vonatának korhű archaizálása – ahogy a németajkú Széchenyi tanulta és Kossuth minden utolsó honvédja szólakozott: gyerekkoromban még látni lehetett ilyen aggastyánokat a napilapok fényképein – mi több, iskolalátogatásokon meg is jelentek a dobogón.)

A rengeteg sikerült írói kúpszelet közül egy már-már parabolává szélesedik s ezzel kezdődik a trilógia második rése: a Scriptor genealógiájával. Nem kevesebb, mint 19 “felmenőjét” az író a római provincia idejéig követi. Visszabukdácsol ez a huncutul somolygó

“genealógia” a történések jó harmadfélezer esztendején. Van a lúdtollforgatók között kacagató, szánalomgerjesztő, tiszteletet parancsoló; “volt briliáns tudós, volt baklovag, és volt olyan, ki rendjére a szarva között kereste a tőgyit”. Egyvalami azonban bennük közös: minden figura vadregényes. Míg az olvasó a kobakját vakarja és azon tünekedik, hogy vajon miért zökentették ki a mesketéből (elnézést: narrációból), egyszeriben rádöbben, hogy ez a betoldás – felséges olvasmány. No de hát, ha olyan felséges olvasmány, sehol benne se szálla, se gerenda, se kákán csomó: kifogásaimról elfeledkezem? Fenét feledkezem: lépten-nyomon belebotlok; ám ez maradjon a magam titka, amihez írónak/olvasónak semmi köze.

Mert igaz ugyan, hogy Danubius Danubia ebben olyan, mint akár a Biblia, akár az alkorán. Nincs az a kérdés, amire feleletet nem adna. Világnézet, világlátás: KT nem tér ki előle. Már az első rész zárófejezetében találkozunk vele, a főhős, Szendrő József, és neuburgi öreg antikvárius, Imrey Imre bensőséges beszélgetésében: jötevője könyvesboltját fogja megörökölni – miután Imreynek e világból már kifelé áll a szekere rúdja. Az opusz koronáriuma lehetne az az aranymondás, amely mottóul, az írás elején áll; mert ami utána következik feldobja (s majdhogynem devalválja egyszersmind) mindazt, ami előtt volt és utána következik. “Ha Madrasban születek bráhmin lett volna belőlem... és nem a Duna, a Gangesz lett volna kettőnk szent folyója”. Innen kezdve a dialógus elszólásokba torkollik, s az öreg könyvész mintha a Szerző legbelső-titkos meggyőződésének a szócsöve volna: romantikus fogalmazásba öltöztetve ugyan, de mindez a valláshiedelmekből kiábrándult, józan, kiegyensúlyozott agnosztikus öregúr meggyőződése halálközelben. Hogy a Szerző is osztja; Annál ravaszabb elme őkelme és él a szabadgondolkodó szabadságával: hadd higgyék róla, hogy magamegbecsülő gutgesinnt.

A harmadik rész végén akkora fejezet foglalkozik az imponderabiliákkal, hogy az Platoni Dialógusnak is beillenék, a fiatal Szendrő Gyuró és “Diotimája” – (for good measure) apácának készülő román leányasszony között; de egyebütt is, a Szerző a Végső Dolgokban nem fukarkodik felvilágosítással. Ha jól hajzom – mivel teljes bizonyosságnak híjával vagyok – KT egyfajta spinozai panteizmusnál köt ki, amelybe ugyan józan agnoszticizmusa csakúgy mint numinózus borzongásokhoz való ösztönös vonzalma is belefér. Egyhelyütt utal olyan filozófusokra, akik “a világmindenséget, annak szerves és szervesetlen anyaghalmazát, összenergiáit közömbösnek ítélik: szerintem minden él és munkálkodik, a különbség pedig bennünk van, ha a lelkesedés hiányzik.” Mi kár, hogy a Szerző röstelli megnevezni e lelkesedés-hiányban szenvedő filozófusok akárha egyikét is. Ha van ilyen, a pernahajdert tulajdon kezemmel fojtom meg, hulláját pedig saját opuszai máglyáján égetem el.

A kegyes elkendőzés mögül kihallom a pascali viszontbiztosításra pályázó “óvatos duhaj” agnosztikust, aki azt sem tudja, melyik plébániához tartozik s egyáltalán nem illik rá Burke meghatározása az emberjóságról, hogy az templombajáró állat, mégis mintha a Szerző nolens-volens, az új kurzusnak – vagy ami annak indul – annak akarna hízelegni, s miért? Talán attól való féltében, hogy a Klastrom konyháján tőle a velőscsontot még majd megtagadják? Olyannak tünteti föl Mária Országát – a gyengébbek kedvéért Magyarországot – mert van ilyen Máriaországból három tucat, széles e kereszténységben, mintha. Mi ez? Posztkommunista nosztalgizálás? Miért, hogy ebben az ő-könyve-beli Magyarhonban, szereplők – és mellékszereplők, kisbíró és tilinkózó kisbojtár, akár juhász, akár ügyvédbojtári minőségben – annyit imádkozik? Derűre-borúra, teljes együttartásban ez jut eszünkbe, szaladnak térdelőzsámolyhoz, paphoz (maholnap minibuszra kapva Medzsugorjébe zárandokolnak) istenkednek, oltárhoz járulnak, pap esketi őket, rőpfóhással fordulnak Teremtőjükhöz, van Alkotójuk, van lelkük/lelkületük, mely éghető és égéstermeke az Údv... Mintha egy II. József előtti ábránd-Magyarországban járnék, ahol a közelgő pap elől a paraszt lelép a járdáról és levett főveggel várja áldott elhaladását, hiszen tudja, hogy nem más ő, mint az Isten-uralom földi hordozója... Hol van ez az üdvömbüdvöm Mézeskalács-Magyarország? Merre keressem? Ez volna az az ország, amely csatlakozni akar Európa szekuláris világához?

Még ennél is súlyosabban esik a latba az a tollhiba, amelyre a 157. oldalon bukkantam, verbatim idézem: “lám, maradt még szemernyi tisztesség ebben a mihaszna világban, pödörint egyet bajszán az író”. Kedves Író Úr, már megengedjen Kigyelmed, ne áltassuk egymást: mi pödörmivaló volna azon, ami nincs? Ez már a bajszpödörös metafizikája volna, ha volna.

Sajna – gyenge vagyok már ahhoz, hogy ellenálljak: a Meseforrás buzog, a zuhogónak elkap a sodra. A historikus adatoknak, neveknek, a zuhogónak elkap a sodra. A historikus adatoknak, neveknek, évszámoknak, váraknak/csatáknak, irodalmi idézeteknek a csillaghullása ez, folyamnak és történelemnek valóságos baedeckere. Ahol a pastiche határát súrolja, ott is csak úgy, ahogy Bartók a Concertóban a vulgáris operettdallamot, diszsonanciákkal megfacsarva, hazát és honvágyat idéző, szivettépő himnuszra váltja. A megtáltosodott infotechnikai zuhatag hallatára/olvastára már csak ámulok-bámulok, s olykor tizenkét éves nebulónak érzem magam, szájtáti nebulónak, a szárpadban, ahol a nyolcvanon felüliek árválkodnak a limbuszokon. Ez a mesélhetnék az igazi causer-nek – de nem rokokó szalonban, parókás társaság közepén; inkább cserkészcsapatnak, táborozáskor, szalonnasütő tűz körül. Az olyan mesemondó virtuozitása, aki mindig “hozzá-naivul” hallgatóságához: az olyané, akinek van miből merítenie, és nem üres szóval tartó fecsegő. Ezer irigye közül az ezeregyediknek magam is felsorakozom, nekem is váltig az volt a titkos szívem-vágya, de nagyon kevés írónak adatik meg az a Vaskapun átvélő Aranykapu, ahol az írás egy-két nemzedékkal a vagyont érő Első Kiadás után – “kenuján” az ifjúsági irodalomba fog bevezetni és a fiatalok pabulumá lesz.

Kötetlen elmélkedésem végén a Hömpölygő Beltenger e hatalmas triptichonjáról még csak annyit, hogy nem fülszóveget írtam, szinopszissal nem szolgállok. Ezzel is csak a kíváncsiságát szeretném csigázni, étvágyát nagyra-gerjeszteni az olvasónak.

A jó író mindig zsarnok. Nyelvezetében zsarnok. Ízlésében zsarnok. Témaválasztásában zsarnok. Az olvasótábor vagy elfogadja, rákap az izére és megbűvölve követi; vagy elveti és elbuktatja.

Az én kristálygömböm akármerre forgatom – ritka jó auguriumot mutat. Epigonjai a saját kárukon fogják megtanulni, hogy – utánozhatatlan. Csak egy Duna van, s annak KT az avatott révkalauza.

Fehér Zoltán

Kökénybokor

Schön Mária - Harmath Lajosné:
Bäumelein-Träumelein

Szép ajándékot kapott Hajós népe 1998 karácsonyára a sváb lakosság betelepülésének 275. évfordulója alkalmából. Most jelent meg ugyanis a Bäumelein-Träumelein című kötet, amely az alcím szerint a falu népének mondókeit, dalait és játékeit tartalmazza. Ennek alapján egy tisztán gyermekfolklor gyűjteményre gondolhatnánk. Valójában azonban ennél gazdagabb a tartalom.

A 209 lapos, puhakötésű, színes fedelű könyv címlapján egy régi hajósi karácsonyfa látható, amely azonban éppúgy nem fenyőfa (hanem kökénybokor), mint ahogyan 100-150 éve még a magyarság sem állított fenyőfát Jézus születésnapján. A fenyőfa-állítás szokását mi a múlt század közepén épp a németektől vettük át, akinél ez már régebbi szokás volt. Talán a hajósiak ősei ismerhették azt eredeti hazájukban, a Sváb-földön. Ha ez igaz, akkor jelképes értelműnek látom a "kökénybokor-karácsonyfát". A Sárköz peremére érkező svábok itt nem találva fenyőfát, helyette azt állítottak karácsonykor, mint az itt talált népek.

Gaal Károly, a bécsi egyetem magyar származású néprajzos professzora a "Burgenlandtól Új-Zélandon át a magyarországi svábokig" című írásában (Világfa 1992.) szól a katymári és császártöltési kutatásairól. Itt elmondja egy élményét, amelyből messzemenő következtetéseket von le. Amikor német egyetemistáival Császártöltés felé utazott autóbusszal, olyan homokviharba ("keceli eső" vagy "kun eső") kerültek, hogy az orrukig sem láttak. Nemcsak az ifjú egyetemisták, de az 1720. körül ide érkező svábok sem láthattak eddig efféle természeti jelenséget. Az egykori bevándorlóknak ezt tudomásul kellett venniük, alkalmazkodniuk kellett a homokviharos, mocsaras, árvizes tájhoz. A geográfiai adottságok, "a táj ereje" volt az, ami hasonló életformát, gazdálkodást, épületeket hozott létre Új-Zélandon és a Duna-Tisza közén. A Kalocsa környéki svábokat – mondja Gaal professzor – házaiknak alaprajza, kedvenc ételük, a birkapaprikás, kalocsai himzéses népművészetük, s táncaik egy része alapján "ma akár németül beszélő kiskunoknak is nevezhetnénk". De térjünk vissza a hajósi kötethez. Hátlapján Umenhoffer Pál naív festőnek egy hajósi parasztcsaládról készült festménye látható. Ha nem tudnánk, hogy ez egy sváb család, bizvást alföldi magyaroknak gondolhatnánk őket. Egyébként a könyv sok fényképén kalocsai népviseletes kislány néz ránk (24. 35. lap), de akad vitézkötéses nadrágos, pitykés mellényes férfit ábrázoló fénykép is (112. lap), amelyen csak a csizma helyett papucsba bújtatott láb árulkodik viselője nem magyar voltáról.

A könyv szerzőpárosa Harmath Lajosné a hajósi általános iskola nyugdíjas tanítónője és Schön Mária a kalocsai Szent István Gimnázium szintén tanárnője. Harmathné felvidéki kitelepített magyarként érkezett a háború után Hajósra, s mint "jövevény" friss szemmel látta meg a falu sajátosságait. Évtizedeken át szorgalmasan gyűjtötte sorstársainak és a helybeli sváboknak a népi kultúráját, állandó és sikeres résztvevője volt az országos néprajzi gyűjtőpályázatoknak. Schön Mária viszont tösgyökeres hajósi, aki szintén jelentős néprajzi kutatásokat végzett szülőfalujában. Ő azzal az előnnyel is rendelkezett, hogy hitelesen le tudta írni az irodalmi némettől alaposan eltérő sváb szövegeket. A kötet anyagának alapja az az 1994. évi közös pályamunkájuk volt, amelyet azóta szorgalmas munkával tovább bővítettek, s amelyet akkor országos első díjjal jutalmaztak.

A könyv nem tudományos céllal készült, hanem ismeretterjesztő, identitáserősítő céllal a falu népe számára. Szerkezete azonban a hiteles szövegeken túl, tudományos felhasználásra is alkalmassá teszi. (Ilyen szempontból egy zenei mutatót hiányolunk belőle.) Ebben a kötetben az is könnyen eligazodik, aki egy szót sem tud svábul, hiszen nemcsak az Előszó, de a címek és magyarázatok egy része is két nyelven olvasható.

A tudományosság fontos feladatának kínálkozik az interetnikus hatások vizsgálata, esetünkben a hajósi mondókák, dalok, stb. összevetése a környék magyar, rác és tót folklor alkotásaival. A magyar néprajzban ugyan régi közhely az a megállapítás, miszerint a magyar népi kultúrát sokkal szorosabb szálak kötik közép-európai szomszédainkéhoz, mint a németekéhez. A Lajtán túl tökéletesen más világ van – szokták mondani. "Legkevesebbet talán a németektől vettünk át" – írja Kodály a szomszéd népi népzenei hatásokról. "Nem csoda – folytatja –: homlokegyenest ellenkezik már a két nyelv ritmusa és hangsúlya, ezenfelül a tisztán zenei sajátosságok is ellentétesek." Szerintem a 275 éve itt élő svábok még bizonyára sok mindent őriznek abból a kultúrából, amelyből kiszakadtak, s talán az egykori württembergi paraszti műveltség emlékei ma már csak náluk tanulmányozhatók. Ugyanakkor legalább ennyire érdekes, hogy mit vettek át szomszédaitól és mit adtak át környezetüknek. "Végtelen idő szükséges ahhoz – írja Kodály –, hogy teljességgel megismerjük egymás kincseit, s a nemzeti forma és kifejezés százféle arculatából kivonjuk a közös emberi vonásokat."

Tudjuk, hogy a népi gyakorlat az intézményes óvodai, iskolai nevelés bevezetése és a pedagógia tudományának megjelenése előtt kialakította világszerte a maga tapasztalaton alapuló sajátos nevelési módszereit és eszközeit. A parasztyermek hagyományokba való belenevelődésében, szocializációjában nagy szerepe volt a folklor alkotásoknak. A hajósi kötet első részében a "felnőtt játéka ölbéli gyermekkel" cím alá sorolható mondókák találhatók. (Altatók, lovagoltatók stb.). Ezeknek hangneme, hangkészlete Európa-szerte azonos. Egy-egy szó-lá-mi dallammagú hajósi mondóka végén azonban, amikor mi inkább a dó-t váránk (vannak ilyenek is), mintha egy terckíséretes dallam felső szólamát énekelnék, a dó-hexakord 3. fokán zárnak. (52.) Egyébként egyetlen kétszólamú dallamot sem találunk a kötetben. Talán ez is magyar hatás? A hármashangzat-felbontások itt is legtöbbször felülről indulnak, mint a magyar gyermekdalokban, ahol viszont dó-mi-szó található (26.) az jellegzetesen sváb. Sajátosan német a felütéses kezdetű gyermekmondóka. Ezekből egész sorozatot találunk. (17. 21. stb.) Ugyancsak nyugati eredetű a 3/4+2/4-es lovagoltató (23), a 3/8-os hintázató (29) és a 6/8-os táncdallam, mi véggel. Az 54. sz. gyermekdal közhelyszerű dallam miatt Bátyán is ismert rác szöveggel. A magyar Felvidéken szokásos mi-re-dó dallamú mondóka Hajóson (44) szó-szó-lá-ti-dó-dó-befejezéssel lesz svábos.

A könyv harmadik fejezete A gyermek és a természet címet viseli. Ebben egyszemélyes és társas mondókákat találunk. Nemcsak funkciójukból, de dallamukból is ismertek nálunk a sváb naphívogatók, cserebogár-, katicabogár-röptetők. A "sváb nyuszi" azt mondja: "nix, nix". A levelibéka: "Dreck, Dreck" (Sár), a kakas akár "magyar" is lehetne, azt mondja ugyanis: "Kuckuricku". Jellegzetesen sváb a postakürtöt utánzó hármashangzat fölöntésén megszólaló dallam. A hajósi harangszó hangutánzása sem idegen a magyar fölnek, amikor azt mondja: "bim-bam". Az üres demizson viszont csak a sváb embernek mondja azt: "luttuttu". A tejfog eldobásakor éppúgy ráolvasó versikét kell mondani, mint a magyar falvakban. Van olyan mondóka, amely a sütés-főzést emlegeti szövegében, dúr dallamát viszont harmonikást utánzó karmozgással kísérik.

A hajósiak eredetéről is árulkodnak a dalszövegek. "Ich bin ein Musikant / Ich kommt von Schwaben-Land" – mondja az egyik. A

játékok térformája, mozgásanyaga és maguk a játéktípusok javarészt megegyeznek a magyar gyermekjátékokéval. Helycserés, kiolvasó, fogyó-gyarapodó, hidas, páros forgó mind megtalálható itt. (Ezeket különösen érdemes volna összevetni Pécsiné Ács Sarolta kalocsai játékgyűjteményével!) A Dr. Florischitta (69) nevű játék utánozó kézmozgásokkal teljesen idegen a magyar gyermekjátékoktól. Az ugróiskola Európa-szerte ismert középkori eredetű játék, alaprajza is egy templomra emlékeztet. A tűzhúzás, a farkasjáték inkább a sportjátékok közé illeszthető, bár ez utóbbit egy kérdés-feleletes párbeszéd előzi meg. A kavicsjátékok, a golyózás, a pénzezés, a bakugrás szintén sokfelé közismert, s a vers is dallamnélküli.

A hajósi gyermekek épp úgy készítették és használták játékszereiket, mint a világ minden részén. Játszottak pörgettyűvel, krumpliból készített ökrökkel, fából faragott szekérral. Játékhangszerük volt a gabonaszárból, fűzfahajból, fűzfavesszőből készített síp.

Nem volnának németek a hajósiak, ha nem lennének "nevelő szándékú mondóká"-ik. Effélék a magyarban nem túl gyakoriak. Egy négysoros dó-hexakord kiszámoló leugró kis szextjeivel a mi fülünk számára furcsa (173), pedig a benne szereplő "Sári-Mári" történeti mondáinkból ismerős, még ha mi nem is tántinak nevezzük őket. A láncrímes mondókák – a mi "vala-vala" bokorrímeinkhez hasonló, de 10-15 soros versek – gyakran emlegetik Jánoshalmát, az egykori országos vásárok színhelyét, ahol sokszor találkozhattak a Bácska svábjaival. A számoló mondókák között van olyan, amely a 32 kártyalap megszámlálásakor használatos.

A kétnyelvűség sokkal kisebb mértékben hagyott nyomot Hajós folklórájában, mint pl. a közeli Bátyáiban. De akad ilyen is: "Jó van: isch guat / Kalap: isch Huat". Vagy "Egedem, begedem jó András" (188-189.).

A népi humor gazdag tárházát jelentik a csúfolók. Kicsúfolták a meztelen fenekű gyereket, a bikát, a butát, a fogatlant. Voltak keresztnév- és családnév-csúfolók. Ismertek csalimeséket, nyelvtörőket. Sajnálatos, hogy a gyermekijesztők felsorolásakor azoknak csak rövid jellemzését adják, s nem közölnek velük kapcsolatos népi szövegeket. Ezek közül a boszorkány (Hexe) nálunk is ismert hiedelemalak, s még nem csúszott le a gyermekijesztők közé. Olvashatunk elhárító szerepű népi imádságokat. Az imakönyv első oldalára versbe szedve írták be a tulajdonos nevét. Szépek a születésnap és a névnap köszöntők. Az esztendő jeles napjainak költészete, talán az aprószentek napit kivéve, merőben más, mint a magyarban. A hajósi Mikulás viszont inkább elmenne alföldi subás pásztornak, mint szentéletű püspöknek. A "bölcsöske" című népi játék a mi betlehemezésünkhöz hasonló adománygyűjtő karácsonyi köszöntő, de hiányzanak belőle a pásztorok, inkább a "Szállást keres a szent család" története elevenedik meg benne.

Hasznosan egészíti ki a kötetet a szövegkiejtési tájékoztató, hisz az itt közölt szövegeket az irodalmi németet tanuló hajósi fiatalok sem tudják jól olvasni és értelmezni.

A könyv kiadását sokan támogatták a Művelődési és Közoktatási Minisztériumtól a Magyarországi Németek Országos Önkormányzatán át a helyi cégekig, vállalkozókig és magánszemélyekig. A zenei anyagot Müller János, a szöveget Thomas Haubrich lektorálta.

Baja tudós tanára

Bellosics Bálint: A gyermek a magyar néphagyományban

Bellosics Bálint (1867-1916.) az 1903-ban létesült *Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság*ból 1906-ban alakult *Magyar Gyermektanulmányi Társaság* szerzőivel, munkatársaival; elsősorban Nagy Lászlóval szoros barátságban folytatta tanári munkáját Baján. A bajai Állami Tanítóképző Intézetben előbb mint tanár, majd pedig mint igazgató tevékenykedett. Egyik méltatója azt írta róla, hogy "együtt lélegzett kora progresszív, a gyermekélet tanulmányozására hangolt pedagógiai törekvéseivel". Ezt igazolja az is, hogy együttműködve a korai népfőiskolai mozgalom híveivel, 1914-ben, közvetlenül az első világháború kitörése előtt sikerült Bajaszentivánon és Sükösdön "falugimnáziumot" szerveznie. Bellosics érdeklődése azonban nem szorítkozott csak a pedagógiára, a gyermektanulmányozásra, hanem jeles etnográfus is volt. Sőt, elmondhatjuk, nevét manapság inkább mint néprajzosét ismerik, semmint pedagógusét. Teszik ezt annak ellenére is, hogy Bellosics egyik lényeges törekvése volt a néprajzban is azokkal a tárgykörökkel foglalkozni, amelyek nagymértékben pedagógiai jellegűek voltak, beillettek a gyermektanulmányozás tárgykörébe. Ezen törekvéseire jó példa *A gyermek a magyar néphagyományban* című terjedelmes tanulmánya, mely 1903-ban, a bajai Állami Tanítóképző Intézet XXX. számú évkönyvében (és néhány különnyomatban) jelent meg. Bellosics ebben a tanulmányában kora gyermektanulmányi és gyermeklélektani szempontjai alapján, nem kevés társadalomnéprajzi és gyakorlati gyermeklélektani struktúrát járt körül. Tanulmánya, noha néprajzi jellegű volt és annak is tekintették, voltaképpen a magyar "gyermektanulmányozás" kimagasló alkotása volt. Bellosics véleménye szerint akárcsak több neves kortársának is, a gyermekjátékok tanulmányozásának elsődlegesen pedagógiai jelentősége volt. Ezért a pedagógiai szempontú játékkutatás szolgálatába állította a gyermekjátékok néprajzi tanulmányozását is. Tevékenysége már csak szemléletének újszerűsége miatt is nagy érdeklődést váltott ki. Hatása mégis nehezen bontakozott ki, több okból is. Először is azért, mert a tanulmány nagyon szűk körben terjedt el, vált ismertté. Az sem használt népszerűsítésének, hogy nem döntődött el világosan, hogy pedagógiai, vagy néprajzi tanulmányról van-e szó? A közvélemény nagy része ugyanis nagyon ragaszkodik a tiszta profilírozáshoz és egy-egy munkában csak ilyen, vagy olyan, de mindenképpen egyféle módszert, megoldást, profilt szeretne látni. A méltó hatáskiváltásnak azonban legnagyobb akadálya a közbejött és előzményeivel együtt közel egy évtizedig tartó első világháború volt, melynek első harmadában, 1916-ban, maga Bellosics Bálint is elhunyt.

Az 1913-1923-ig tartó évtized a legkülönbözőbb okok, alapvetően azonban a háború következtében, a kulturális élet széttörlésének, haldoklásának volt az évtizede. Nem is szólva arról, hogy semmire se tellett akkoriban, semmire se volt pénz... Érdekes, hogy Bellosics tanulmányának, mindjárt a konszolidáció kezdetekor mutatkoztak a hatásai. Még hozzá mind néprajzi, mind pedig pedagógiai, közelebbről gyermektanulmányi téren. Pedagógiailag elsőként Nógrády László *A gyermek és a játék* című munkáját említhetjük. A gyermek és a játék című tanulmányt, amely még a háború előtt, de már a hadi gazdálkodás megszorításai közepette, 1912-ben jelent meg. Búzás László tanulmánya pedig, 1961-ből, már nemcsak a magyar gyermektanulmányozás fejlődéséről, egyfajta kibontakozásáról, hanem hanyatlásáról is számot adott. (Búzás László: *A hazai gyermektanulmányozás fejlődése és hanyatlásának okai*. Magyar Pedagógiai Szemle, 1961. 6. szám). Egyértelműbben mutatkozott meg Bellosics néprajzi (társadalomnéprajzi, sőt, kimondottan játékelméleti és -történeti) hatása a háború után, Gönczi Ferenc 1937., Viski Károly és N. Bartha Károly 1941-1943 (a *Magyarság Néprajza* II., illetve IV. kötetében), Kresz Mária 1949., Hamvai Vilmos 1968., Lajos Árpád 1968., Fügedi Márta 1988., Hornok Lajosné 1991. stb. munkáiban, illetve munkásságában. Ebből a rövid utalásból is láthatjuk, hogy sem a két háború közötti időszak, sem pedig a második világháború nem nagyon kedvezett a gyermektanulmányozásnak, a néprajzi-pedagógiai játék-kutatásnak. Hiszen Gönczi Ferenc neves munkáját (*A somogyi gyermekről*, 1937.) lassan, nagy időszakokat kihagyva követték csak említésre méltó gyűjtések, feldolgozások; könyvek és tanulmányok.

Cikkünk címében emlegetett "méltó emlékezés" arra vonatkozik, hogy a kecskeméti Szórakaténusz Játékmúzeum *Játéktörténeti Füzetek* című kiadványsorozatában újból kiadta Bellosics Bálint tanulmányát. Mert úgy gondoljuk, hogy csak ennek a méltatlanul háttérbe szorult, ám a maga idejében is kiváló, ma pedig nagyszerű forrásértékkel bíró tanulmánynak újbóli kiadása lehet a Bellosics Bálintra való emlékezés és emlékeztetés legméltóbb formája.

A tanulmány újrapróba kiadása nem kimondottan mai elképzelés, terv. Már korábban tervezték a kiadását. Erre vall az új kiadás első lapjain közölt Sztrinkó István-féle előszó is. Ez az előszó egy akkor küszöbön álló új kiadás bevezetéseként készült, de csak most itt, posztumusz-közlésként látott napvilágot. Sztrinkó István előszavában arról is szólt, hogy hogyan, milyen indítékok, korábbi kezdeményezések továbbfejlesztéseként keletkezett ez a tanulmány (Hermann Antal biztatására, Wlisklockiné Dörfler Fanni nyomain indulva). A tanulmány újra kiadását azonban csak most, 1998-ban tudta Kriston Vízi József megvalósítani. Mint a *Játéktörténeti Füzetek* sorozatszerkesztője, biztos kézzel nyúlt Bellosics Bálint tanulmányához Ő is, akárcsak Sztrinkó István, Bellosics tanulmányát néprajzi, inkább tárgyi néprajzi (a játék muzeológiáját tartva szem előtt), mint társadalomnéprajzi-, vagy éppen folklór szempontok alapján értékelte. Miért is ne szemlélte volna így, a tárgyi néprajz szemszögéből ezt a munkát, amikor Bellosics néprajzi tárgy- és témagyűjtési útmutatót is írt, amikor múzeum-gyűjteményszervezési kérdésekkel is foglalkozott. Bellosics Bálint újra kiadott tanulmányában a gyermektanulmány, a pedagógia-, a játéktanulmány és a néprajz, közelebbről a tárgyi néprajz és a társadalomnéprajz szempontjainak igen jó, színvonalas ötvözetét láthatjuk. Újbóli megjelenítése nemcsak tudománytörténeti jelentőségű. Mert ma is érvényes megállapításai, következtetései napjainkban is alkalmasak arra, hogy gyermektanulmányozásunkat, játékkutatásainkat fellendítsék, újabb eredmények eléréséhez segítsék.

(Kecskemét, 1998)

Dankó Imre

Honismereti olvasókönyv

Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.) Kiskunfélegyháza helyismereti könyve

Kiskunfélegyháza város sohasem volt érzéketlen saját története megismerésére, megismertetése és tudatosítása tekintetében.

Az itteni, más helyeknél sokkal fejlettebb helytörténeti-honismereti gyűjtési-, kutatási- és feldolgozási szándékokat és gyakorlatot egyrészt, minden bizonnyal a város történetének, a kiváló kutatottság ellenére is meglévő sok nyitott kérdése; másrészt a viszonylag kései, alig több, mint kétszáz évre visszatekintő (az újratelepülés-újratelepítéstől számítva) általános, sokszor tárgyalt helyi történet viszonylag könnyű, jól kutathatósága magyarázza.

A redempcióban (1745) magát megváltó Kiskunfélegyháza azzal, hogy a Kiskun Kerület székhelye lett (1753), hogy jó iskolai alakultak (az "Oskola" a XVIII. század negyvenes-ötvenes éveiben, 1818-ban Lányok iskolája, 1809-ben "Kis Gimnázium", 1861-ben Gimnázium, 1876-ban Tanítóképző), hogy sorra alakultak a mezővárosra jellemző gazdasági-, társadalmi- és kulturális intézményei (1774 vásártartási jog, céhek, posta, Polgári Egylet, 1873-ban indult a helyi sajtó, 1902-ben múzeum és legutóbb a Bács-Kiskun Megyei Levéltár Fiókleveletára stb.) egyenesen a helytörténeti érdeklődésnek valóságos "táptalaja" lett. Illetve az érdeklődésből kinövő helytörténeti-honismereti gyűjtő-, kutató- és feldolgozó munka egyik központjává fejlődött.

Ennek az érdeklődésből kinövő feldolgozó munkának volt 1985-ben nagyszerű eredménye az Iványosi Szabó Tibor szerkesztette *Olvasókönyv Kiskunfélegyháza történetéhez* című, a Kiskunfélegyházi Tanács által kiadott, 634 szövegoldalas, 70 illusztrációs (főleg fotó) oldallal megtöltött nagyszerű munka. Az Olvasókönyv célkitűzése volt, "hogy a lakosság minél szélesebb tömegei, főleg pedig az ifjúság különböző korosztályai könnyebben és részletesebben tudjanak tájékozódni múltunkról". Azaz egyértelműen közművelődési-, de az ifjúságról külön is szólva feltételezhető, hogy pedagógiai célokat kívánt szolgálni. Ezzel a törekvéssel szemben azonban azt kell az Olvasókönyvvel kapcsolatban megállapítanunk – amelynek Bánkiné Molnár Erzsébet, *Honismereti könyvünk* szerkesztője mellett, Fazekas István, a Kiskun Múzeum akkori igazgatója is tagja volt –, hogy 300 dokumentum felvonultatásával (szemelvényes közlésével), elemzésével tudományos munkává kerekedett.

A Bánkiné Molnár Erzsébet által szerkesztett *Kiskunfélegyháza honismereti könyve* szorosan kapcsolódik ehhez az Olvasókönyvhöz. Nemcsak a sok azonos munkatárs miatt, hanem azért, mert a *Helyismereti könyvünk* hozzáadva az Olvasókönyv anyagához, eredményeihez a saját, új anyagokat, eredményeket, Kiskunfélegyháza komplex történetét módszeres pedagógiai szempontoknak megfelelően; világos, könnyen áttekinthető, logikus tagolással, a didaktika követelményeinek megfelelően tárja elénk és dolgozza föl. Ezért azután a *Helyismereti könyv* egyrészt iskolai segédkönyv (a pedagógusoknak), másrészt tankönyv (a tanulóknak), azaz egyfajta, az iskolai (mind az általános iskolában, de hangsúlyosan a középiskolában) oktató-nevelőmunkában nélkülözhetetlen segédkönyv, vagy még pontosabban meghatározva: kézikönyv. Ebből a szempontból lényeges annak megemlítése, hogy a könyv megszerkesztésében Bánkiné nagyon támaszkodott a kiskunfélegyházi helytörténeti-honismeret iskolai tanításában kitűnt pedagógusok: Bánki Horváth Mihály, Csúri Ildikó, Mayer Lászlóné és Rosta Ferenc középiskolai tanárok, Meizl Ferencné általános iskolai tanár munkájára. Bánkiné szerkesztői tevékenysége egyik legdicsegetesebb része az, hogy bátran mert és tudott a fiatal szakemberek között válogatni és munkatársakat találni. Szakmai szempontból nagyra értékeljük Bereznai Zsuzsanna etnográfus, Kovács Ildikó könyvtáros, Somogyvári Ágnes régész, H. Tóth Tibor nyelvész, valamint Urbán Miklósné könyvtáros munkáját. Igen megnyugtatónak, egyben követendő gyakorlatnak tartjuk azt, ahogyan Bánkiné megválasztotta a kötet lektorait. A helytörténeti részek lektorálását a legismertebb helyi, nyilván jó helyismerettel bíró helytörténészre, Fekete Jánosra, a nyelvészeti vonatkozások felülvizsgálatát H. Tóth Tibor nyelvészre, a néprajzi anyag lektorálását Újváry Zoltán egyetemi tanárra, és a pedagógiai, didaktikai ajánlások és megoldások, valamint az iskolatörténeti-, művelődéstörténeti részek felülvizsgálatát Petrikás Árpád egyetemi tanárra bízta.

A szerkesztő nagyon érdekesen négy nagy fejezetbe osztottan tárgyalja a Kiskunfélegyházáról tudható és tudandó dolgokat. Az első fejezet *Ember és társadalom* cím alatt további három nagy (al-)fejezetbe soroltan ismerteti Vidékünk lakóit a XVI. század végéig (a régészetet, segédtudományait és munkamódszereit; Kiskunfélegyháza és környéke történetét az őskorban; a Népvándorlás korában; A honfoglalás korában; Az Árpád-korban; A kunok történetét a X-XIII. században és A kunok és Félegyháza történetét) címen. A második alfejezet is több részre osztva mutatja be Kiskunfélegyháza újkori történetét (Kiskunfélegyháza újratelepítése és a redempció; Félegyháza első száz éve; Kiskunfélegyháza és környéke az 1848-1849 évi forradalom és szabadságharc alatt; Az önkényuralom korszaka 1849-1867.; Kiskunfélegyháza és környéke a kiegyezés után; A századforduló, Kiskunfélegyháza története 1914-1919.; Kiskunfélegyháza története 1919-1944.; Kiskunfélegyháza története 1945-1990.) A harmadik alfejezet Népi társadalom, Gazdálkodás és életmód címen Kiskunfélegyháza és környéke néprajzi-, voltaképpen történeti néprajzi bemutatása (A néprajz tárgya, módszere és forrásai; Pásztorélet a Kiskunságban; Paraszti gazdálkodás és társadalom, a gazdasági év szokásai; A népi önéletrész, mint történeti-néprajzi forrás; Kalendáris ünnepek, népi vallásosság; Az egyházi év két fő ünnepkörének szokásai Félegyházán; A félegyházi betlehemes játék; Népmesék; Félegyháza környéki népdalok; Népi hangszerek; Játékos mondókák, köszöntők; Népi találkozási szokások Félegyházán; Népi játékok.)

A második fejezet *Ember és természet* címen két nagy alfejezetbe soroltan Kiskunfélegyháza és környéke természetrajzi adottságairól, azok ismeretéről, ki- és felhasználásáról szól. A táj és népe című alfejezetben Kiskunfélegyháza földrajzi fekvéséről, környezetének felszínéről, éghajlatáról és vízrajzáról; A település kialakulásáról, típusáról, népességéről, illetve a város nevének eredetéről; Félegyháza nyelvjárásáról, tájszavairól és állandó szókapcsolatairól; a Kirándulóhelyekről, a védett területekről esik szó. A Gazdaság és Település alfejezetben pedig Kiskunfélegyháza mezőgazdaságáról, kereskedelméről; illetve a Csizmadiákról, a félegyházi szücsmesterségről, a félegyházi szélmolnárságról, valamint a város hagyományos kereskedelmi színtereiről, a piacokról és vásárokról tudhatunk meg a feltétlenül tudandókon túl jóval többet.

A harmadik fejezet *Ember és művészet* összefoglaló nagy cím alatt három alfejezetbe soroltan ismerhetjük meg Képzőművészet-Építészet alfejezetbe tagoltan Kiskunfélegyháza barokk-kori emlékeit; Kiskunfélegyháza klasszicizmusát és romantikus alkotásait; Kiskunfélegyháza századelői (szecessziós) viszonyait; Kiskunfélegyháza művészetét a két világháború között; Kiskunfélegyháza 1945 utáni művészetét és Kiskunfélegyháza nagy művészei eredményeit (Holló Lászlót, Kovács Ferencet, Szántó Piroskát, Moreli Mihályt). Az Irodalom alfejezetben Petőfi Sándort, Móra Ferencet mutatják be nagy részletességgel. Külön rész foglalkozik az írók, költők Félegyházáról alkotott véleményével (Móra István, Móra László, Pásztor Ferenc, Falu Tamás, Sántha György, Akác Béla, Szerélemhegyi Tivadar, Babay József, Darvas József). Önálló részben foglalkoznak három félegyházi irodalomtörténéssel: Szalay Gyulával, Boglári Békés Istvánnal, Mezősi Károlyal. A Zene és Dalkultúra történetével, bemutatásával foglalkozik a harmadik alfejezet

(Kórusok, zenekarok; Zenei egyéniségek Félegyházán).

A negyedik fejezet címe *Sport*, öt alfejezetre osztottan tárgyalja Kiskunfélegyháza sport-történetét, illetve sportéletét (I. A kiskunfélegyházi sportélet kialakulása; II. Az első világháború és a Tanácsköztársaság idejének sportja; III. Sportélet Kiskunfélegyházán 1920-1945 között /iskolai sportkörök, sportmozgalmak/; IV. A testnevelés és a sport állapota és átalakulása 1944-1955 között /sportgimnázium, sportmozgalmak története/; V. A sportélet 1956-tól napjainkig /A Kiskunfélegyházán működő szakosztályok 1956-tól napjainkig; Kiskunfélegyháza legeredményesebb sportolói; A félegyházi diáksport eseményei/).

A tartalmi részt egy nagyon hasznos életrajzi (kis-)lexikon követi Majd pedig egy gazdag és jól áttekinthető bibliográfia zárja be a kötetet.

Visszatérve arra a meghatározásunkra, hogy egy iskolában használható, a pedagógiai és didaktikai szempontokat messzemenően érvényesítő, komplex helytörténeti-honismereti (helyismereti) tankönyvről, kézikönyvről van szó, szólnunk kell arról is, hogy a szerzők maguk is, de elsősorban a szerkesztő hogyan tesz eleget a taníthatóság, a pedagógia, illetve a didaktika követelményeinek. Elsősorban úgy, hogy minden tárgykört, bár természetszerűen szigorúan a helytörténeti-honismereti-helyismereti szempontokat helyezik előtérbe, a magyar történelem, művelődéstörténet, néprajz nagy egységébe helyezetten tárgyalnak. Ez a tárgyalási mód eleve alkalmas a tanításra, mert önmagában didaktikus, nem téved túlzásokba, nem értékeli helytelenül az ismertetett folyamatokat, eredményeket. A másik nagyon fontos pedagógiai-didaktikai erénye könyvünknek az, hogy az anyag tagolását aszerint végzi el, hogy egy-egy rész kerek egész legyen és előzetes elolvasás után egy óra, vagy foglalkozás alatt érdemlegesen meg lehessen beszélni. Az eredményes megbeszélés elősegítése szempontjából rendkívüli jelentősége van annak, hogy minden egyes ilyen tárgyalási egység végén több kérdést tesznek föl a kérdéses anyaggal, illetve anyagrésszel kapcsolatosan. Minden kérdésre választ kell és lehet adni, elárulva ezzel, hogy a megtárgyalt anyagot ismerik, tájékozottak a benne felvetett kérdések, események, folyamatok, történések és személyiségek tekintetében. A kérdéseket követően minden esetben felsorolják a kérdéses fejezetre- vagy egységre vonatkozó legfontosabb irodalmat. Ez az irodalomjegyzék egyaránt szól a helytörténet-, honismeret-, vagy helyismeret tanító pedagógusnak és a tanulóknak. A legfontosabb bibliográfiai adatok megadása egyfajta biztosíték arra, hogy a helytörténet-, honismeret-, helyismerettel való foglalkozás közben a legújabb, a legkorszerűbb ismeretek, szempontok érvényesülhetnek. Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy minden tárgyalási egységet, megbeszélendő részt a benne szereplő fogalmak tisztázásával kezdenek. Nagyon érdekesen szólnak ezekben a fogalmi tisztázásokban az egyes tudományágak meghatározásairól, módszereikről is.

Ismertetésünket aligha zárhatnánk be mással, mint annak a kérdésnek a feltevésével, hogy mennyiben és hogyan érvényesülnek benne a többek között saját maga által is megfogalmazott tudományos, de ugyanakkor közművelődési és oktatási követelmények. Nyugodtan mondhatjuk, hogy Kiskunfélegyháza helyismereti könyve minden vele szemben támasztott és egyáltalán, támasztható követelménynek messzemenően megfelel. Többek között úgy, hogy sikerült elkerülnie a kisszerűségen alapuló provin-cializmus minden fajtáját. Nemcsak rokonszenves, korszerű célkitűzéseivel, feladata időszerű és összegezzhető szempontú megoldásával, hanem gondos kiállításával, példamutató tipográfiai megjelenítésével is ezt igazolja.

(*Kiskunfélegyháza, 1998*)

Dankó Imre

Szavak a sírra

Búcsú Kalász Lászlótól

Sorra szedi a túszoikat, áldozatokat közülünk a martalóc idő, barátaim. Megüresedett helyükre sűrű, kemény fagy todul, lábunkra lép, könnyörtelenül szívünkre tapos. Közénk furakszik, közibénk települ. S mi hagyván, tehetetlenül beleárvulunk. Testvérem, Kalász László, hétfő óta immár a Te hiányod is ránsötétedik.

Gyászoló mindannyiunk színe előtt búcsúznom kellene most Tőled, Laci, szavaim azonban sehogysen akarnak ráigazodni, hogy elköszönjek. Felőled szállongó pörnyefekete hírek ugyan jóelőre figyelmeztettek: baj van, nagy baj, ám az emberfia a végsőkiig óhajtana bízni, várni, ráció híján is remélni. Ezúttal: hiába. Nem először már. Félő, hogy nem is utoljára.

Fölkészületlen hát bennem a lélek, így csupán mormogok magamban vacogva, dideregve, ügyefogyottan..

Többé ha le nem ülhetünk együtt, én a Te helyedet megmutatni – s főleg: kijelölni – nem fogom. Csak azt tudom, mint ahogy tudtam már kezdettől fogva: jó negyvenöt éve, amidőn megismerkedtünk – Te alig a húszon túl, magam a húszon még innen – , csak azt tudtam, hogy költő vagy, kész költő, minden kortárstól s elődtől különböző, eredeti és összetéveszthetetlen, akinek korai versei sem zsenigék, mivelhogy írni többnyire kisebb–nagyobb remekműveket szokott. Csak azt tudtam, csak azt tudom: markodban gyémánt lapul ragyogva, mesterséges foglalatba nem illeszkedő és nem illeszthető. S azt is tudjuk, tudom: soha nem voltál bár a politika házasa, szeretője, sem házibarátja, ám igen ifjan mégis Te írtad meg azt a verset – eredeti címén az *Ökröket* – , amely a totalitárius hatalom megjelenítését tekintve a maga szűkszavúbb mivoltában is mítoszi távlatokat fölillantó, méltó párja Ilyés *Egy mondatának*.

A hűség, tisztaság, igazság útját kerested mindenkor. Költészeted bizonyosra ezért oly tiszta, igaz és hiteles: pangó vizek, fölzávart iszap és fölösleges hordalék híján való. Nem Téged: önmagát tiszteli meg az utókor, ha műveidet az újonnan születő nemzedékek javára hű gonddal megőrzi s továbbadja.

Nekünk: túlélő társaidnak a Te eleven arcod, komoly és víg szavad most és ezentúl fájón hiányzik.

Szívünk, míg élünk, megtart.

Szülőfölded szelíden befogad.

Akik eddig Tereád vigyáztak: Szeretteidre Isten vigyázzon.

Aludjál békességben.

Buda Ferenc

Elhangzott a Költő temetésén: Perkupán, 1999. január 28–dikán.